

22.7. Η οργάνωση του αγώνα

Δεν υπήρχε συστηματική άμυνα στις Σέρρες προ του 1905. Ο πρόξενος Στουρνάρας, λόγω της πλειονότητας του ελληνικού πληθυσμού, θεωρούσε περιττή την ένοπλη άμυνα. Οι πολλές όμως δολοφονίες αθώων Ελλήνων και η προσχώρηση χωριών στη βουλγαρική Εξαρχία προκάλεσαν τη σύσταση ενός

Οπλαρχηγοί του Μακεδονικού Αγώνα

τοπικού ελληνικού κομιτάτου από επίλεκτα πρόσωπα όλων των κοινωνικών τάξεων.

Συγκρότησαν την πρώτη ένοπλη ανταρτική ομάδα με καπετάνιο τον Κρητικό Αντωνάκη αλλά, λόγω ελλείψεως συμπαραστάσεως, σύντομα διαλύθηκε. Τη συνέχισε ο εθελοντής επιλοχίας Πέιος, όμως και αυτός τη διέλυσε εξ αιτίας των απερισκεψιών και της αδρανείας του. Ειδοποιήθηκε κρυφά από αγγελιαφόρο του χωριού Άγιο Πνεύμα ότι ο ταγματάρχης Χαμίτ θα πήγαινε με πολύ στρατό στον Εμμανουήλ Παπά, αλλά αρνήθηκε να φύγει. Για να μη συγκρουσθεί μεταμφίεσε τους άνδρες του σε χωρικούς και ο ίδιος μεταμφιέστηκε σε έμπορο. Στις ανακρίσεις ένας παντοπώλης φανέρωσε τα όπλα τους. Οι Τούρκοι συνέλαβαν δεκαεπτά κατοίκους του χωριού. Τους επτά τους αθώωσαν στο δικαστήριο και τους δέκα τους παρέπεμψαν στο δικαστήριο της Θεσσαλονίκης²⁰⁴.

Γίνεται λόγος στο υπ' αριθ. 359/10-1-1905 έγγραφο του υποπροξενείου για συγκρότηση ανταρτικών ομάδων από εντόπιους 10-15 άνδρες στο σαντζάκι Σερρών. Μία στην πεδιάδα των Σερρών, δεύτερη στις περιοχές Ζίχνης και Ζιρνόβου και τρίτη στην περιοχή βορειώς του Σιδηροκάστρου μέχρι το Μελένικο.

²⁰⁴ Λαούρδας-Πέννας, ό.π., Υπ' αριθ. 105/8-6-1905 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

Η αμοιβή του καπετάνιου θα ήταν πέντε χρυσές λίρες, του υπαρχηγού τρεις και των ανδρών δύο.

Το 1905 σχημάτισαν επίσης από σλαβόφωνους Έλληνες της Αμμουδιάς ανταρτικό σώμα, αλλά το διέλυσαν πεισματικά οι βουλγαροκομιτατζήδες.

Στη θητεία των προξένων Ίωνος Δραγούμη, Τσαμαδού και ιδιαίτερα του Αντωνίου Σακτούρη, οπότε οι Σέρρες έγιναν το κέντρο του Μακεδονικού Αγώνα όλης της ανατολικής Μακεδονίας, διοργανώθηκε συστηματικά η τοπική άμυνα²⁰⁵. Πρότειναν τη σύσταση πέντε εντοπίων ανταρτικών σωμάτων και ενισχύθηκε οικονομικά ο αγώνας με 2.000 χρυσές λίρες²⁰⁶. Ο Τσαμαδός, λόγω του μεγάλου κινδύνου, πρότεινε τη διοργάνωση πολιτοφυλακών και μικρών ανταρτικών ομάδων στα χωριά²⁰⁷.

Οργάνωσαν πρακτικά τις ομάδες του αγώνα σε έξι κατηγορίες: α) εκτελεστικά όργανα, β) οδηγούς, γ) αγγελιαφόρους, δ) τροφοδότες, ε) πληροφοριοδότες και στ) δέκτες ανταρτικών σωμάτων. Προτιμούσαν τη συγκρότηση ολιγομελών ευκίνητων και αθέατων ομάδων λόγω της δυσκολίας των μετακινήσεων στο πεδινό έδάφος.

Οι ένοπλες ανταρτικές ομάδες άλλοτε διέμεναν στο βουνό και άλλοτε στα χωριά. Μερικές ομάδες από ντόπιους άνδρες δρούσαν ως πολιτοφύλακες στα χωριά. Ασχολούνταν την ημέρα με τις δουλειές τους και τα βράδια οπλισμένοι εκτελούσαν αφανώς τις αποστολές των. Προστάτευαν άμεσα τους πατριαρχικούς από την τρομοκρατία των βουλγαροκομιτατζήδων και τους πράκτορές τους. Υπήρχαν και εφεδρικές ομάδες που τις επιστράτευαν σε έκτακτες περιστάσεις.

Κατά τον Σακτούρη ήταν δύσκολη η διατήρηση ανταρτικών σωμάτων προ του 1906. Στη θητεία του οι συνθήκες άλλαξαν και τα περισσότερα χωριά παρακαλούσαν να τους στείλει ανταρτικό σώμα για την ασφάλειά τους.

Οκτώ ανταρτικά σώματα έδρασαν με ντόπιους κατά το πλείστον άνδρες και αρχηγούς στο σαντζάκι Σερρών, ήτοι: α) του Χατζηπανταζή Αθανασίου από τη Σκοτούσσα, που το συνέχισε ο Βλάχμπεης Στέργιος από την Ηράκλεια, β) του Παπαπασχάλη Τσιάγκα από το Λειβαδοχώρι, γ) του Ανδρέα Μακούλη από τη Στενήμαχο, δ) του Στρατή από το Αδραμύτι της Μ. Ασίας, ε) του Δούκα-Ζέρβα από τις Σέρρες, στ) του Γεωργίου Γιαγκλή από τη Νιγρίτα, ζ) του Μητρούση Γκογκολάκη από το Χομόνδος και η) του Αλεξάνδρου Ευρυθιώτη από το Αϊβαλί.

²⁰⁵ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 359/10-1-1905 και 210/21-9-1905 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών.

²⁰⁶ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 49/7-3-1905 και 14-6-1905 έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών.

²⁰⁷ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 15/10-2-1906 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

Τα παραπάνω ανταρτικά σώματα δεν απέβλεπαν στην τρομοκρατία των σχισματικών, όπως έκαμαν εκείνοι στους αθώους πατριαρχικούς χωρικούς, αλλά στο να επικρατήσει ειρήνη και ηρεμία σ' όλα τα χωριά. Απέφευγαν τους άσκοπους φόνους και τους εμπρησμούς οικιών, διότι θα αύξαναν τα μίσση για αντεκδικήσεις και θα προκαλούσαν την επέμβαση των τουρκικών αρχών, της αστυνομίας και του στρατού στην περιοχή των Σερρών. Οι επιθέσεις δεν γίνονταν ανεξέλεγκτα με πυρκαγιές και φόνους σε οποιουσδήποτε αθώους, διότι θα ήταν αδικο και θα είχαν αντίθετα αποτελέσματα. Θα προκαλούσαν την άμεση επέμβαση των Τούρκων και θα δημιουργούσαν δυσμενή σχόλια σε βάρος της Ελλήνων. Καταδιώκονταν οι εξακριβωμένοι ένοχοι των εγκλημάτων, οι βουλγαροκομιτατζήδες και οι πράκτορες αυτών, αυτοί που ήταν η εστία του κακού. Στράφηκαν κυρίως εναντίον του βουλγαρικού κομιτάτου και των αρχηγών αυτού²⁰⁸.

Άμεπτος ήταν η συμπεριφορά και η διαγωγή των ανταρτικών σωμάτων προς τους κατοίκους των χωριών. Συμπεριφέρονταν με αγάπη, καλοσύνη, ευγένεια και κατανόηση προς τους δυστυχείς καταπιεσμένους από τους Βουλγάρους και τους Τούρκους συμπατριώτες τους. Δεν έδιδαν αφορμές εναντίον τους. Κατά τον Σακτούρη, τα χωριά δέχθηκαν οικειοθελώς σαν αγγέλους τα ελληνικά ανταρτικά σώματα παρέχοντες σ' αυτά πάσα συνδρομή από ειλικρινή αγάπη και εκτίμηση²⁰⁹.

Τα ανταρτικά σώματα πειθαρχούσαν στις οδηγίες και στις διαταγές του κέντρου του αγώνος. Φαινόμενα απειθαρχίας αποδοκιμάζονταν και τιμωρούνταν αυστηρά. Όταν η ομάδα του Πείου θέλησε να κτυπήσει τους Βουλγάρους την ημέρα της γιορτής των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στα Κιόσια όπου διασκεδάζαν, ο πρόξενος Στουρνάρας το απαγόρευσε ρητά και αυστηρά. Οι Γιαγκλής και Μητρούσης για τα γεγονότα της Μονοκκλησιάς επιπλήχθηκαν και απελάθηκαν στην Αθήνα. Ο Αλέξανδρος Ευρυθιώτης εκτελέστηκε για τη στενή συνεργασία του με τους Νεοτούρκους.

Εκτελούσαν αθόρυβα την αποστολή τους και εξαφανίζονταν αστραπιαία. Μετέτρεψαν τον αγώνα των Μακεδόνων μαρτύρων σε αγώνα ηρώων. Σκοπός τους ήταν να προστατεύουν τα χωριά και τις πόλεις από τις δολοφονίες και τις καταστροφές των Βουλγάρων. Να αναζωπυρώσουν το εθνικό φρόνημα των δεινοπαθόντων και να επαναφέρουν στην Ορθοδοξία τα άτομα και τα χωριά που προσχώρησαν με την τρομοκρατία στην Εξαρχία. Ήθελαν να ανατρέψουν τα κατακτητικά σχέδια των Βουλγάρων. Ήταν καθαρά εθνικός και θρησκευτικός αγώνας άμυνας στην κατακτητική προκλητικότητα της Βουλγαρίας.

---

²⁰⁸ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 9/4-1-1907 έκθεση του υποπροξενείου Σερρών, σ. 24.

²⁰⁹ Λαούρδας-Πέννας, *ό.π.*, Υπ' αριθ. 30/5-6-1907 έκθεση του υποπροξενείου Σερρών, σ. 74-75.

22.8. Η συμμετοχή του ελληνικού λαού στον αγώνα

Με την ίδρυση του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου *Ορφέας* εκατοντάδες μυημένοι μακεδονομάχοι κάθε ηλικίας, φύλου, τάξεως και επαγγέλματος εργάστηκαν με ενθουσιασμό και αυταπάρνηση στην εθνική άμυνα κατά των Βουλγάρων. Μιμούμενοι το παράδειγμα της Φιλικής Εταιρείας ορκίστηκαν να σώσουν τη Μακεδονία από επίβουλα σχέδια και τις αρπακτικές διαθέσεις των Βουλγάρων. Συγκρότησαν υποεπιτροπές, ομάδες πολιτοφυλακής, οδηγούς, κρύπτες οπλισμού και κανονικές εισφορές υπέρ του αγώνα²¹⁰.

Ο Κουκουβάτσιος στάλθηκε από το κέντρο μια νύχτα στο ποταμάκι του Αγίου Ιωάννη, έξω από τις Σέρρες, να προϋπαντήσει τον καπετάν Δούκα και να τον οδηγήσει από απόμερους δρόμους στο υποπροξενείο. Τον συνέλαβε η τουρκική περίπολος και τον βασάνισε τρομερά για να μαρτυρήσει γιατί βρισκόταν εκεί. Δικαιολογήθηκε ότι έχασε τα ζώα του και έψαχνε να τα βρει. Τον ξάπλωσαν δίπλα από το ποταμάκι και ακούμπησαν την κόψη του μαχαριού στο λαιμό του για να τον σφάξουν σαν αρνί. Δεν υποχώρησε, δεν θα πρόδιδε την αποστολή του και να τον έσφαζαν ακόμη.

Για να ξεκουραστούν τα ανταρτικά σώματα από τη μακρά ταλαιπωρία και το δριμύ κρύο του χειμώνα τα φιλοξενούσαν για λίγες ημέρες οι κάτοικοι στα σπίτια τους. Οι νοικοκυρές του νομού Σερρών θεωρούσαν τιμή τους να τους φιλοξενούν στο σπίτι τους παρασκευάζοντας με ενθουσιασμό τα ωραιότερα παραδοσιακά φαγητά και τις καλύτερες πίττες²¹¹. Ήταν αφοσιωμένες μέχρι θανάτου στον αγώνα. Περιορίσαν μόνες τα προσωπικά τους έξοδα της πολυτελούς ενδυμασίας και των τιμαλφών κοσμημάτων προς εξοικονόμηση χρημάτων για τον αγώνα. Το σύνθημά τους ήταν όλα για τον αγώνα. Όταν κάποια πλούσια κυρία των Σερρών αγόρασε πολυτελή ρούχα από το Παρίσι και περιφερόταν στην πόλη φορώντας αυτά επιδεικτικά, κάποιος ανώνυμος τα έβρεξε με ψεκαστήρα λαδιού. Επιβλήθηκε η αρχή της οικονομίας σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής των γυναικών και των ανδρών των Σερρών υπέρ του εθνικού αγώνα²¹².

Για την αναπέρωση του ηθικού των βασανισμένων κατοίκων του νομού Σερρών ο Σύλλογος *Ορφέας* οργάνωνε τακτικά ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Ανέβασε επί σκηνής το 1905 τη «Δάφνη» και το χειμώνα, με τη συνεργασία του Παρθεναγωγείου Σερρών, τον «Αγαπητικό της Βοσκοπούλας». Τον Αύγουστο του 1907, με δασκάλα την Κύρου και τη συμπαραστάση της Αντιγόνης

²¹⁰ «Η πόλις των Σερρών έλαβε πλήρη εσωτερικήν οργάνωσιν με κεντρικήν επιτροπήν, υποεπιτρόπους, οδηγούς, πολιτοφύλακας, εισφοράς κ.λπ.». Βλ. Λαούρδας Β.-Πέννας Π., «Αρχείον Μακεδονικού Αγώνος Παναγιώτου Δαγκλή. Σημειώσεις και οδηγία Δημοσθένους Φλωριά», *Σερραϊκά Χρονικά* 4 (1963), 100-101.

²¹¹ «Ο Μακεδονικός αγών και η δράση του “Ορφέως”», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992), 44.

²¹² Σακτούρης, *Απομνημονεύματα*, σ. 52.

Γονίδου, παρουσίασε το δράμα «Τόσκα». Στα τέλη του 1907 παρουσίασε με τη διδασκαλία του ηθοποιού Δημορούβα το έργο «Ο Λεωνίδας εν Θερμοπύλαις» στις Σέρρες και μετά στη Δράμα. Δυστυχώς δεν διασώθηκαν τα επίσημα αρχεία του μακεδονικού κέντρου για να ξέρουμε όλες τις λεπτομέρειες του αγώνα. Κάηκαν, όπως θα αναφέρουμε παρακάτω, για λόγους ασφαλείας της ζωής των συμμετασχόντων στον αγώνα.

Το ελληνικό υποπροξενείο ήταν η ψυχή και το στήριγμα του αγώνα. Στεγαζόταν δίπλα από την παλαιά μητρόπολη των Αγίων Θεοδώρων. Οι μημένοι απ' όλο το νομό το επισκέπτονταν τακτικά για να δώσουν πληροφορίες και να πάρουν οδηγίες. Στα παζάρια της Τρίτης αναμινγνούνταν στο πλήθος και ανυποψίαστοι εισέρχονταν από μυστικές εισόδους και εξόδους στο υποπροξενείο. Από απόμερα δρομάκια έρχονταν τις νύκτες στο υποπροξενείο αγγελιαφόροι και αρχηγοί των σωμάτων για συσκέψεις.

Πολλοί αφανείς ήρωες μακεδονομάχοι προσέφεραν θετικές υπηρεσίες στον αγώνα.

22.9. Η συμμετοχή της τοπικής Εκκλησίας στον αγώνα

Εθνικός και θρησκευτικός ήταν ο Μακεδονικός Αγώνας. Όσοι προσχωρούσαν στη βουλγαρική Εξαρχία χαρακτηρίζονταν Βούλγαροι. Δεν είχε σημασία ποια γλώσσα μιλούσαν, αλλά σε ποια Εκκλησία ανήκαν. Έγινε λόγος σε έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών περί απομακρύνσεως μερικών μοναχών εκ της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου του Μενοικέως όρους, επειδή μιλούσαν βουλγαρικά. Ο πατριάρχης και ο μητροπολίτης Σερρών δεν αποφάσισαν την εκδίωξή τους διότι η κοινή γνώμη τους χαρακτήριζε Έλληνες (Γκραικομάνους) αφού δεν προσχώρησαν στην Εξαρχία²¹³.

Ο μητροπολίτης Σερρών Γρηγόριος

Ο σχισματικός κλήρος της Εξαρχίας συμμετείχε ενεργά στις δολοφονίες και τις πυρπολήσεις. Ο ιερέας της Σκρίτζοβας ήταν ο αρχηγός της επίθεσης της βουλγαρικής συμμορίας στην Αγριανή, στην οποία σκότωσαν επτά ορθοδόξους και έκαψαν τρία σπίτια. Ο

²¹³ Υπ' αριθ. Σ/233/1905 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

πρωθιερέας της βουλγαρικής Εξαρχίας στις Σέρρες γνώριζε τα προετοιμαζόμενα εγκλήματα των Βουλγάρων, διότι ο γαμβρός του ήταν οργανωτής των δολοφονιών, γραμματέας του γραφείου της Εξαρχίας Σερρών και πρόεδρος του εκτελεστικού τμήματος του κοιμιτάτου Σερρών και ο γιος του Λάζος αρχηγός συμμορίας στις Σαράντα Εκκλησιές.

Ο ορθόδοξος κληρός δεν αναμειγνυόταν ενεργά στις αιματηρές αντεκδικήσεις κατά των Βουλγάρων. Επιδίωκε να ζουν ειρηνικά. Ο Παπαπασχάλης αυτοκαθαιρέθηκε, επειδή δολοφόνησαν την οικογένειά και κατέστρεψαν την περιουσία του, για να συμμετάσχει στον αγώνα ως αρχηγός ανταρτικής ομάδας.

Οι πατριαρχικοί κληρικοί ήταν ο πρώτος στόχος δολοφονίας από μέρους των βουλγαροκομιτατζήδων. Με κίνδυνο της ζωής των αγωνίστηκαν για να ματαιώσουν τα σχέδια των Βουλγάρων. Κράτησαν ψηλά την παράδοση της προσφοράς της Εκκλησίας προς το έθνος. Ενίσχυσαν, αναπτέρωσαν το ηθικό και την αυτοπεποίθηση των Ελλήνων Μακεδόνων.

Ο μητροπολίτης Σερρών Γρηγόριος Ζερβουδάκης πρωτοστάτησε στον αγώνα για τα δικαιώματα του ποιμνίου του, υπερασπίζοντας αυτό από τις κατάφωρες αδικίες των Βουλγάρων, των Τούρκων και των Γάλλων μεταρρυθμιστών. Διαμαρτυρόταν εγγράφως προς το σουλτάνο. Διέθετε μέρος του μισθού του για τον αγώνα. Επισκεπτόταν τακτικά όλα τα χωριά της επαρχίας του, λειτουργούσε, μιλούσε με εθνικό παλμό, παρηγορούσε τις οικογένειες των θυμάτων και ενθάρρυνε τους τρομοκρατημένους να παραμείνουν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο²¹⁴.

Αναφέρεται σε έγγραφο του υποροξενείου ότι πρότειναν την αμοιβαία μετάθεση του Γρηγορίου Σερρών με τον Ιωαννίκιο Ιωαννίνων, αλλά απορρίφθηκε από όλους διότι ήταν απαραίτητος στον αγώνα των Σερρών. Γνώριζε λεπτομερώς τα πάντα, πρόσωπα, πράγματα, καταστάσεις. Οι Τούρκοι του απέδωσαν ευθύνες για το συλλαλητήριο διαμαρτυρίας των Σερραίων την ημέρα του απαγχονισμού του Παναγιώτου και του Ούρδα και του απαγόρευσαν την έξοδο στα χωριά της επαρχίας του. Οι Γάλλοι τον συκοφάντησαν στους Τούρκους και η τουρκική κυβέρνηση ζήτησε τέσσερις φορές τη μετάθεσή του από τη Μακεδονία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναγκάστηκε να τον μεταθέσει στη Χαλκηδόνα. Άφησε στις Σέρρες όλες τις οικονομίες του.

Οι κληρικοί των Σερρών κράτησαν τα χωριά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και επανέφεραν πολλά εξ εκείνων που προσχώρησαν με τη βία στην Εξαρχία. Ο Μακεδονικός Αγώνας κατά τον πρόξενο Σακτούρη «είναι η ιστορία των αναρίθμητων εκείνων ορθοδόξων κληρικών, οι οποίοι, αφανείς, αλλά μεγάλοι ήρωες, καθαγίασαν το Μακεδονικό Αγώνα με το τίμιο αίμα των: Είναι τα

²¹⁴ Λαούρδας-Πέννας, «Ο Μακεδονικός Αγών», Υπ' αριθ. 343/29-9-1905 έγγραφο του υποπροξενείου Σερρών.

Φλογισμένα Ράσα»²¹⁵. Η Ορθοδοξία και ο Ελληνισμός πάντα ήταν και πρέπει να μείνουν ταυτόσημα.

22.10. Ανέκδοτα απομνημονεύματα Σερραίων μακεδονομάχων

Πολλές σελίδες ανεκδότων απομνημονευμάτων Σερραίων μακεδονομάχων διασώθηκαν, αλλά δεν είναι δυνατό να συμπεριληφθούν αυτούσια στην εργασία αυτή. Καταχωρούμε τα σπουδαιότερα περιληπτικά:

22.10.1. Αναστάσιος Χρυσάφης από τις Σέρρες

Μεταξύ των ηγετικών στελεχών του Μακεδονικού Αγώνα του νομού Σερρών ήταν ο μετεκπαιδευθείς στη Βιέννη χειρουργός γυναικολόγος ιατρός Αναστάσιος Χρυσάφης. Ήταν συνταγματάρχης και φρούραρχος στο Μακεδονικό Αγώνα των Σερρών²¹⁶.

Θυσίασε τα πάντα στον αγώνα. Έλαβε μέρος σε όλες τις φάσεις του συνεργαζόμενος στενά με το ελληνικό υποπροξενείο των Σερρών. Με τον μεγαλύτερο γιο του Κωνσταντίνο στο χωριό Τζίντζος, όπου είχε κτήματα, μύησε όλους τους κατοίκους στον αγώνα και παραλάμβανε τα όπλα και τα πυρομαχικά που στέλνονταν με ιστιοφόρα στον κόλπο του Ορφανού από την ελεύθερη Ελλάδα. Τα φύλασσε στις αποθήκες του κτήματός του και τα προωθούσε στα ανταρτικά σώματα. Ήταν ο εγκέφαλος της οργάνωσης του αγώνα και προμηθευτής όπλων όλης της ανατολικής Μακεδονίας. Τούτο φαίνεται από το ιδιόγραφο υπόμνημά του, το οποίο βρέθηκε στο σπίτι της κουνιάδας του στην Αθήνα, το οποίο πήγε να παραδώσει προσωπικά στο διάδοχο Κωνσταντίνο. Πρότεινε για διπλωματικούς λόγους να αποκεντρωθεί ο Μακεδονικός Αγώνας από το ελληνικό υποπροξενείο και συνιστούσε την οργάνωση τριών ανεξαρτήτων απ' αλλήλων ανταρτικών σωμάτων υπαγομένων στις διαταγές τους στρατιωτικού κέντρου των Σερρών. Επεσήμανε τις ελλεί-

Ο Αναστάσιος Χρυσάφης

²¹⁵ Σακτούρης, *Απομνημονεύματα*, σ. 61.

²¹⁶ Σακτούρης, *ό.π.*, σ. 50.

ψεις και τα τρωτά του αγώνα και πρότεινε ριζικά μέτρα ενόπλου αποτελεσματικής δράσεως, ειρηνικής προπαγάνδας και εθνικής κατηχήσεως των χωρικών από το ελληνικό κομιτάτο. Έφερε χρήματα από την ελληνική κυβέρνηση και οργάνωσε τα ανταρτικά σώματα. Το σώμα του καπετάν Δούκα δρούσε σύμφωνα με το υπόμνημά του. Ενίσχυσε το ταμείο και με δικές του 1.500 χρυσές λίρες για τη συνέχιση του αγώνα. Ζήτησε από το ελληνικό κράτος την άμεση συμπαράσταση προς τους Μακεδόνες, διότι πολλές φορές τους ξεσήκωνε να ελευθερωθούν αλλά μετά, στις δύσκολες και κρίσιμες στιγμές, τους άφηνε ακάλυπτους μπροστά στις βιαιότητες και τις σφαγές των Τούρκων.

Ο γιος του Κωνσταντίνος κατά διαταγή του κέντρου μαζί με άλλους ελευθέρους σκοπευτές πυροβόλησαν στη γέφυρα του Στρυμονικού τον στενά συνεργαζόμενο με τους Νεότουρκους οπλαρχηγό Αλέξανδρο Ευρυθιώτη. Συνελήφθη από τους Τούρκους και πολιορκήθηκε η οικία του για να ερευνηθεί. Η μάνα του Αθανασία γνώριζε την κρύπτη του αρχείου του Μακεδονικού Αγώνα Σερρών στο σπίτι της. Για να μη τη βρουν οι Τούρκοι και οδηγηθούν πολλοί Σερραίοι στη φυλακή και στην αγχόνη ζήτησε από τον επικεφαλής αξιωματικό να μεταφέρει τρόφιμα από την αποθήκη για να δειπνήσουν οι 25 στρατιώτες. Βρήκε την ευκαιρία και έκαψε όλο το αρχείο του Μακεδονικού Αγώνα στο τζάκι της κουζίνας.

Οι Βούλγαροι στις 29-6-1913 εκδικήθηκαν τον Αναστάσιο Χρυσάφη. Τον φυλάκισαν και τον πήραν μαζί τους κατά την αποχώρησή τους στις 28-8-1913. Καθ' οδόν προς το Λιβούννοβο τον αποτελείωσαν κτυπώντας τον με τον υποκόπανο του όπλου. Βρέθηκε στις τσέπες του σημείωμα που έγραφε «Έπραξα το καθήκον μου»²¹⁷.

Η επταμελής οικογένειά του αντιμετώπισε το φάσμα του θανάτου από την πείνα, αλλά επέζησε με μια σύνταξη των 300 δραχμών του δημοσίου και ανέδειξε αντάξιους απογόνους²¹⁸.

22.10.2. Στέφανος Αναστασίου, παντοπώλης

22.10.2.1. Η μύησή του στον Μακεδονικό Αγώνα

Οι πρόγονοι του Στέφανου Αναστασίου προέρχονταν από τη Βόρεια Ήπειρο. Οι γονείς του εγκαταστάθηκαν στο Παραλίμνιο Σερρών, όπου και γεννήθηκε το 1874. Το 1878 η πολυμελής οικογένειά του εγκαταστάθηκε στις Σέρρες. Μεγάλωσε μέσα στη φτώχεια και τη στέρηση. Φοίτησε στο δημοτικό σχολείο μέχρι την Ε' τάξη, αλλά λόγω της φτώχειας διέκοψε τις σπουδές του και ασχολήθηκε ως βοηθός παντοπώλη στον αείμνηστο Παρίση. Με τη βοήθεια του αφεντικού του και δικών του οικονομιών άνοιξε αργότερα δικό

²¹⁷ Απομνημονεύματα Αναστασίου Χρυσάφη.

²¹⁸ Σακτούρης, *ό.π.*, σ. 50.

του παντοπωλείου στην κεντρική αγορά της πόλης των Σερρών. Το διατήρησε μέχρι το θάνατό του.

Ήταν έντιμος, δραστήριος, συνετός και προ πάντων τολμηρός και ριψοκίνδυνος στα κοινά προβλήματα του Μακεδονικού Αγώνα κατά των βουλγαροκομιτατζήδων. Ήταν αφανής μακεδονομάχος ήρωας, αγνός και ένθερμος πατριώτης, ταπεινός παντοπώλης και πρόεδρος των παντοπωλών σε όλη του τη ζωή. Πρόσφερε τον εαυτό του αφιλοκερδώς μέχρι αυτοθυσίας στο Μακεδονικό Αγώνα.

Οι Βούλγαροι επιδίωκαν με την προπαγάνδα να αλλοιώσουν τον ελληνικό εθνικό χαρακτήρα για να προσαρτήσουν τους Μακεδόνες στη βουλγαρική Εξαρχία.

Η σκέψη για αντίδραση κατά των Βουλγάρων ωρίμασε. Δώδεκα Σερραίοι βιοπαλαιστές, με πρωτοστατούντα τον Στέφανο Αναστασίου, συγκεντρώθηκαν στο εξοχικό κέντρο του Βουλιώτη, στον Μπέη μπαχτσέ, για να συζητήσουν τον τρόπο της οργανώσεως της άμυνας κατά των Βουλγάρων.

Ορκίστηκαν στο ιερό Ευαγγέλιο να υπηρετήσουν στον ελληνομακεδονικό αγώνα μέχρι τελευταίας ρανίδας του αίματος. Αποφάσισαν να πολεμήσουν τον εχθρό με κάθε θυσία. Ίδρυσαν το Σύλλογο *Ορφέας*. Με το πρόσχημα της μουσικής, της γυμναστικής και της καλλιτεχνίας παρουσίασαν μεγάλη εθνική δράση. Όποιος δείλιαζε στον αγώνα διαγραφόταν από το Σύλλογο και τιμωρούνταν αυστηρά. Οι απουσιάζοντες αδικαιολόγητα από τις συνεδριάσεις του Ορφέα κάποτε ξυλοκοπήθηκαν και διεγράφησαν: «Ουδείς επιβαλών την χείραν αυτού επ' άροτρο και βλέπων εις τα οπίσω εύθετος εστίν εις την βασιλεία του Θεού», γράφει το Ευαγγέλιο (Λουκά Θ', 62). Κάθε παράβαση του όρκου που είχαν δώσει θεωρούνταν απαράδεκτη.

22.10.2.2. Η συνεισφορά του στον οικονομικό πόλεμο

Ο Στέφανος Αναστασίου ως μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του κέντρου του Μακεδονικού Αγώνα ανέλαβε με τον Νάκη Κούλα και τον Χρήστο Δέλιο (Φέσα) τον τομέα του μποϊκοτάζ του βουλγαρικού εμπορίου. Ανέλαβαν τη διαχείριση του εμπορίου καυσόξυλων, ξυλοκάρβουνων και ασβέστου. Επισκέφθηκαν το μητροπολίτη Γρηγόριο Ζερβουδάκη και ζήτησαν τη βοήθειά του. Διοργάνωσαν το εμπόριο των παραπάνω προϊόντων και απέκλεισαν τους βουλγαρίζοντες. Οι παραβαίνοντες τις εντολές του κέντρου τιμωρούνταν παραδειγματικά²¹⁹. Ο οικονομικός πόλεμος ήταν πιο αποτελεσματικός από την ένοπλη βία.

Οι βουλγαροκομιτατζήδες υποχρέωσαν τους ιδιοκτήτες νερόμυλων στο χείμαρρο των Αγίων Αναργύρων, με την απειλή πυρπόλησης των εγκαταστάσεών τους, να πληρώνουν φόρους. Το ελληνικό υποπροξενείο αυθημερόν

---

²¹⁹ Σακτούρης, ό.π., σ. 51.

έστειλε δριμύτατη επιστολή στον Βούλγαρο πρωτοσύγκελο με τον Στέφανο Αναστασίου.

Ο πρόξενος Σακτούρης αναφέρει σε έγγραφό του ότι ο Στέφανος Αναστασίου στην αρχή ήταν πράκτορας του ελληνικού υποπροξενείου Σερρών και λόγω της αυταπάρνησής του μέχρι αυτοθυσίας στους κινδύνους χρησιμοποιήθηκε στις πιο εμπιστευτικές αποστολές του Μακεδονικού Αγώνα.

22.10.2.3. Η σύμπραξη του στην εκταφή του Χατζηπανταζή

Με τον πρωτοσύγκελο της μητρόπολης Σερρών Λεόντιο και τον Νάκη Κούλα συμμετείχε στη μυστική ταφή και κατόπιν, μετά τρίμηνο, στην εκταφή και μεταφορά του σώματος του οπλαρχηγού Αθανασίου Χατζηπανταζή από την περίβολο του Ναού των Αγίων Θεοδώρων στην αυλή του ελληνικού υποπροξενείου για να μην προδοθεί ο τάφος του.

Ο πρωτοσύγκελος, κουκουλωμένος κάτω από το ράσο του, κρατούσε το φανάρι και οι δύο επιτελείς του Ορφέα, Αναστασίου και Κούλας, έσκαβαν με πολλή προσοχή τα μεσάνυχτα προσπαθώντας να μην προδοθούν από το θόρυβο της εκσκαφής. Βρήκαν το σώμα αποσυντεθειμένο γιατί κατά τον ενταφιασμό του το είχαν βρέξει με κεζάπι για να μην αναγνωρίζεται.

22.10.2.4. Η συνεισφορά του στη μεταφορά και τη διανομή των όπλων

Αξιόλογη ήταν η προσφορά του Στεφάνου Αναστασίου και των επιτελών του Ορφέα και στη μεταφορά, την απόκρυψη σε ειδικές μυστικές οπλαποθήκες και τη διανομή των όπλων και των πολεμοφοδίων. Για την ασφάλεια των όπλων οι Στέφανος Αναστασίου, Νάκης Κούλας και Τάκης Φέσσας, με τη βοήθεια του ξυλουργού Τέγου, κατασκεύασαν μυστικές κρύπτες στο υπόγειο του ελληνικού υποπροξενείου και στις οικίες των έμπιστων μακεδονομάχων Κωνσταντίνου Κουκουβάτσιου, Χατζηδίνια στο Κατακονόζι και Δημητρίου Μουντζουρίδη στην Αγία Βαρβάρα. Εργάστηκαν τρία μερόνυχτα. Άνοιξαν βαθιούς λάκκους μεγάλων διαστάσεων χωρίς να αντιληφθούν οι γείτονες τη μεταφορά των χωμάτων. Κάλυψαν τους λάκκους με χονδρά ξύλα και επίστρωσαν με παχύ στρώμα χώματος. Άφησαν μία οπή εισόδου και τοποθέτησαν σ' αυτή μια πέτρα σχήματος βάσης κίονα με υποδοχή στο μέσον. Επ' αυτής τοποθέτησαν ξύλινο στύλο που έδινε την εντύπωση ότι συγκρατούσε την οροφή.

Όταν ο βοηθός του πρόξενου λοχαγός Δημοσθένης Φλωριάς θέλησε να επιθεωρήσει τις κρύπτες δεν μπόρεσε να ανακαλύψει την είσοδο, παρότι του υπέδειξαν τους χώρους. Δεν υποψιάσθηκε ότι κάτω από τις βάσεις των στύλων ήταν οι είσοδοι των οπλαποθηκών. Τους συνεχάρη και τους δώρισε ένα αρνί και ποτά για να διασκεδάσουν.

Μαζί με άλλους επιτελείς του Ορφέα παρέλαβαν 1.000 όπλα, 50.000 φυσίγγια και μεγάλο αριθμό χειροβομβίδων από βολιώτικο ιστιοφόρο πλοίο στον κόλπο του Στρυμόνα (Τσάγεζι). Τα ξεφόρτωσαν στο λιμένα του Στρυμόνα και τα έκρυψαν προσωρινά στα πλησιέστερα χωριά. Από εκεί με ημιόνους από απόμερους δρόμους τα μετέφεραν στις Σέρρες.

Ο πρόξενος Σακτούρης σε επιστολή του στις 20-2-1931 από τη Βιέννη αναφέρει για τον Στέφανο Αναστασίου τα εξής: «Με φανερό κίνδυνο να συλληφθεί συνέπραξε και συντέλεσε στην ασφαλή μεταφορά εν αυτή τη πόλη των Σερρών όπλων, πυρομαχικών και χειροβομβίδων».

Συγκροτήθηκαν τολμηρές ομάδες από γύρω χωριά: το Νέο Σούλι, το Άγιο Πνεύμα, το Χρυσό, την Πεντάπολη, τον Εμμανουήλ Παππά, το Πεθελινό και άλλα. Οι ομάδες μεταφοράς των όπλων αποτελούνταν από τους πλέον τολμηρούς, γενναίους και ριψοκίνδυνους άνδρες. Για λόγους ασφαλείας δεν γνωρίζονταν οι ομάδες μεταξύ τους.

Ο Δημοσθένης Καραστογιάννης, προσποιούμενος τον πλανόδιο έμπορο νεωτερισμών, μετέφερε μέσα στις κάσες όπλα για τα χωριά. Ο Τάκης Εφέντης υπηρετούσε ως Τούρκος χωροφύλακας. Φρόντιζε πάντοτε κατά την ώρα της εισόδου των όπλων στην πόλη να ενημερώνει για το πού βρίσκονταν οι τουρκικές περιπόλοι. Κατηύθυνε τις περιπόλους σε άλλα μέρη της πόλης, ώστε να φθάνουν ακίνδυνα τα όπλα στον προορισμό τους. Η πρώτη αποστολή μετέφερε 254 όπλα φορτωμένα σε επτά ημιόνους.

Μια φορά η ομάδα του Νέου Σουλίου, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Ντάκο, έφτασε την αυγή με δώδεκα ημιόνους φορτωμένους όπλα στον Άγιο Ιωάννη. Τα όπλα παρελήφθησαν μεν από την ομάδα των Σερρών, είχε όμως ήδη ξημερώσει. Καθ' οδόν η ομάδα αντιλήφθηκε κάτι ύποπτο και αναγκάστηκε να επιστρέψει και πάλι στους καλαμώνες του Αγίου Ιωάννου. Εκεί τα ζώα, καθώς ήταν νησικά, άρχισαν να τρώνε καλάμια και να προκαλούν θόρυβο με κίνδυνο να προδοθούν. Ο Στέφανος Αναστασίου, ως γενικός υπεύθυνος της μεταφοράς των όπλων, έλεγξε τον Ντάκο για την καθυστερημένη παράδοση, εκείνος όμως απάντησε με απάθεια σαν να επρόκειτο για μεταφορά ξύλων. Όντως η αίσθηση φόβου στους μακεδονομάχους ήταν άγνωστη. Έτσι, σε μεσημβρινή ώρα μετέφεραν τελικά τα όπλα στο ελληνικό υποπροξενείο σα να μετέφεραν καυσόξυλα. Ο πρόξενος Σακτούρης, άγρυπνος όλη τη νύκτα εξαιτίας της ανησυχίας του για τη μεταφορά των όπλων, ξεπλάγη για το τόλμημα του Στεφάνου Αναστασίου και σταυροκοπήθηκε.

Με τον παραπάνω τρόπο μεταφέρθηκαν συνολικά στις Σέρρες 941 όπλα, 27.000 φυσίγγια και μεγάλος αριθμός χειροβομβίδων.

Ο Αναστασίου πουλούσε στο παντοπωλείο του ψάθες. Μέσα σ' αυτές τύλιγε όπλα και τα φόρτωνε στα ζώα χωρίς να τον υποψιάζεται κανείς. Η μητέρα μου, όταν ήμουν δώδεκα χρονών, μου διηγούνταν ότι ο Αναστασίου φόρτωσε κάποτε σε τρία μουλάρια ψάθες, μέσα στις οποίες ήταν τυλιγμένα όπλα, και τις μετέφερε στο χωριό Άγιο Πνεύμα.

Ως παντοπώλης πουλούσε κρασί σε στενόμακρα βαρέλια. Έβγαζε τον πάτο και τα γέμιζε όπλα. Τοποθετούσε τον πάτο ξανά κανονικά στα βαρέλια και τα φόρτωνε ανά δύο σε ημίονους.

22.10.2.5. Η δράση του ως αγγελιοφόρου

Ο Αναστασίου μετέβαινε εξάλλου τακτικά στα χωριά του σαντζακίου Σερρών και συνεργαζόταν με τους μισημένους στον αγώνα. Διατέλεσε πράκτορας, αγγελιοφόρος και οδηγός οπλαρχηγών και ανδρών των ανταρτικών σωμάτων.

Υπέστη κάποτε διαμπερές τραύμα στην κοιλιά από μαχαίρι Βούλγαρου πράκτορα. Κινδύνευσε η ζωή του από την αιμορραγία, αλλά λόγω της ισχυρής ιδιοσυγκρασίας του με την παρακολούθηση τριών γιατρών επέζησε.

22.10.2.6. Διωγμοί και μαρτύρια

Οι Τούρκοι υποψιάστηκαν τον Αναστασίου και ερεύνησαν την οικία και το κατάστημά του. Δεν ανακάλυψαν τίποτε, καθώς φύλαγε όλα τα όπλα στις μυστικές οπλαποθήκες. Το δικό του όπλο με τα φυσίγγια τα έκρυβε σε ένα μπαούλο ξύλινο με δύο πάτους.

Οι Τούρκοι παρέλαβαν πάντως τα μπακαλοτέφτερα από το κατάστημά του για να ανακαλύψουν απ' αυτά κάτι, αλλά τούτα ήταν κωδικοποιημένα και δεν μπορούσαν να τον ενοχοποιήσουν.

Τον παρακολουθούσε Τούρκος αστυνομικός, αλλά λάμβανε τα μέτρα του, έτσι ώστε να μην αποκαλύπτεται η δράση του.

Στα γεγονότα της Ευαγγελιστρίας τον συνέλαβαν με άλλους 150 και τον παρέμπεψαν στο στρατοδικείο της Θεσσαλονίκης. Υποβλήθηκε σε φρικτά βασανιστήρια για να προδώσει τον αγώνα. Αλυσοδεμένος και νηστικός παρέμεινε πολλές μέρες όρθιος. Όταν έπεφτε από την εξάντληση τον κέντιζαν με τη λόγχη για να σηκωθεί. Καταδικάστηκε σε φυλάκιση δεκαπέντε ετών στο Γεντί Κουλέ²²⁰. Αποφυλακίστηκε από τους Νεότουρκους. Πρωτοστάτησε στην απελευθέρωση των Σερρών και εργάστηκε στα κοινά της πόλεως.

Τον συνέλαβαν με τον Αστέριο Μάλαμα το 1916 οι Βούλγαροι και τους φυλάκισαν στο Σιδηρόκαστρο. Ο Μάλαμας είχε 1.000 λίρες μαζί του. Δωροδόκησαν το δεσμοφύλακα και δραπετεύσαν από τη φυλακή. Ξύρισαν τα γένια τους με ακονισμένο κουτάλι για να μην τους καταλάβουν. Τους συνέλαβαν όμως πάλι και τους πήγαν εξορία στο Ποζάρεβατς της Σερβίας. Η πατρίδα για τις εξαιρετικές του υπηρεσίες τον κατέταξε στην κατηγορία των οργάνων Α' τάξεως του Μακεδονικού Αγώνα και του απένειμε στις 2-8-1933 το μετάλλιο του Μακεδονικού Αγώνα.

²²⁰ Λαούρδας-Πέννας, «Ο Μακεδονικός Αγών», Υπ' αριθ. 57/26-11-1907 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 108-109.

Στη βουλγαρική κατοχή, κατά τα έτη 1941-1944, όταν ήταν εβδομήντα ετών, συνελήφθη από τη βουλγαρική ασφάλεια. Τον ξυλοκόπησαν πολύ και μισοπεθαμένο τον πέταξαν στην αυλή να πεθάνει. Τον μετέφεραν οι φίλοι του στο σπίτι. Με πρακτικές θεραπείες τον έσωσαν από βέβαιο θάνατο. Από τον ξυλοδαρμό παρέλυσε όμως η δεξιά του πλευρά και άνοιξε πληγές το σώμα του. Προσβλήθηκε και από ζαχαροδιαβήτη²²¹. Έμεινε κατάκοιτος πολλούς μήνες και πέθανε την 30^ή Σεπτεμβρίου 1951. Άφησε αγαθή μνήμη σε όλους τους γνωστούς και φίλους. Από το γάμο του με τη δασκάλα Ελένη Κυριακίδου απέκτησε τον Αστέριο Αναστασίου, υπάλληλο της Ε.Β. Ζαχάρεως, και τον Γεώργιο Αναστασίου, παντοπώλη, από τον οποίο γεννήθηκε ο εγγονός του, δικηγόρος Στέφανος Αναστασίου.

22.10.3. Κωνσταντίνος Σταμούλης

Ο Κωνσταντίνος Σταμούλης, πρωτότοκος υιός του εμποροβιομηχάνου (αλευροποιεία) και γαιοκτήμονα Βασιλείου Σταμούλη, γεννήθηκε το 1876. Αποφοίτησε από το γυμνάσιο Σερρών. Μιλούσε άπταιστα εκτός της τουρκικής γλώσσας, που ήταν τότε υποχρεωτική στα ελληνικά γυμνάσια, τη γαλλική και τη γερμανική. Ήταν ευφυέστατος εμπορικός νους, που γρήγορα απέκτησε την εκτίμηση των Ελλήνων συμπολιτών του και των Τούρκων μπέηδων (τσιφλικάδων), στους οποίους χορηγούσε δάνεια. Του τα εξοφλούσαν με την παράδοση των γεωργικών τους προϊόντων.

Εκλεγόταν ως μέλος της δημογεροντίας και έφορος των σχολείων. Όταν πέθανε ο πατέρας του, το 1901, ανέλαβε ως κηδεμόνας των ανηλικών αδελφών του τη διαχείριση της κινητής και ακίνητης περιουσίας. Επιδόθηκε ακόμη και σε τραπεζικές επιχειρήσεις. Αντιπροσώπευσε στις Σέρρες το παράρτημα Θεσσαλονίκης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Μετα από λίγα χρόνια, το 1909, ίδρυσε το υποκατάστημα της Τράπεζας της Ανατολής στις Σέρρες με διευθυντή τον Δημήτρη Γκίνη από τη Θεσσαλονίκη, θείο τού τέως γυμνασιάρχη του γυμνασίου θηλέων των Σερρών Νικολάου Γκίνη. Τη διαχείριση των επιχειρήσεων «Β. Σταμούλη και υιών Ο.Ε.» της οικογένειάς του την ανέθεσε στα δύο μικρότερα αδέρφια του, τον Δημήτριο, που γεννήθηκε το 1885, και τον Σταμούλη, που γεννήθηκε το 1889.

Ο Κωνσταντίνος Σταμούλης

²²¹ Στολίγκα Κ., *Με αίμα και δάκρυ*, Αθήνα χ.χ., σ. 102-113.

Ήταν ένθερμος και ενθουσιώδης πατριώτης. Από τις αρχές του Μακεδονικού Αγώνα (1904) εξελέγη μέλος του ανώτερου συμβουλίου. Προσέφερε πάρα πολλές υπηρεσίες στον αγώνα. Το 1907 παραπέμφθηκε στο ανώτερο πολιτικό δικαστήριο της Θεσσαλονίκης για υποκίνηση στάσης, αλλά αθωώθηκε.

Το 1913 κατά τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο συνελήφθη από τους Βουλγάρους μαζί με άλλους προκρίτους και στελέχη του αγώνα, τον Λεωνίδα Παπαπαύλου, γυμνασιάρχη, τον Αναστάσιο Χρυσάφη, ιατρό, τον Νέστορα Φωκά, φαρμακοποιό, και άλλους. Στην αποχώρησή τους οι Βούλγαροι τον πήραν αλυσοδεμένο αιχμάλωτο για τη Βουλγαρία. Όπως προαναφέρθηκε, τον σκότωσαν και αυτόν με τον υποκόπανο του όπλου στο δρόμο²²².

22.10.4. Τάκης Εφέντης

Ο Τάκης Εφέντης, Τούρκος αστυνομικός

Ο Τάκης Εφέντης ήταν μέλος του Συλλόγου Ορφέας. Ο σύλλογος για να έχει προσβάσεις στην τουρκική χωροφυλακή τον προέτρεψε να καταταγεί σ' αυτή. Κατατάχθηκε και λόγω της δραστηριότητάς του προάχθηκε γρήγορα σε βαθμό τέτοιο που του επέτρεπε να γνωρίζει όλα τα μυστικά της. Συγκέντρωνε όλες τις πληροφορίες σχετικά με τους καταδότες, τα προγράμματα καταδίωξης των μακεδονομάχων, τις μετακινήσεις των τουρκικών αποσπασμάτων και τις έρευνες που θα έκαναν στα σπίτια των Ελλήνων. Τις μεταβίβαζε αυθημερόν στο υποπροξενείο. Ενημερωνόταν από αυτό για τις κινήσεις των ανταρτών και τη μεταφορά των όπλων και

απομάκρυνε από τα μέρη εκείνα εγκαίρως τις τουρκικές περιπόλους. Προγραμμάτιζε με τους αρμοδίους την αποφυγή κάθε σύγκρουσης με τους Τούρκους. Ενοίκιασε μεγάλη κατοικία στο Κατακονόζι Σερρών και επέτρεψε στους επιτελείς του Ορφέα να κατασκευάσουν στο υπόγειό της κρύπτες προς απόκρυψη των όπλων και των πυρομαχικών που χρησιμοποιούνταν για τον εξοπλισμό των μακεδονομάχων.

²²² Σχετικά με την περιγραφή της ανακάλυψης των πτωμάτων, βλ. τη διήγηση του Γάλλου δημοσιογράφου Γεωργίου Μπουτώ, ενότητα 19.9.30. Επίσης, Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 346.

22.10.5. Άγγελος Καλαϊτζής

Μαζί με τη γυναίκα του Βασιλική από τις Σέρρες διέθεταν το σπίτι τους για τις συσκέψεις των μακεδονομάχων, για την απόκρυψη όπλων και τη φιλοξενία ανταρτών. Μετέφερε εντολές και οδηγίες του κέντρου στους πολιτοφύλακες και τους αντιπροσώπους του αγώνος όλων των χωριών του νομού. Σε ένα ατύχημα της αποστολής του έσπασαν δύο πλευρά του και για μην το πληροφορηθούν οι Τούρκοι τον χειρούργησαν κρυφά πάνω στο τραπέζι του σπιτιού του. Επέζησε μέχρι το 1964²²³.

22.10.6. Γεώργιος Μπασλής από το Αηδονοχώρι

Χρημάτισε πράκτορας, συλλέκτης πληροφοριών και αγγελιαφόρος των ανταρτικών σωμάτων της περιοχής Βισαλτίας. Συνεργαζόταν με τους συγχωριανούς του Γεώργιο Σερίφη, Δημήτριο Λιώτη και Μαντίκα ή Αγγελάκη.

22.10.7. Γεώργιος Μπαμπαλίδης από το Σιδηρόκαστρο

Έδρασε με το ψευδώνυμο «Συμπέθερος». Διέσχιζε πεζοπορώντας ως σύνδεσμος και αγγελιαφόρος όλο το νομό Σερρών. Παρουσιάζοταν σε κοινούς χώρους για να έχει το άλλοθι και πήγαινε αμέσως σε επικίνδυνες αποστολές δολιοφθοράς κατά των Βουλγάρων. Τραυματίστηκε στη μάχη της Πεπονιάς και συνελήφθη. Φυλακίστηκε μόνο έξι μήνες επειδή πρόλαβε και έκρυψε το όπλο του σε ένα διερχόμενο αλογόκαρο. Τιμήθηκε με το μετάλλιο του Μακεδονικού Αγώνα²²⁴.

22.10.8. Δημήτριος Αδαμούσης από τις Σέρρες

Ως γυρολόγος έμπορος λαχανικών και ψαριών σ' όλο το νομό μετέφερε στο αλογόκαρό του οπλισμό, ρουχισμό και τρόφιμα για τους αντάρτες στα χωριά. Συμμετείχε στις εκκαθαρίσεις των βουλγαροπρακτόρων. Έκαναν έρευνα στο σπίτι του οι Τούρκοι και βρήκαν όπλα και πυρομαχικά. Τον φυλάκισαν, αλλά το 1909 οι Νεότουρκοι τον απέλυσαν. Τον πήραν όμηρο με την οικογένειά του το 1917, οπότε πέθαναν από τις κακουχίες τα παιδιά και η γυναίκα του στο Καρναμπάτ. Γύρισε μόνος στις Σέρρες και πέθανε από μαρασμό και εξάντληση²²⁵.

---

²²³ Περίληψη από τα απομνημονεύματα της οικογενείας Αγγέλου Καλαϊτζή.

²²⁴ Περίληψη από τα απομνημονεύματα της οικογενείας Γεωργίου Μπαμπαλίδη.

²²⁵ Περίληψη από τα απομνημονεύματα της οικογενείας Δημητρίου Αδαμούση.

22.10.9. Αθανάσιος Στόγιας από το Αγιοχώρι

Ήταν αγγελιαφόρος του καπετάν Δούκα και του μητροπολίτη Δράμας Χρυσόστομου. Πιέστηκε μαζί με τον ιερέα του χωριού του Παπαϊωάννη να προσχωρήσει στην Εξαρχία, αλλά αρνήθηκε και έφυγε στην Αλιστράτη. Τον Παπαϊωάννη τον έσφαξαν. Από την Αλιστράτη παρακολούθησε τις κινήσεις της ομάδας του βοεβόδα Πανίτσα. Στις 12-1-1906 εντόπισε το κρησφύγετό της στο Αγιοχώρι και ενημέρωσε τον καπετάν Δούκα. Στη μάχη που έγινε κάηκαν τρία σπίτια και εξοντώθηκε η συμμορία του Πανίτσα. Το 1913 του δήμευσαν την περιουσία, το 1917 τον οδήγησαν στην ομηρία και στις 29-9-1941 τον εκτέλεσαν στην Αλιστράτη²²⁶.

22.10.10. Δημήτριος Παπαϊωάννου του Ιωάννου

Καταγόταν από την Άνω Βροντού Σερρών. Υπήρξε έμπιστος πράκτωρ του ελληνικού υποπροξενείου. Υπήρξε μεταφορέας όπλων και πυρομαχικών στα ανταρτικά σώματα. Τον παρακολούθησαν οι Βούλγαροι και τον εκδικήθηκαν σκοτώνοντας τα αδέρφια του και τους δύο γιους του, τον Ιωάννη, 18 ετών, στην πλατεία του χωριού και τον Αθανάσιο, 16 ετών, έξω από το χωριό. Τους βασάνισαν πρώτα και μετά τους κατακρεούργησαν. Τη σορό του Ιωάννη την πήρε κρυφά η μάνα του και την έθαψε πίσω από το Άγιο Βήμα του ναού. Αναζήτησε και τη σορό του δεύτερου γιου της, αλλά οι Βούλγαροι εξαφάνισαν και την ίδια. Την ορφανή πενταετή κόρη τους Ελένη την ανέλαβε υπό την προστασία του το υποπροξενείο. Ανέθεσε την ανατροφή και τη διαπαιδαγώγησή της σε έμπιστη οικογένεια στις Σέρρες. Την αποκατέστησε με το γιο του Τσιμπίρη²²⁷.

22.10.11. Μιλτιάδης Μηνάς από τις Σέρρες

Εργάστηκε με πολύ πατριωτικό ενθουσιασμό από έφηβος στον Μακεδονικό Αγώνα με το ψευδώνυμο «Σατανάς». Εκτέλεσε πολλές επικίνδυνες αποστολές και προκάλεσε το θαυμασμό των αρμοδίων. Στους βαλκανικούς πολέμους κατετάγη εθελοντής στο τάγμα Ευζώνων του Βελισσαρίου και έλαβε ενεργό μέρος στις μάχες Μπιζανίου, Λαχανά, Κιλκίς, Μπέλες, Κρέσνας και Τζουμαγιάς. Του δόθηκαν κατ' επανάληψη μετάλλια, βραβεία και έπαινοι για τον ηρωισμό, το θάρρος και την αυταπάρνησή του σε όλους τους αγώνες. Οι Βούλγαροι τον φυλάκισαν το 1941. Μέχρι τα γηρατιά του συμμετείχε σε όλες τις εθνικές εκδηλώσεις σαν να ήταν νέος²²⁸.

²²⁶ Περίληψη από τα απομνημονεύματα της οικογενείας Αθανασίου Στόγια.

²²⁷ Απομνημονεύματα οικογενείας Τσιμπίρη.

²²⁸ Απομνημονεύματα Μιλτιάδη Μηνά.

22.10.12. Δημήτριος Μαρκάδας του Σωτηρίου (1879-1964) από το Άγιο Πνεύμα

Διατέλεσε σύνδεσμος του ελληνικού υποπροξενείου Σερρών με τα ανταρτικά σώματα. Έλαβε μέρος σε πολλές αποστολές ως αγγελιαφόρος και παρέστη στη μάχη του καπετάν Μακούλη στη Δοβίστα. Υπέστη κρουσπαγήματα στα πόδια και του τα έκοψαν. Δικάστηκε στη Δράμα από τους Βουλγάρους και γλίτωσε ως εκ θαύματος από την αγχόνη.

Από το χωριό Άγιο Πνεύμα συμμετείχαν επίσης ενεργά ως οδηγοί, αγγελιαφόροι και μέλη σε ανταρτικά σώματα οι: α) Σωτήριος Βαδιάκας του Πολυχρόνη (1867-1925), β) Κωνσταντίνος Διάγκος του Γεωργίου (1880-1920), γ) Χρήστος Κιουτσούκης του Κωνσταντίνου (1884-1964), δ) Χρήστος Κουλούδας του Κωνσταντίνου (1860-1925), ε) Αθανάσιος Μενεξές του Μενεξέ (1872-1917), στ) Βασίλειος Μπάτκος του Στεργίου (1884-1929), ζ) Γεώργιος Μουζιός του Ζαμπάκη (1879-1964), η) Βασίλειος Παπακυριάκος του Κυριάκου (1870-1941), θ) Δημήτριος Τσιμπίρης του Αθανασίου (1868-1948), ι) Νικόλαος Τσιτσαρής του Φωτίου (1884-1958)²²⁹.

22.10.13. Γιάννης Ράμναλης

Πολέμησε με σώμα του Σακελλαρόπουλου που συντρίφτηκε από τους Τούρκους. Μετά σχημάτισε μικρή ομάδα δυτικά των Σερρών. Εργαζόταν την ημέρα στα χωράφια του χωριού σαν απλός γεωργός και το βράδυ δρούσε με την ομάδα του κατά των Βουλγάρων πρακτόρων και κατασκόπων. Επέζησε, αλλά τον σκότωσε το 1923 ο λήσταρχος Τζάτζας για να τον ληστέψει.

Εκατοντάδες αφανείς άνδρες και γυναίκες μακεδονομάχοι του νομού Σερρών προσέφεραν οικειοθελώς με πατριωτικό ενθουσιασμό αξιόλογες υπηρεσίες στον Μακεδονικό Αγώνα αλλά, όπως αναφέραμε, επειδή κήκαν τα αρχεία του κέντρου του αγώνα των Σερρών αγνοούμε τα ονόματά τους. Νοιώθουμε βαθιά ευγνωμοσύνη προς αυτούς που έφυγαν από τη ζωή και ευχόμαστε να είναι αιωνία η μνήμη αυτών.

22.11. Τα αποτελέσματα του Μακεδονικού Αγώνα

Χάρη στην κεραυνοβόλο αντίσταση των Μακεδονομάχων η κατάσταση στο νομό Σερρών μεταβλήθηκε. Η τρομοκρατία απέτυχε, οι κάτοικοι αναθάρρησαν. Έδειξαν μεγάλη εμπιστοσύνη στους επιτελείς του κέντρου του αγώνα και προσφέρθηκαν οικειοθελώς να εκτελέσουν και τις πιο ριψοκίνδυνες αποστολές.

²²⁹ Ψαθά Α.-Μητρακλή Β., *Άγιο Πνεύμα Σερρών (Ιστορία, λαογραφία της Κοινότητας)*, Σέρραι 1979, σ. 12.

Με ακατάβλητη ψυχική δύναμη, με ακμαίο εθνικό φρόνημα και πείσμα αντέδρασαν σε όλα τα καταθρόνια σχέδια των εχθρών και κράτησαν τη Μακεδονία ελληνική. Οι Βούλγαροι τρομοκρατήθηκαν από την ενεργό αντίδραση των Ελλήνων. Ο εμπορικός πράκτορας των Σερρών απομάκρυνε την οικογένειά του από τις Σέρρες και άλλοι έγκριτοι Βούλγαροι διέλυσαν τις εργασίες των. Οι μαθητές της βουλγαρικής σχολής σταμάτησαν να βγαίνουν περίπατο και οι δάσκαλοι επέσπευσαν τις εξετάσεις και απομακρύνθηκαν από τις Σέρρες. Τα σχολεία τους παρήκμασε, σε αντίθεση με τα ελληνικά που ήκμαζαν. Κατάλαβαν οι Βούλγαροι ότι δεν μπορούσαν να συνεχίσουν να οργιάζουν και να κακουρούν σε βάρος των Ελλήνων χωρίς να τιμωρηθούν²³⁰.

Σύσσωμη η πόλη και η περιφέρεια των Σερρών πρόταξε τα στήθη αυτής και αντιμετώπισε τις βουλγαρικές επιθέσεις. Αποδείχθηκε ακοίμητος φρουρός της πατρίδας και κυματοθραύστης των εκάστοτε εχθρικών εισβολών. Ο πρόξενος των Σερρών Ίων Δραγούμης έλεγε ότι οι Σέρρες στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα υπήρξαν σχολείο της ελευθερίας.

Οι Σέρρες υπήρξαν η αστείρευτη πηγή ελληνικού φρονήματος στην ανατολική Μακεδονία. Από αρχαιότατων χρόνων ήταν το προπύργιο όλης της Μακεδονίας και της Ελλάδος. Το πατριωτικό φρόνημα των Σερραίων ήταν πάντοτε ακμαίο. Ξαναζωντάνεψαν στο Μακεδονικό Αγώνα οι ηρωικοί αγώνες και οι θυσίες της ελληνιστικής, της ρωμαϊκής και της βυζαντινής εποχής. Επαναλήφθηκαν μάχες ολοκαυτώματος κατά των εισβολέων για να κρατήσουν ελεύθερη τη χώρα αυτή.

Χάρη στον αγώνα και τις θυσίες όλων των μακεδονομάχων είμεθα σήμερα ελεύθεροι Έλληνες. Η *Γενική Εφημερίδα* της Βιέννης εγκωμιάζε τους Μακεδόνες που αποδείχθηκαν ικανοί να περιφρουρήσουν τη Μακεδονία με τις δικές τους δυνάμεις και να ελευθερώσουν με τα ένοπλα ανταρτικά σώματα τους ελληνικούς οικισμούς από τη βουλγαρική τυραννία²³¹.

22.12. Οι Νεότουρκοι

Στις Σέρρες οργανώθηκε το Κομιτάτο των Νεοτούρκων από τον Νιαζί μπέη. Η Οργάνωση «Ένωση και Πρόοδος» κατά του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ ξεκίνησε από τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες. Προσηλύτισε τους περισσότερους αξιωματικούς της φρουράς και όλες τις αρχές των δύο πόλεων. Στην κήρυξη της επαναστάσεως ο τουρκικός στρατός των Σερρών αρνήθηκε τις διαταγές του σουλτάνου να συμμετάσχει κατά του κινήματος. Ο απεσταλμένος του σουλτάνου συνταγματάρχης πυροβολικού Μουστά μπέης σκότωσε τέσσερις αξιωματικούς στις Σέρρες επειδή αρνήθηκαν να δράσουν κατά του κινήματος.

²³⁰ Λαούρδας-Πέννας, «Ο Μακεδονικός Αγών», Υπ' αριθ. 30/5-6-1907 έκθεση του προξένου Σακτούρη, σ. 72.

²³¹ Πέτροβιτς, «Ο Μακεδονικός Αγών», σ. 179.

Το κίνημα ξαπλώθηκε σε όλη τη Μακεδονία. Από τις 3-7-1908 οι Σέρρες περιήλθαν στην εξουσία των επαναστατών και στις 10-7-1908 κηρύχθηκε επίσημα ενώπιον όλων των αρχών και του λαού στο διοικητήριο των Σερρών το σύνταγμα²³². Επακολούθησε ορκωμοσία με θυσία αρνιού για την επικύρωσή του.

Οι Σερραίοι ήταν επιφυλακτικοί στην αρχή, αλλά οι υποσχέσεις και τα συνθήματα της επανάστασης «ισότητα, αδελφότητα, ελευθερία» τους ενθουσίασαν. Στάλθηκε στο σουλτάνο τηλεγράφημα από τις Σέρρες να επαναφέρει το σύνταγμα του 1876 εντός εικοσιτετραώρου. Απειλήσαν οι οργανωτές του Κομιτάτου των Νεοτούρκων να εκστρατεύσουν με ένα σώμα στρατού στην Κωνσταντινούπολη. Ήθελαν να καθαιρέσουν το σουλτάνο και να τον μεταφέρουν στη Θεσσαλονίκη για ασφάλεια κλείνοντάς τον στη βίλα Αλλατίνι. Ο σουλτάνος αναγκάστηκε να επαναφέρει το σύνταγμα του 1876, να δώσει γενική αμνηστία και να κηρύξει εκλογές.

Αξιωματικοί των Νεοτούρκων περιόδευσαν στα κέντρα της Ευρώπης και διακήρυξαν ότι το καθεστώς των Νεοτούρκων ήταν καθεστώς ελευθερίας²³³. Επικράτησε μεγάλος ενθουσιασμός στο λαό με ζητωκραυγές και αλληλοσπασμούς μεταξύ εχθρών. Δόθηκε γενική αμνηστία στα ανταρτικά σώματα του Μακεδονικού Αγώνα με εντολή να παρουσιασθούν στις αρχές για να παραδώσουν τα όπλα.

Πρώτος από όλους παραδόθηκε ο Βλάχμπεης με τους άνδρες του. Κόσμος πολύς με τη φιλαρμονική μουσική τους υποδέχθηκαν στον Λευκώνα με ζητωκραυγές και χειροκροτήματα. Τους έρριχναν με λουλούδια καθ' οδόν και τους στεφάνωνσαν. Ήλθαν στο διοικητήριο με άμαξες. Τους έγινε ιδιαίτερη υποδοχή με προσφωνήσεις, αντιφωνήσεις και κεράσματα. Επαναλήφθηκε με χαρά και ενθουσιασμό το ίδιο και στην παρουσίαση των σωμάτων των καπετάν Δούκα από τη Ζίχνη, Γιαγκλή από τη Νιγρίτα και Αλεξάνδρου Ευρυθιώτη από το Σιδηρόκαστρο. Προς τιμήν τους παρατέθηκε από τις αρχές του τόπου επίσημο γεύμα στον Μπέη μπαχτσέ. Οι πρώην θανάσιμοι εχθροί κάθισαν μαζί στο τραπέζι συμφιλιωμένοι.

Οι εκδηλώσεις και τα συνθήματα των Νεοτούρκων ήταν θέατρο κωμωδίας. Όλα διαψεύσθηκαν εντός διμήνου. Η αμνηστία και η παράδοση των ανταρτικών σωμάτων έγινε για να τα αφοπλίσουν. Η διακήρυξη των συνταγματικών δικαιωμάτων δεν εφαρμόστηκε στους χριστιανούς. Στις εκλογές μεταχειρίστηκαν ένοπλη βία και στην κατανομή των εδρών του κοινοβουλίου παραγκώνισαν τους χριστιανούς βουλευτές. Δημιουργήθηκε χειρότερη κατάσταση από

²³² Ριτζαλέος Β., «Το κίνημα των Νεοτούρκων και ο αντίκτυπος στις Σέρρες των αρχών του 20^{ου} αιώνα», *Σερραϊκά Ανάλεκτα*, σ. 145-170.

²³³ Σακτούρης, *Απομνημονεύματα*, σ. 77. Λαούρδας-Πέννας, «Ο Μακεδονικός Αγών», Υπ' αριθ. 347/14-7-1908 έκθεση προξένου Σακτούρη προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος.

την εποχή του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ. Ζητούσαν να καταργήσουν ακόμη και τα πατριαρχικά δικαιώματα που είχε παραχωρήσει ο Μωάμεθ ο Κατακτητής.

Το 1910 αφόπλισαν όλους τους Έλληνες και όπλισαν με επιμέλεια όλα τα τουρκοχώρια. Αντί για ισότητα, αδελφότητα και ελευθερία επέβαλαν τρομερή ανισότητα, εχθρότητα και βαρύτερη σκλαβιά.

Ήθελαν να εξισλαμίσουν όλους τους υπόδουλους σ' αυτούς λαούς. Όποιος δεν συμπαθούσε τους Νεοτούρκους θεωρούνταν εχθρός. Γράφονταν στο μαύρο κατάλογο του Νεοτουρκικού Κομιτάτου και δολοφονούνταν. Από τις Σέρρες δολοφόνησαν το γραμματέα του υποπροξενείου Λάζαρο Κιούση και τον Ιωάννη Παπάζογλου στην προκυμαία της Θεσσαλονίκης.

Οι Βούλγαροι δεν επηρεάστηκαν από την ανακήρυξη του συντάγματος. Συνέχισαν κρυφά το πρόγραμμά τους, εξόπλισαν τους δικούς τους και τοποθέτησαν πράκτορες σ' όλα τα χωριά. Προπαγάνδιζαν ότι αυτοί θα ελευθέρωναν τη Μακεδονία από τους Τούρκους. Με τους ίδιους βουλγαροκομιτατζήδες συνέχισαν την αποστολή τους με αρκετές επιτυχίες στις επαρχίες του Πετριτσίου και του Νευροκοπίου²³⁴.

22.13. Η στάση των Βουλγάρων μετά τον Μακεδονικό Αγώνα

Όπως αναφέρθηκε, η επανάσταση του Νεοτουρκικού Κομιτάτου «Ένωσις και Πρόοδος» κατά του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ στις 10-7-1908 συνετέλεσε στο να σταματήσει ο Μακεδονικός Αγώνας. Όλοι πανηγύριζαν για το γεγονός αυτό νομίζοντας ότι θα εφαρμοσθούν οι διακηρύξεις περί ισότητας μεταξύ των ελεγχομένων από τους Τούρκους λαών. Οι Βούλγαροι μόνο συνέχισαν τις επιδιώξεις των στους βαλκανικούς και στους δύο παγκοσμίους πολέμους.

Δεν παραιτήθηκαν του αιωνίου σκοπού τους ούτε κατά τους δύο παγκοσμίους πολέμους του 20^{ού} αιώνα, διότι στραγγάλισαν τα σλαβικά τους φρονήματα και πούλησαν στους Γερμανούς κάθε ιερό και όσιο με αντάλλαγμα να καταλάβουν τη Μακεδονία. Συμμάχησαν με τους Γερμανούς, παραχώρησαν τα εδάφη τους να προελάσουν οι Γερμανοί και τους ακολούθησαν στις πολεμικές επιχειρήσεις με τη συμφωνία να τους παραχωρηθεί η Μακεδονία και η δυτική Θράκη μέχρι τον ποταμό Νέστο. Πρόδωσαν τη σλαβική καταγωγή τους και φάνηκαν αχάριστοι στους Ρώσους που τους συμπαραστάθηκαν στην επανίδρυση του βουλγαρικού κράτους.

22.14. Η συνέχιση του Μακεδονικού Αγώνα

Ο Μακεδονικός Αγώνας έληξε με τον Ιούλιο του 1908, αλλά κατά βάθος συνεχίζεται και στις μέρες μας με άλλες μορφές, με άλλα συνθήματα, με άλ-

²³⁴ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 307-328.

λους φορείς, με τον ίδιο πάντοτε σκοπό της καθόδου των Σλάβων στο Αιγαίο. Γνωστή είναι η δράση των Σκοπιανών τα τελευταία πενήντα χρόνια. Πλαστογράφησαν την ιστορία της Μακεδονίας και την παρουσιάζουν στις εγκυκλοπαίδειες και στους χάρτες ως σλαβική.

Οι μακεδονομάχοι μας φωνάζουν σήμερα από τους τάφους των. Νεοέλληνες μην επαναπαύεστε στις νίκες και τις δάφνες των προγόνων σας, αλλά καλλιεργήστε ακμαίο εθνικό φρόνημα και εθνικά ιδανικά στις νέες γενεές, ώστε τη χώρα αυτή κανείς να μην τολμήσει ποτέ ξανά να την προσβάλει και να την σφετερισθεί, αλλά να μείνει πάντα, όπως ήταν από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα, αναμφισβήτητα ελληνική, της μάνας μας Ελλάδας το καμάρι.

23. Βαλκανικοί πόλεμοι και απελευθέρωση των Σερρών (1912-1913)

23.1. Συμμαχία των βαλκανικών κρατών

Πεντακόσια τριάντα χρόνια έμειναν σκλαβωμένοι κάτω από ένα βαρύ ζυγό δουλείας οι κάτοικοι του νομού Σερρών. Πολλές φορές προσπάθησαν να κόψουν τα δεσμά της σκλαβιάς, αλλά η γεωγραφική θέση της πόλεώς των, ανάμεσα στα τρία τότε μεγάλα στρατιωτικά κέντρα της Τουρκίας, δηλαδή της Κωνσταντινουπόλεως, της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, δεν επέτρεψε την πραγματοποίηση του πόθου των.

Αγωνίστηκαν γενναία, έλαβαν μέρος σ' όλες τις επαναστάσεις του Ελληνισμού, έχυσαν άφθονο αίμα, πέρασαν πάρα πολλά βάσανα και μαρτύρια, αλλά δεν λύγισαν. Πάντα περίμεναν, πάντα ήλπιζαν ότι θα έλθει η μέρα της ελευθερίας. Γι' αυτό, όταν τον Οκτώβριο του 1912 αποφάσισαν τα βαλκανικά κράτη να αποτινάξουν από κοινού το βαρύ ζυγό των σκλαβωμένων αδελφών των, τότε οι Σερραίοι ήλπισαν περισσότερο από κάθε άλλη φορά.

Στην αρχή έγιναν διπλωματικές ζυμώσεις μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας για την τύχη της χερσονήσου του Αίμου και σ' αυτές κάλεσαν και την Ελλάδα, που την είχαν απόλυτη ανάγκη για να τους καλύψει με το στόλο της από τη θάλασσα. Στο συνασπισμό των τριών βαλκανικών κρατών προσχώρησε και το Μαυροβούνιο. Συνασπίσθηκαν τα τέσσερα βαλκανικά κράτη μπροστά στον κίνδυνο της εξωφρενικής πολιτικής των Νεοτούρκων, που ήθελαν να εκτουρκίσουν τους υπόδουλους λαούς της Ευρώπης και αποφάσισαν να κτυπήσουν από κοινού την Τουρκία.

Την εποχή αυτή η Ελλάδα ήταν κάτω από τη φωτεινή ηγεσία του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ανασυντασσόταν και αναδιοργανωνόταν σ' όλους τους τομείς. Ήταν πάρα πολύ μικρό κρατίδιο παρ' όλη την προσάρτηση των Ιονίων νήσων το 1864 και της Θεσσαλίας το 1881.

Πρώτο από τα βαλκανικά κράτη κήρυξε τον πόλεμο το Μαυροβούνιο, ενώ τα άλλα τρία κράτη με διακοινώσεις ζητούσαν από την Τουρκία την αυτονό-

μηση των ευρωπαϊκών κτήσεων της. Η Τουρκία αρνήθηκε και έτσι άρχισε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος.

Οι δυνάμεις των συμμάχων είχαν ως εξής: Η Ελλάδα διέθετε 90.000 πεζούς και 4.000 ιππείς. Είχε όμως το σπουδαιότερο όπλο για τους βαλκανικούς πολέμους, που δεν το διέθεταν οι άλλοι τρεις λαοί, δηλαδή το στόλο της που κυριαρχούσε στο Αιγαίο πέλαγος και εμπόδιζε τη μεταφορά των τουρκικών δυνάμεων από τη Μικρά Ασία στο βαλκανικό μέτωπο. Κατά ένα μέρος στηρίζονταν όλες οι άλλες συμμαχικές δυνάμεις στον ελληνικό στόλο. Οι Βούλγαροι διέθεταν 300.000 πεζούς και 5.000 ιππείς. Οι Σέρβοι παρέταξαν 220.000 πεζούς και 30.000 ιππείς, ενώ το Μαυροβούνιο 35.000 πεζούς και 130 πυροβόλα.

Στις 5 Οκτωβρίου 1912 άρχισε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Ο ελληνικός στρατός με αρχιστράτηγο το διάδοχο Κωνσταντίνο, κατόπιν ηρωικού αγώνα, κατέλαβε την Ελασσόνα. Πέρασε τα στενά του Σαρανταπόρου και κυριεύσε τη νοτιοδυτική Μακεδονία. Προήλασε ακάθεκτος κάτω από δυσμενείς καιρικές συνθήκες στη Μακεδονία και μετά από διήμερη σκληρή μάχη ανέτρεψε ολόκληρη τη στρατιά των Τούρκων στα έλη των Γιαννιτσών και κατευθύνθηκε το γρηγορότερο στη νύφη του Θερμαϊκού κόλπου, τη Θεσσαλονίκη. Έφθασε δύο μέρες νωρίτερα από τους Βουλγάρους. Η προέλαση αυτή του ελληνικού στρατού, νικώντας το μεγαλύτερο μέρος του τουρκικού στρατού, προκάλεσε έκπληξη στους Ευρωπαίους και έκανε τους Βουλγάρους να αφηνιάσουν που έχασαν τη Θεσσαλονίκη.

23.2. Προετοιμασίες των Τούρκων στις Σέρρες για τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο

Οι Τούρκοι έκαναν μεγάλες πολεμικές προετοιμασίες στις Σέρρες για την εκστρατεία των εναντίον των βαλκανικών κρατών. Από το Σεπτέμβριο του 1912 προετοιμάζονταν για τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας και της Σερβίας. Είχαν μεγάλη ιδέα για την έκβαση του πολέμου υπέρ αυτών. Μετέφεραν σιδηροδρομικώς στρατεύματα και πολεμοφόδια. Διέκοψαν τη συγκοινωνία στους επιβάτες. Επίταξαν από τα Δαρνακοχώρια με τη βία οκτακόσια μουλάρια. Ο Δερβίς μπέης με πεντακόσιους Τούρκους γυρνούσε στα βορεινά χωριά, άρπαζε ό,τι εύρισκε στο διάβα του. Κατέστρεφε με κάθε τρόπο τις περιουσίες των Ελλήνων. Ο μητροπολίτης Σερρών ζήτησε από τις τουρκικές αρχές πενήντα όπλα για την ασφάλεια των χριστιανών, αλλά δεν του έδωσαν. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν, διότι θα επιτίθεντο οι Τούρκοι και κατά των γυναικόπαιδων.

Οι Νεότουρκοι φυλάκισαν στις Σέρρες και το Σιδηρόκαστρο αρκετούς προύχοντες. Με τη θαρραλέα όμως παρέμβαση του μητροπολίτη Αποστόλου αφέθηκαν μερικοί εξ αυτών ελεύθεροι.

Η βουλγαρική δύναμη προήλασε σχεδόν ανενόχλητη προς την ανατολική Μακεδονία και χωρίς σοβαρή αντίσταση έφθασε στο Σιδηρόκαστρο, όπου συνάντησε τουρκική δύναμη τεσσάρων χιλιάδων ανδρών, διότι τα 2/3 τής εκεί τουρκικής στρατιάς, που απετελείτο από δώδεκα χιλιάδες, διατάχθηκαν να μεταβούν το γρηγορότερο στα Γιαννιτσά για να ενισχύσουν το ελληνοτουρκικό μέτωπο.

23.3. Η παράδοση των Σερρών από τους Τούρκους στους Βουλγάρους

Όταν πληροφορήθηκαν οι Τούρκοι πρόκριτοι των Σερρών την προέλαση των Βουλγάρων από το Σιδηρόκαστρο προς τις Σέρρες ανησύχησαν. Ζήτησαν από το μητροπολίτη να συσκεφθούν περί του πρακτέου. Ο μητροπολίτης τους ρώτησε πόσες τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις υπήρχαν στις Σέρρες, αλλά απάντηση δεν έλαβε. Προ της ενάρξεως του πολέμου ήλθε στις Σέρρες μεγάλη τουρκική στρατιωτική δύναμη από τη Δράμα, αλλά έφυγε αμέσως για τα Γιαννιτσά, όπου ο ελληνικός Στρατός ακάθεκτος νικούσε τους Τούρκους.

Όταν καταλήφθηκε το Σιδηρόκαστρο από τους Βουλγάρους οι τουρκικές αρχές προβληματίστηκαν πού θα παραδώσουν τις Σέρρες. Ο μουτεσαρίφης ζήτησε από το μητροπολίτη Αποστόλο τριακόσιους Έλληνες στρατιώτες για να τους παραδώσει την πόλη των Σερρών και εκείνος του υπέδειξε τους άνδρες του καπετάν Δούκα που βρισκόταν στη Νιγρίτα. Αρνήθηκε στην υπόδειξη του μητροπλίτη και απάντησε ότι δεν θα παρέδιδε σε αντάρτες την πόλη των Σερρών. Θεωρούσε τους άνδρες του Δούκα αντάρτες.

Οι Βούλγαροι ανενόχλητοι, χωρίς σχεδόν να «ματώσει η μύτη τους», κατέλαβαν τις Σέρρες αμαχητί στις 24 Οκτωβρίου 1912, ώρα 4 μ.μ.

Μητροπολίτης τότε στις Σέρρες ήταν ο άξιος καθ' όλα Απόστολος Χριστοδούλου. Από το προσωπικό του ημερολόγιο των ημερών εκείνων πληροφορούμεθα πολλές λεπτομέρειες για τους βαλκανικούς πολέμους και για την απελευθέρωση των Σερρών.

Οι καπεταναίοι Δούκας και Γιαγκλής κατέλαβαν με ένα ελληνικό τάγμα στρατού, κατόπιν μάχης με τους Τούρκους, στις 25 Οκτωβρίου 1912 τα μέρη της Νιγρίτης και του Παγγαίου. Αν ο μουτεσαρίφης δεν ήταν προκατειλημμένος κατά των ανδρών του Δούκα, μπορούσε να παραδώσει στους προσκόπους των ελληνικών στρατευμάτων την πόλη των Σερρών.

Οι Τούρκοι εξέλεξαν εννεαμελή επιτροπή και απεφάσισαν να προϋπαντήσουν την 23^η Οκτωβρίου 1912 την εμπροσθοφυλακή της στρατιάς του Θεοδωρώφ με άσπρες σημαίες για να παραδώσουν την πόλη. Όταν αργότερα οι Βούλγαροι έσφαζαν τους Τούρκους στις Σέρρες μετάνοησαν που δεν παρέδωσαν την πόλη στους Έλληνες, αλλά ήταν αργά.

Ο Θεοδωρώφ δέχθηκε τις προτάσεις παραδόσεως της πόλεως και διέταξε, μέχρις ότου φθάσει ο στρατός του, να διοικείται η πόλη από δεκαμελή επιτροπή αποτελούμενη από τρεις Έλληνες, τρεις Βουλγάρους και τρεις Τούρκους

με δέκατο τον Έλληνα δήμαρχο. Γνώριζε όμως ότι δεν θα ερχόταν ο στρατός του στις Σέρρες από το Σιδηρόκαστρο, διότι θα έφευγε αμέσως για τη Θεσσαλονίκη. Στις 24 Οκτωβρίου 1912 ο κόσμος βγήκε να προϋπαντήσει το βουλγαρικό στρατό, αλλά αντί του στρατού εισήλθε στην πόλη ο αρχικομιτατζής Γ. Τζάκης με 15 οπαδούς του.

Στις 25 Οκτωβρίου, με τρομερή βροχή, ήλθαν από το δρόμο του Νευροκοπίου 10.000 βουλγαρικός στρατός και την 27^η Οκτωβρίου ο υπόλοιπος βουλγαρικός στρατός. Συνολικά ήλθε στις Σέρρες περίπου 25.000 στρατός, πεζικό, ιππικό και πυροβολικό.

Μαύρες κι αραχνιασμένες ήταν εκείνες οι μέρες για τους Σερραίους. Αυτοί που αγωνίστηκαν τόσα χρόνια για να ελευθερωθούν έπεσαν και πάλι σε νέο κατακτητή. Γι' αυτό και τους δέχθηκαν ως νέους κατακτητές, ενώ εκείνοι περίμεναν να τους υποδεχθούν ως ελευθερωτές. Περίμεναν μεγάλη υποδοχή και θερμή φιλοξενία, ζητωκραυγές και παραλήρημα από ενθουσιασμό.

Εξ ανάγκης κτύπησαν οι καμπάνες και πρόσφεραν στον Θεοδωρόφ ένα στεφάνι από φυσικά λουλούδια. Ήταν πάρα πολύ σφιγμένοι ψυχικά οι Έλληνες. Είχαν πρόσφατες κακές αναμνήσεις από τον Μακεδονικό Αγώνα. Στις 27 Οκτωβρίου, τη νύκτα του Σαββάτου και το πρωί της Κυριακής, «περί τους τριακόσιους κατ' άλλας δε πληροφορίας, περί τους εννεακόσιους» ήσαν οι φονευθέντες Τούρκοι μέσα στην πόλη των Σερρών. Ο πληθυσμός της πόλεως, με τους πρόσφυγες που ήλθαν από τα χωριά για να βρουν προστασία, ξεπέρασε τις ογδόντα χιλιάδες. Έπεσε μεγάλη λιμοκτονία στην πόλη των Σερρών από έλλειψη τροφών τις μέρες εκείνες²³⁵.

Για την κατάπαυση των σφαγών επενέβη ο μητροπολίτης Σερρών Απόστολος. Μας διηγείται στο ημερολόγιό του τα εξής: Στις 28 Οκτωβρίου έγινε δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό για τη νίκη των βαλκανικών συμμάχων κρατών και μετά, όταν έμαθε για την αιματοχυσία στην πόλη των Σερρών, πήρε την απόφαση με κίνδυνο της ζωής του να βγει ο ίδιος στους δρόμους για να τη σταματήσει. Η υπερ-ογδοηκοντούτης μάνα του τον παρακαλούσε με δάκρυα να μη βγει έξω διότι θα σκότωναν και τον ίδιο. Εκείνος όμως καβάλησε το άλογό του και πήγε στο σπίτι του Βουλγάρου στρατηγού Κοβάτσεφ. Διαμαρτυρήθηκε σ' αυτόν για τις σφαγές και του δήλωσε ότι για πρώτη φορά κρατούσε όπλο στα χέρια του και θα περιεφέρετο στην πόλη. Θα απειλούσε με το όπλο κάθε χριστιανό που θα φόνευε Τούρκο. Τον ακολούθησε ο Κοβάτσεφ έφιππος με τρεις αξιωματικούς του και γυρνούσαν όλοι μαζί στους δρόμους κάτω από ραγδαία βροχή φωνάζοντας ελληνικά και σλαβικά στα πλήθη ότι «το από τριετίας κήρυγμά του δεν ήταν τοιούτο, ότι αι πράξεις των προσβάλλουσι την Ορθοδοξία και ότι ο στρατηγός θα τιμωρήσει αυστηρότατα πάντα κακοποιόν Χριστιανόν». Τα ίδια έλεγε και ο Κοβάτσεφ στα γαλλικά και

²³⁵ Πέννας Π., «Το Ημερολόγιον του Μητροπολίτου Σερρών Απόστολου Χριστοδούλου (1909-1917)», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982), 147-178.

στα βουλγαρικά. Στην αγορά όλα τα τουρκικά καταστήματα ήταν λεηλατημένα και κατεστραμμένα, τα δε χριστιανικά έφεραν σταυρό με κιμωλία. Ο Βούλγαρος στρατηγός βλέποντας αυτή την αθλιότητα είπε: «Τούτο είναι στίγμα επί του μετώπου ημών».

23.4. Οι Βούλγαροι στη Θεσσαλονίκη

Μετά από την κατάληψη των Σερρών μία βουλγαρική στρατιά του Θεοδωρώφ διατάχθηκε να καταλάβει εσπευσμένα τη Θεσσαλονίκη, πριν προλάβει να φθάσει σ' αυτήν ο ελληνικός στρατός. Τη Θεσσαλονίκη όμως πρόλαβε και την κατέλαβε ο ελληνικός στρατός. Μια ελληνική μεραρχία προχωρούσε βορειοανατολικά προς τις Σέρρες.

Ο μακεδονομάχος Κωνσταντίνος Πάντσιος του Ηλία υπηρετούσε στις Σέρρες ως κατάσκοπος του ελληνικού υποπροξενείου των Σερρών. Προσποιήθηκε τον Βούλγαρο και πλησίασε τους Βουλγάρους στρατιώτες στο Σιδηροδρομικό Σταθμό Σερρών. Έμαθε εμπιστευτικά από τους Βουλγάρους στρατιώτες ότι ετοιμάζονταν να προελάσουν το γρηγορότερο προς τη Θεσσαλονίκη για να την καταλάβουν. Το ανέφερε αμέσως στο υποροξενείο, το οποίο τον έστειλε να μεταφέρει εγγράφως την πληροφορία στον εδρεύοντα στην Αγία Παρασκευή (Ξυλότρους) δυτικά του Στρυμόνα λόχο του ελληνικού στρατού. Πέρασε τον Στρυμόνα ως Βούλγαρος και με κίνδυνο της ζωής του βοήθησε στα φυλάκια να περάσουν και άλλοι Έλληνες. Παρουσιάστηκε την ίδια μέρα στο λόχο. Απουσιάζοντας του διοικητή παρέδωσε το έγγραφο στον Σερραίο ανθυπολοχαγό Πέτρο Ιακώβου, τον μετέπειτα βουλευτή Σερρών. Ο Ιακώβου τηλεγράφησε στη μεραρχία του το πρόγραμμα της προέλασης των Βουλγάρων στη Θεσσαλονίκη και ελήφθησαν τα κατάλληλα μέτρα.

Οι Βούλγαροι ασμένοντες έτρεχαν και έφθασαν έξω από τη Θεσσαλονίκη. Όταν διαπίστωσαν την κατάληψή της από τον ελληνικό στρατό ζήτησαν, ως σύμμαχοι, να εισέλθει η μεραρχία τους στην πόλη για να ξεκουραστεί. Για ανταπόδοση της φιλοξενίας επέτρεψαν στους Έλληνες να στείλουν ίλες ιππικού στις Σέρρες.

23.5. Η οκτάμηνη βουλγαρική κατοχή στις Σέρρες

Όταν στις 31 Οκτωβρίου 1912 το απόγευμα έφθασαν από τα περίχωρα της Θεσσαλονίκης οι ίλες ιππικού του Γ' ελληνικού συντάγματος με 350 άνδρες και διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Π. Μαυρομιχάλη, ο ενθουσιασμός των Ελλήνων και το παραλήρημα της υποδοχής ήταν απερίγραπτοι. Βγήκαν όλοι οι Σερραίοι στην οδό Βενιζέλου, μέχρι τους στρατώνες πεζικού και παρατάχθηκαν κατά μήκος δεξιά και αριστερά περιμένοντας τις ίλες του ιππικού. Όταν έφθασαν αυτές, άρχισαν να ζητωκραυγάζουν, να χειροκροτούν και να πηδούν στον αέρα από τη χαρά τους και να ζουν μέσα σ' έναν απερίγραπτο

ενθουσιασμό. Πολλοί έκλαιγαν από τη συγκίνηση, άλλοι πλησίαζαν τους στρατιώτες ιππείς και τους αγκάλιαζαν, τους φιλούσαν, τους καλωσόριζαν και τους έριχναν λουλούδια. Εκείνη μόνο τη μέρα ένωσαν ότι πλησίαζε η αληθινή ελευθερία, όταν είδαν τον ελληνικό στρατό να εισέρχεται στην πόλη των Σερρών. Τόσο μεγάλη ήταν η συγκίνηση των κατοίκων, ώστε μερικοί λιποθύμησαν, ενός δε του σάλεψαν τα μυαλά. Όλοι οι Σερραίοι εκδήλωσαν την επιθυμία να φιλοξενήσουν στα σπίτια τους τους Έλληνες αξιωματικούς και οπλίτες²³⁶.

Ο διευθυντής της Τραπέζης της Ανατολής και πολλοί άλλοι προύχοντες της πόλεως διοργάνωσαν δεξίωση προς τιμήν του ελληνικού στρατού και των αξιωματικών στο κτήριο της Τραπέζης που βρισκόταν στο πάρκο μπροστά από το σημερινό Ι.Κ.Α. Το πλήρωσαν αργότερα με τη ζωή τους, διότι οι Βούλγαροι κατά την αποχώρησή τους τους πήραν μαζί τους και στο δρόμο τους εκτέλεσαν.

Ο νέος κατακτητής στην αρχή ήταν συγκρατημένος και φύλαγε εξωτερικά τα προσχήματα του συμμάχου, αλλά από τη στιγμή που έδωξαν από τη Θεσσαλονίκη τους 40.000 Βουλγάρους στρατιώτες διότι απεκαλύφθησαν τα καταχθόνια τότε σχέδιά τους και αφ' ότου ήλθαν σε ρήξη με τους άνδρες των καπεταναίων Δούκα και Γιαγκλή που υπερασπίζονταν τις περιοχές του Παγαίου και της Βισαλτίας, από τότε άρχισαν φανερά τους ξυλοδαρμούς, τις φυλακίσεις και τις βιοπραγίες σε βάρος πολλών Ελλήνων κατοίκων της πόλεως και της περιοχής. Οι ελάχιστοι προσχωρήσαντες στη βουλγαρική Εξαρχία, οι εξαρχικοί ορισμένων χωριών εκδηλώθηκαν και πάλι, όπως στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα, διεκδικώντας τους ορθόδοξους ναούς και τα σχολεία. Στις Σέρρες κατασχέθηκε το Εσκή τζαμί και έγινε μητροπολιτικός ναός των Βουλγάρων στο όνομα των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου.

Απαγόρευσαν στον ορθόδοξο μητροπολίτη των Σερρών Απόστολο να περιδεύσει στα χωριά. Εκείνος τους απάντησε: «Μάθετε ότι είμαι Ορθόδοξος αρχιερέυς, όστις προ ουδενός μορμολυκείου πτοείται όπως εκπληρώσει τα καθήκοντά του. Και οι Τούρκοι είχαν στρατοδικείον, αλλά ουδέποτε εφοβήθη, διότι ουδέν παράνομο έπραξα. Λέγεται ότι και εσείς έχετε στρατοδικείον. Θα είναι μεγάλη τιμή μου και δόξα να με κρεμάσωσι διά την εκπλήρωσιν των θρησκευτικών καθηκόντων μου οι ορθόδοξοι, αφού οι Τούρκοι δεν το έπραξαν». Απαντώντας κατ' αυτόν τον τρόπο συνέχισε τις περιοδείες του χωρίς να φοβηθεί κανένα.

Το Δεκέμβριο 1912 θέλησαν να καταλάβουν το διοικητήριο Νιγρίτης και παρ' όλιγο θα γινόταν πόλεμος με τους άνδρες του καπετάν Γιαγκλή, αλλά μεσολάβησαν οι φρόνιμοι Νιγριτιανοί και απέτρεψαν την αιματοχυσία. Αργότερα όμως, στα μέσα Φεβρουαρίου 1913, με πυροβόλα, ιππικό και πεζικό στρατοπέδευαν έξω από τη Νιγρίτα και με τη βοήθεια των 200 Βουλγάρων

²³⁶ Παπακυριάκου, *Ιστορικά γεγονότα της πόλεως*, σ. 10-15.

στρατιωτών που φιλοξενούνταν μέσα στην πόλη επετέθησαν από μέσα κι απ' έξω και κατέλαβαν τη Νιγρίτα από τους άνδρες του καπετάν Γιαγκλή. Στο Δημητρίτσι κατέσφαξαν δέκα χριστιανούς, εκ των οποίων ένας ήταν ιερέας. Ο μητροπολίτης Σερρών Απόστολος διαμαρτυρήθηκε εγγράφως για τους φόνους αυτούς, αλλά απάντηση δεν πήρε. Όταν ήλθε ο βουλγαρικός στρατός από την Αδριανούπολη, πήρε με τη βία όλα τα ελληνικά σχολεία στις Σέρρες, ενώ υπήρχαν πάρα πολλά άλλα άδεια οικήματα στα οποία μπορούσε άνετα να μείνει. Μετά από πολλά άλλα γεγονότα το ελληνικό ιππικό έφυγε από τις Σέρρες, διότι θα το αιχμαλώτιζαν.

23.6. Η στάση των Βουλγάρων απέναντι στους συμμάχους

Οι Βούλγαροι δυσανεστήθηκαν πάρα πολύ που κατέλαβαν οι Έλληνες τη Θεσσαλονίκη. Ποτέ δε φαντάζονταν ότι η Ελλάδα, με το λίγο στρατό της, θα προχωρούσε πιο πάνω από το Σαραντάπορο. Ούτε αναλογίσθηκε το μεγάλο βάρος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου που σήκωσε η Ελλάδα με το στόλο της στο Αιγαίο πέλαγος, όπου νίκησε μόνη της τον τουρκικό στόλο, ελευθέρωσε τα νησιά Θάσο, Χίο, Λήμνο, Σάμο, Μυτιλήνη και Κρήτη και εμπόδισε την αποβίβαση τουρκικού στρατού στα Βαλκάνια. Στο όνειρο των Βουλγάρων ήταν και η Θεσσαλονίκη, αλλά και στο όνειρο των Ελλήνων ήταν οι Σέρρες. Οι Έλληνες ήταν αδύνατο να αφήσουν την ανατολική Μακεδονία στα χέρια των Βουλγάρων.

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ που έμεινε στη Θεσσαλονίκη, σαν φρουρός αυτής, μια μέρα ενώ συζητούσε με τον τότε πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο όλως απροόπτως του έπιασε τα δύο χέρια και του είπε: «Πρόεδρέ μου, τας Σέρρας... Να πάρωμε τας Σέρρας». Αυτή ήταν η επιθυμία όλων των Ελλήνων, να ελευθερώσουν 'τας Σέρρας'. Ευτυχώς η πολεμική εξέλιξη των πραγμάτων προς το σκοπό αυτό ευνόησε. Αυτή την εξέλιξη θα αφηγηθούμε.

Η βουλγαρική στρατιά που πήρε άδεια να φιλοξενηθεί στη Θεσσαλονίκη για να ξεκουραστεί δεν είχε τη διάθεση να φύγει, αλλά άρχισε να οχυρώνεται και να συνεννοείται με τον υπόλοιπο βουλγαρικό στρατό ώστε να καταλάβουν από τους Έλληνες την πόλη.

Στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο οι Βούλγαροι κατέλαβαν την ανατολική Μακεδονία και παρέμειναν σ' αυτήν από 24 Οκτωβρίου 1912 μέχρι 19 Ιουνίου 1913. Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Βούλγαροι συμμετάχτηκαν με τους Γερμανούς και τους παραχωρήθηκε αμαχητί από 8-11-1916 μέχρι 21-9-1918 η ανατολική Μακεδονία. Στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και πάλι με τον ίδιο τρόπο, αμαχητί, εγκαταστάθηκαν στην ανατολική Μακεδονία και Θράκη από 23-4-1941 μέχρι 14-9-1944. Σκοπός τους ήταν να εκβουλαρίσουν ή να εξοντώσουν με κάθε τρόπο τους Έλληνες Μακεδόνες.

Προκάλεσαν τρομερή αγανάκτηση, οργή και απόγνωση στους Μακεδόνες, διότι διέπραξαν πολλά βασανιστήρια και εγκλήματα. Χρησιμοποίησαν όλους

τους βάρβαρους τρόπους, ξυλοδαρμούς, βία, αρπαγές, τρομερή εξοντωτική ομηρία, καταναγκαστικά έργα, εκτελέσεις, καταστροφές των αρχείων για να εξαφανίσουν κάθε στοιχείο της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Είχαν πολλά απωθημένα από την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα κατά της Μακεδονίας και γι' αυτό κάθε φορά που έρχονταν στη Μακεδονία σαν δωροδοκημένοι σύμμαχοι των Γερμανών προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να πραγματοποιήσουν το μακροπρόθεσμο σχέδιό τους, να εκβουλγαρίσουν ή να εξοντώσουν τους Έλληνες και να προσαρτήσουν τη Μακεδονία οριστικά στη Βουλγαρία²³⁷.

Για να επιστρέψουμε στα γεγονότα των βαλκανικών πολέμων, οι Βούλγαροι άρχισαν να δείχνουν παντού εχθρικές διαθέσεις. Γι' αυτό στις 10 Μαΐου 1913 υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη ελληνοσερβική συνθήκη αμυντικής συμμαχίας, σύμφωνα με την οποία τα δύο κράτη από κοινού θα αντιμετώπιζαν τη βουλγαρική επιβουλή. Πράγματι, στις 16 Ιουνίου 1913 οι Βούλγαροι επετέθησαν στους Σέρβους κοντά στη Γευγελή και στους Έλληνες στις Ελευθερές. Στις Σέρρες ο βουλγαρικός στρατός των 45.000 επιτέθηκε εναντίον των 1.600 Ελλήνων του Παγγαίου. Τη νίκη του Παγγαίου την παρουσίασαν στις εφημερίδες των ως μεγάλο ανδραγάθημα. Επιστράτευσαν νεοσύλλεκτους Βουλγάρους και απέκλεισαν κάθε επικοινωνία με τη Θεσσαλονίκη. Μετακίνησαν πολύ στρατό από τη Θράκη και μαζί μ' αυτόν έφεραν τη χολέρα στην πόλη μας. Για λόγους ευνότητος θα αναφέρω παρακάτω τις λεπτομέρειες του ημερολογίου του τότε μητροπολίτη Σερρών Αποστόλου, που αναφέρονται στις θηριωδίες που συνέβησαν στην πόλη μας από τους τότε κατακτητές, ξεκινώντας με τη μάχη του Λαχανά που συνετέλεσε στην απελευθέρωση των Σερρών.

23.7. Η μάχη του Λαχανά

Στις 19 Ιουνίου η 1^η Μεραρχία του ελληνικού στρατού προχώρησε και κατέλαβε τις νότιες προσβάσεις της οχυρωμένης θέσεως του Λαχανά. Η VI Μεραρχία βρισκόταν σε πολύ δύσκολη θέση στην Ξυλούπολη διότι δεν μπορούσε να κινήσει το πυροβολικό της από το δρόμο που ήταν επισημασμένος από το βουλγαρικό πυροβολικό και βαλλόταν συνεχώς. Ο στρατός των Βουλγάρων ήταν πολύ καλά οχυρωμένος μέσα σε βαθιά χαρακώματα στο λόφο του Λαχανά και πολεμούσαν όρθιοι. Τα πυροβολεία τους ήταν σαν του Μπιζανίου. Εξαπέλυσαν ελευθέρους σκοπευτές και σκότωναν ύπουλα από μακριά τους Έλληνες αξιωματικούς. Τους διέκριναν εύκολα από τη στολή τους. Αρκετές μονάδες του ελληνικού στρατού έμειναν χωρίς επικεφαλείς. Η κατάσταση ήταν κρίσιμη, διότι το ελληνικό πυροβολικό δεν μπορούσε να δράσει από τις πολύ απομακρυσμένες θέσεις του. Η μετακίνησή του ήταν επικίνδυνη, όπως είπαμε παραπάνω. Εκτός από αυτές τις δυσκολίες, προ-

²³⁷ Παπακυριάκου, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία*, σ. 95.

στέθηκε και άλλη. Δόθηκε από το στρατηγείο διαταγή να αποσπασθούν από το μέτωπο του Λαχανά δύο συντάγματα και να σταλούν μαζί με το ορεινό πυροβολικό στο μέτωπο του Κιλκίς, με σκοπό να κτυπήσουν τον εκεί εχθρό από τα νώτα. Αν γινόταν αυτό την ημέρα, θα το έβλεπαν οι εχθροί και θα έπαιρναν θάρρος, ενώ οι υπόλοιποι εναπομείναντες στο μέτωπο του Λαχανά Έλληνες στρατιώτες θα αποθαρρύνονταν. Γι' αυτό ζήτησαν αναβολή της εκτέλεσης της διαταγής και, κατόπιν συνεννοήσεως, αποφάσισαν να επιτεθούν αμέσως για την κατάληψη των υψωμάτων του Λαχανά. Θα μπορούσαν μετά να αποσπασθούν άνετα οι περισσότεροι από τον Λαχανά στο μέτωπο του Κιλκίς. Διατάχθηκε το μηχανικό να κατασκευάσει αυθημερόν δρόμο για τη μετακίνηση του πυροβολικού. Άλλη λύση δεν υπήρχε, έπρεπε να περάσει μέσα από την κόλαση πυρός του εχθρικού πυροβολικού. Έτσι και έγινε, τα δεκαέξι πυροβόλα μας εξόρμησαν ακάθεκτα μέσα από τους καπνούς, τις φλόγες και τη σκόνη, μέσα από τον βέβαιο θάνατο και έφθασαν όλα στον προορισμό τους εκτός από ένα βλητοφόρο που έμεινε στο μέσον του δρόμου. Παρατάχθηκαν σε απόσταση 2,5 χιλιομέτρων μακράν του εχθρού και άρχισαν αιφνιδιαστική βολή στις 3.20' το απόγευμα της 21^{ης} Ιουνίου.

Η κόλαση του πυρός μεταφέρθηκε στις θέσεις του εχθρού. Η κατάσταση του μετώπου του Λαχανά άλλαξε ριζικά. Αντί για οπισθοχώρηση, που επρόκειτο να γίνει μετά την αποχώρηση δύο συνταγμάτων, έγινε γενική επίθεση με την VI Μεραρχία βορειοδυτικά και την I^η Μεραρχία νοτιοδυτικά της δημοσίας οδού Θεσσαλονίκης-Σερρών. Στο κέντρο του λόφου του Λαχανά επετέθησαν έξι λόχοι Ευζώνων με επικεφαλής τον ταγματάρχη Ιωάννη Βελισσαρίου²³⁸.

Ο Βελισσαρίου είτε τα εξής στους Ευζώνους προ της εξορμήσεως: «Δεν θα χασομερήσουμε πολύ σ' αυτή τη δουλειά. Με ένα άλμα θα βρεθούμε σε απόσταση εφόδου από τον εχθρό. Θα ρίξουμε από μία μόνο μπαταριά και μετά με εφ' όπλου λόγχη, φωνάζοντας αέρα, θα ορμήσουμε και ο Θεός βοηθός». Έτσι κι έγινε. Γρήγορα οι Ευζωνοί μας πέρασαν το πρηνές του λόφου και βρέθηκαν κοντά στον εχθρό. Στο μεταξύ το πυροβολικό μας καθήλωσε τον εχθρό με τις ομοβροντίες του. Το έδαφος όλο κουνιόταν σα να γινόταν σεισμός. Τρομεροί κρότοι ακούγονταν από τον αντίλαλο των ομοβροντιών και την έκρηξη των βλημάτων μέσα στα πυροβολεία του εχθρού. Μέσα στη δίνη του θανάτου, όπου ο Χάρος θέριζε εκατοντάδες ζωές σε κάθε λεπτό, οι Ευζωνοί μας αλαλάζοντας «αέρα» ανέβηκαν την πλαγιά του λόφου και μόλις σταμάτησαν τα πυρά του πυροβολικού μας όρμησαν με εφ' όπλου λόγχη μέσα στα χαρακώματα. Τις στιγμές αυτές δεν μπορεί κανείς να τις περιγράψει. Εκατοντάδες λόγγες άστραψαν στον καλοκαιρινό ήλιο και εκατοντάδες στόματα φώναζαν «αέρα». Ο εχθρός πανικοβλήθηκε και το έβαλε στα πόδια. Όσοι αντιστάθηκαν σκοτώθηκαν από τους Ευζώνους μόλις πλησίασαν στα χαρακώματα. Τα πυροβόλα των Βουλγάρων καταλήφθηκαν όλα από τους δικούς μας.

²³⁸ Μελά Σπ., *Οι πόλεμοι 1912-1913*, Αθήναι 1958, σ. 465-477.

Τη στιγμή εκείνη ο συνταγματάρχης Παπακυριαζής με το 4^ο Σύνταγμα της 1^{ης} Μεραρχίας επιτίθετο από τη δεξιά πλευρά του μετώπου και έπιπτε ηρωικά στο πεδίο της μάχης.

Η αιφνιδιαστική επίθεση πέτυχε εξ ολοκλήρου και η νίκη των Ελλήνων ήταν συντριπτική. Οι Εύζωνοί μας καταδίωκαν τον εχθρό παρ' ότι ήταν κατάκοποι. Ο μέραρχος διέταξε ανασύνταξη των συνταγμάτων, αλλά οι λόχοι των Ευζώνων προχώρησαν μέχρι το εξηκοστό χιλιόμετρο του δρόμου Θεσσαλονίκης-Σερρών, στο Κεφαλοχώρι. Η διαταγή καθυστέρησε να φθάσει στους λόχους. Μακάρι να καθυστερούσε κι άλλο, διότι θα προλάβαιναν οι στρατιώτες μας να καταλάβουν τη γέφυρα του Στρυμόνα πριν την καταστρέψει ο εχθρός²³⁹.

Την ίδια μέρα η VII Μεραρχία του ελληνικού στρατού βρισκόταν στο Δημητρίτσι Σερρών. Με γενική επίθεση καταδίωξε τον εχθρό από τις οχυρές θέσεις τού όρους Βερτίσκος και προχώρησε προς τη Νιγρίτα. Ο εχθρός κατά την αποχώρησή του λεηλάτησε και πυρπόλησε την πόλη.

Το ηρώον εις μνήμην των πεσόντων των Σερρών στους βαλκανικούς πολέμους το ανατίναξαν οι Βούλγαροι στις 3-1-1943 και αναστηλώθηκε το 1973.

Στο Σιδηρόκαστρο και στο Δοξάτο τις ημέρες εκείνες έγιναν απερίγραπτα εγκλήματα πολέμου από μέρους των Βουλγάρων, τα οποία για να μην ξύνουμε βαθύτερα τις πληγές τα παραλείπουμε και περιοριζόμεθα μόνο στην απελευθέρωση των Σερρών.

23.8. Η άμυνα των Σερραίων κατά των Βουλγάρων από 21 μέχρι 27 Ιουνίου 1913

Οι βουλγαρικές αρχές μόλις πληροφορήθηκαν την ήττα του στρατού των στον Λαχανά και το Κυκίς έλαβαν όλα τα μέτρα στην πόλη των Σερρών για να απομονώσουν τους κατοίκους αυτής ώστε να μην εξεγερθούν. Στις 20 Ιουνίου 1913 το μεσημέρι ο αστυνομικός Ποπώφ με πέντε στρατιώτες εφ' όπλου λόγχη πήγε στο μητροπολιτικό οίκημα και ζήτησε να συλλάβει το μητροπολίτη και τους δύο βοηθούς του. Ο μητροπολίτης Απόστολος ήταν ασθενής. Έγραψε στον στρατηγό Ιβάνωφ και στο διοικητή της πόλεως Σερρών Βούλκωφ επιστολές. Διαμαρτυρόταν έντονα. Θέλησαν τότε να συλλάβουν μόνο τους δύο βοηθούς του, αλλά επειδή αντέδρασε σθεναρά ο μητροπολίτης τοποθέτησαν φρουρά και τους φυλάκισαν όλους μέσα στη μητρόπολη.

Προσπάθησαν να εκβιάσουν το μητροπολίτη να προτέψει τους κατοίκους της πόλεως και της περιοχής Σερρών να μην εκδηλωθούν εχθρικά εναντίον των Βουλγάρων που υποχωρούσαν. Ο αξιωματικός Μαλίνωβ του είπε: «Επειδή γνωρίζουμε ότι έχετε επιρροή στους Χριστιανούς κάντε γνωστό σ' αυτούς να μην εναντιωθούν στο στρατό μας και στη διοίκησή μας. Αν συμπερι-

²³⁹ Παπακυριάκου, *Ιστορικά γεγονότα της πόλεως*, σ. 15-20.

φερθούν φιλικά σας δίδω το λόγο της τιμής μου, ότι δεν θα πάθουν τίποτε, σε περίπτωση όμως που θα εναντιωθούν σας γνωστοποιώ ότι θα καταστρέψουμε την πόλη». Ο μητροπολίτης τους ζήτησε να επιτρέψουν την είσοδο στη μητρόπολη πέντε προσώπων που θα τους καλούσε ο ίδιος. Επέτρεψαν την είσοδο μερικών δημοτικών συμβούλων και συσκέφθηκαν τι έπρεπε να πράξουν. Για λόγους σκοπιμότητας ανακοίνωσαν τη διαταγή του εχθρού στο λαό, αλλά το κύριο θέμα τη συσκέψεως ήταν να οργανώσουν την ασφάλεια του πληθυσμού της πόλεως κατά την υποχώρηση των Βουλγάρων.

Συγκρότησαν διάφορες επιτροπές για να αντιμετωπίσουν την έκτακτη εκείνη κατάσταση που βρίσκονταν οι κάτοικοι της πόλεως, μεταξύ ζωής και θανάτου. Οι σπουδαιότερες επιτροπές ήταν: α) Η επιτροπή άμυνας, β) η επιτροπή πολεμικού υλικού και γ) η επιτροπή επισιτισμού. Οι επιτροπές αυτές έδρασαν αμέσως.

Οι εθελοντές του λόχου πολιτοφυλακής άμυνας κατά των Βουλγάρων από 21 έως 27 Ιουνίου 1913 στις Σέρρες

Η κατάσταση ήταν πάρα πολύ κρίσιμη. Ο μητροπολίτης τη χαρακτηρίζει ως εβδομάδα των Παθών των Ελλήνων Σερραίων. Ο εχθρικός στρατός υποχωρούσε προς τη Βουλγαρία από το δρόμο του Νευροκοπίου. Οι κάτοικοι ήταν κλεισμένοι στα σπίτια τους και η πόλη ομοίαζε σαν νεκρόπολη. Περνούσαν τρομερές νύκτες αγωνίας, διότι δεν ήξεραν τι τους περίμενε από στιγμή σε στιγμή. Οι Βούλγαροι συνέλαβαν πενήντα πολίτες και τους έκλεισαν στη φυλακή. Τους θανάτωσαν με απάνθρωπο τρόπο πριν την αποχώρησή τους.

Στις 24 Ιουνίου ακούστηκαν πυροβολισμοί από τα υψώματα της πόλεως. Πολλοί κατέφυγαν στη μητρόπολη. Οι επιτροπές άμυνας και πολεμικού υλικού τους προμήθευσαν όπλα και πολεμοφόδια από τις αποθήκες των Βουλγάρων. Ο εχθρός έφευγε σαν μια συγκεχυμένη μάζα ανθρώπων και ζώων. Είχε πάρει όμως διαταγή από την κυβέρνηση της Βουλγαρίας, που έγραφε για την πόλη των Σερρών: «Εάν οι Σέρρες φαίνονταν ότι θα χάνονταν για τους Βουλ-

γάρους έπρεπε να την καταστρέψουν». Για την εκτέλεση αυτής της διαταγής η στρατιωτική και η πολιτική διοίκηση των Βουλγάρων, που βρίσκονταν στις Σέρρες, εγκαταστάθηκαν από τις 23 Ιουνίου μαζί με τη στρατιωτική φρουρά στα βόρεια υψώματα της πόλεως. Παρακολουθούσαν την κάθε κίνηση και σε περίπτωση που θα χάνονταν γι' αυτούς οι Σέρρες θα την έκαιγαν.

Στις 24 και 25 Ιουνίου κατά χιλιάδες ανταλλάσσονταν οι πυροβολισμοί. Η πολιτοφυλακή της πόλεώς μας απετελείτο από Έλληνες και Οθωμανούς. Είχαν επικεφαλής τον Τούρκο συνταγματάρχη Αγκιάχ μπέη. Αυτός ήταν αιχμάλωτος στην Αθήνα, αλλά κατ' εντολήν της ελληνικής κυβερνήσεως στάλθηκε στην οικογένειά του στις Σέρρες για να μεσολαβήσει ώστε να συνεργασθούν οι Τούρκοι και οι Έλληνες των Σερρών κατά των Βουλγάρων. Η πολιτοφυλακή των Σερρών ενισχύθηκε από λίγους στρατιώτες της ελληνικής εμπροσθοφυλακής και εμπόδιζε την είσοδο των ατάκτων βουλγαροκομιτατζήδων να λεηλατήσουν την πόλη. Ο εχθρός κατέστρεψε τις γέφυρες του Στρυμόνα, ο δε ελληνικός στρατός δεν έλαβε διαταγή του Γενικού Επιτελείου προ της 27ης Ιουνίου να προχωρήσει προς τις Σέρρες.

Ανησυχούσε ο μητροπολίτης των Σερρών Απόστολος για την τύχη των γυναικόπαιδων της πόλεως και έστειλε στις 25 Ιουνίου δύο επιστολές στον αρχηγό των προσκόπων δυτικά του Στρυμόνα. Τον παρακαλούσε να σπεύσουν το γρηγορότερο για να σώσουν την πόλη. Την επομένη έστειλε ειδική επιτροπή των Σερρών με επείγουσα επιστολή προς το διοικητή του ελληνικού στρατού πέραν του Στρυμόνα και του περιέγραφε την τρομερή κατάσταση της πόλεως που κινδύνευε να καταστραφεί.

Οι δυνάμενοι να φέρουν όπλα κλήθηκαν στην ενορία τους και κατετάγησαν στην πολιτοφυλακή της πόλεως. Μόνοι τους διάλεξαν τον αρχηγό της ομάδας των, με την οποία αντιμετώπισαν την επίθεση του Βουλγάρων από τα υψώματα από τις 24 μέχρι τις 28 Ιουνίου.

Μερικοί Σερραίοι κατέφυγαν στα προξενεία Αυστροουγγαρίας και Ιταλίας και παρέμεναν εκεί νυχθημερόν για λόγους ασφαλείας. Από τα γύρω χωριά συνέρεαν πολλοί στην πόλη των Σερρών και εξοπλίζονταν από τις εγκαταλελειμμένες αποθήκες των Βουλγάρων. Στις 27 Ιουνίου στάλθηκε νέα επιτροπή στην Κουμάριανη και παρακάλεσε το διοικητή του ελληνικού στρατού να επισπεύσει την άφιξη στις Σέρρες. Αδυνατούσε όμως να προχωρήσει χωρίς διαταγή του Επιτελείου.

Αναγκάστηκαν και τηλεφώνησαν προσωπικά στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Ο βασιλιάς διέταξε να προελάσει η VII Μεραρχία από το Στρυμονικό και το τμήμα στρατιάς που ήταν στην Κουμάριανη. Η γέφυρα του Στρυμόνα ήταν χαλασμένη και γι' αυτό καμιά βοήθεια δεν ήρθε μέχρι την Πέμπτη το βράδυ της 27ης Ιουνίου. Ο μόνος στρατός που έφθασε στις Σέρρες από τις 24 Ιουνίου ήταν δύο διμοιρίες πεζικού από το τάγμα του Μαζαράκη και μια μηχανικού για να ανατινάξουν τη γέφυρα της σιδηροδρομικής γραμμής Σερρών-Θεσσαλονίκης έξω από τις Σέρρες, καθώς και μια άλλη διμοιρία από τον Αχινό. Όλοι

αυτοί προσετέθησαν στην πολιτοφυλακή της πόλεως και από κοινού εμπόδιζαν τον εχθρό να πραγματοποιήσει το καταστρεπτικό του σχέδιο.

23.9. Η λεηλασία και η πυρπόληση των Σερρών από τους Βουλγάρους

Την αυγή της 28ης Ιουνίου άρχισε νέα επίθεση του εχθρού εναντίον της πολιτοφυλακής της πόλεως. Η άμυνα κρατούσε γενναία, αλλά το πυροβολικό του εχθρού, που έριχνε μέσα στην πόλη, σκόρπισε τον πανικό στους κατοίκους. Τα γυναικόπαιδα έντρομα από τον εκκωφαντικό θόρυβο των βλημάτων που ερρίπτοντο και εκρήγνυντο μέσα στην πόλη άρχισαν να βγάζουν κραυγές τρόμου και να τρέχουν προς τα νότια της πόλεως, σκορπίζοντας παντού τη φυγή και τη σύγχυση. Το θέαμα ήταν τραγικό, συγκινητικό, δεν μπορεί να περιγραφεί. Στα πρόσωπα των γυναικόπαιδων ήταν ζωγραφισμένος ο τρόμος, η φρίκη. Μητέρες πολύτεκνες με δύο παιδιά στην αγκαλιά και άλλα δύο τρία που τις ακολουθούσαν έτρεχαν ξυπόλητες προς τα κάτω, προς το νότο. Άλλοι πάλι άρπαζαν από τα σπίτια τους ό,τι πολύτιμο ευκολομετακίνητο είχαν και έφευγαν. Μερικοί σήκωναν στην πλάτη τους κατάκοιτους γέροντες γονείς τους. Κλάματα, θρήνοι, στεναγμοί ακούγονταν παντού, καπνοί και φλόγες φαίνονταν στην πόλη. Η κόλαση μεταφέρθηκε στις Σέρρες.

Το ημερολόγιο της 28ης Ιουνίου του μητροπολίτη Σερρών Αποστόλου γράφει: «28^η Ιουνίου, Παρασκευή. – Από πρωίας ανταλλάσσονται πυροβολισμοί. Οι οπλίται υπό τας οδηγίας του Αγκιάχ Βέη και των λοχιών Παπαγεωργίου και Καρακώτη αντιτάσσουσιν γενναίαν άμυναν. Δυστυχώς μετ' ολίγον ακούεται άνωθεν και κρότος τηλεβόλων, όστις και έτρεψεν εις φυγήν τους ασυήθεις οπλίτες μας. Μάτην ικανοί των προκρίτων (σημειωτέον ότι πολλοί των ευπόρων Σερραίων προ ημερών είχαν εγκαταλείψει τας Σέρρας απελθόντες εις Θεσσαλονίκην) προέτρεπον τους οπλοφόρους μας ίνα μεταβώσι εις τας θέσεις των. Αι γυναίκες πάσαι εν οικιακή αμφιέσει μετά των τέκνων των ετράπησαν εις φυγήν προς νότον, προς την γέφυραν της Κουμάργιας. Εν τη Μητροπόλει έπαυσε πλέον ο πρότερος συνωστισμός. Ολίγοι τινές μόνον άνδρες μετέφερον πολεμοφόδια εις τους εναπολειφθέντας εν ταις εαυτών τάξεσι ισαρίθμους οπλίτας. Περί την ενάτην ώραν της πρωίας ευρωπαϊστί προσέρχεται ο Αγκιάχ Βέης μεθ' ενός προκρίτου και μοι λέγουσι ότι είναι ανάγκη να εξέλθω ο ίδιος ανά την πόλιν και προτρέψω τους οπλίτας να επιστρέψωσι εις τας θέσεις των. Λαβών μόνον την ράβδον μου εξήλθον της Μητροπόλεως και μετά του Αγκιάχ Βέη διήλθομεν τας κεντρικώτερας οδούς των ελληνικών και τουρκικών συνοικιών. Οι οπλίται εφείνοντο υπακούοντες εις τας προτροπάς μου, αλλά δι' άλλης οδού μετέβαινον πλησίον των αναχωρούντων συγγενών των. Επί τέλους μαθόντες, ότι εν τω σιδηροδρομικώ σταθμώ συγκεντρώθηκαν πολλοί οπλίται, μετέβημεν εκεί. Οπλίται δεν υπήρχον, αλλά πλήθος γυναικοπαίδων έφευγον. Τότε μοι λέγει ο Βέης, ότι δέον να μεταβώμεν εις Κουμάργιαν και παρακαλέσωμεν τον διοικητήν, ίνα το ταχύτερον αποστεί-

λη στρατεύματα. Επιβάντες δύο ίππων ευρεθέντων εν τω σταθμῷ εσπεύδομεν προς την Κουμάργιαν. Αι οβίδες πλέον διήρχοντο άνωθεν των κεφαλών μας και πέριξ ημών. Καθ' οδόν χιλιάδας ανδρών και γυναικοπαίδων συναντήσαμεν, φευγόντων εν αταξία, επί τέλους δε είδομεν και προσκόπους περί τους εκατόν πενήκοντα, βαίνοντας προς τας Σέρρας. Συγχρόνως όμως και νέφη καπνού υψούντο κατά το ανατολικόν μέρος της πόλεως. Άρχισε η πυρπόλησις. Οι γενναίοι πρόσκοποι κατόρθωσαν να αποθήσουσι τους Βουλγάρους, οίτινες όμως, εις πολλές εκατοντάδας ανερχόμενοι εν οίς και διακόσιοι ιππείς ικανοί Βούλγαροι αξιωματικοί και στρατιώται είχαν προφθάσει διά πετρελαίου και δυναμίτιδος να πυρπολήσωσι και καταστρέψωσι πάσας τας ελληνικάς συνοικίας, αφού πρότερον εληλάτησαν αυτάς. Αι χιλιάδες αυτάι των Σερραίων Ελλήνων διενυκτέρευσαν εν τοίς πέραν και εντεύθεν του Στρυμόνος χωρίοις. Περί την εσπέραν της αυτής ημέρας έφθασε εις Σέρρας το εν Κουμάργιαν σύνταγμα του ελληνικού στρατού και εξ Ορλιάκου ή έβδομη Μεραρχία μετά πυροβολικού. Αλλ' η πυρπόλησις της πόλεως συνετελείτο, υποβοηθουμένης της πυρκαϊάς υπό του σφοδροτάτου ανέμου, υπό των στενών οδών και υπό του ξυλίνου υλικού των οικιών»²⁴⁰.

Έτσι περιγράφει ο μητροπολίτης Σερρών Απόστολος την καταστροφή των Σερρών, αλλά ας δούμε τι γράφουν περιληπτικά οι διάφοροι ανταποκριτές των εφημερίδων των ημερών εκείνων.

Είναι πάρα πολλές οι εντυπώσεις των ξένων δημοσιογράφων, αλλά εδώ περιορίζομαι σε αποσπάσματα μιας ανταπόκρισης του R. Larco της ιταλικής *Corriere della Sera*, που έχει ως εξής: «Ήτο η Πέμπτη εσπέρας. Ακριβώς το μεσονύκτιον της Παρασκευής εις πυροβολισμός ηκούσθη εντός της πόλεως. Ήτο το σύνθημα. Το Βουλγαρικόν επιτελείον έφευγε με κατεύθυνσιν προς βορράν. Μέγα μέρος του στρατού ηκολούθησε το επιτελείον. Εν τω μεταξύ η σφαγή των εν ταις φυλακαίς κρατουμένων Ελλήνων είχε ήδη συντελεσθή. Από του Σαββάτου μέχρι της Κυριακής οι Βούλγαροι στρατιώται συνενωθέντες μετά των κομιτατζήδων διήρπασαν την αγοράν, μεθό, αποκομίζοντες και τα λάφυρά των, απήλθον ίνα συνενωθώσι μετά των αναχωρούντων ήδη εκ της πόλεως... Η πόλις επί πέντε ημέρες έμεινε άνευ αρχών, κατά το διάστημα δε αυτό συχνότατα επήρχοντο συμπλοκαί μεταξύ πολιτών και κομιτατζήδων επιζητούντων να εισέλθωσι εις την πόλιν. Ο λαός παρέμεινε έγκλειστος εις τας οικίας του. Συχνότατα σφαίραι διεπέρων τα παράθυρά των. Την πρωίαν της Παρασκευής ηκούσθη το τηλέβολον κροτούν από των μακρυνών υψωμάτων, αφ' ων προήλαυεν ο ελληνικός στρατός. Περί την 10 π.μ. με καλπασμό εισώρμησε εις την πόλιν Βουλγαρικόν ιππικόν μετα πεζών και κομιτατζήδων. Εισελθόντες εις όλας τας οικίας απεγύμνωσαν αυτάς, φονευόντες τους Έλληνας, ατιμάζοντες τας γυναίκας και σφάζοντες τα παιδιά και γέροντες...

²⁴⁰ Πέννας, «Το Ημερολόγιον του Μητροπολίτου Σερρών», σ. 147.

Αι Σέρραι ήσαν πλουσία πόλις έχουσα τριάντα χιλιάδες κατοίκους. Τώρα είναι σωρός ερειπίων. Εκ των εξακισχιλίων οίκων ας ηρίθμει τετρακισχίλια επιρπολύθησαν. Και εκ 2500 καταστημάτων 1000 κατεστράφησαν».

Πολλά μπορούσε να γράψει κανείς για την καταστροφή των Σερρών, αλλά δεν είναι καλό να ξύνει πληγές και να αναμοχλεύει παλαιά μίση σε μια εποχή που όλοι οι λαοί θέλουμε να ζήσουμε με ειρήνη και αγάπη. Αυτά αναφέρθηκαν επειδή είναι μια ιστορική αλήθεια που πρέπει να μας διδάξει ότι οι πόλεμοι αναπόφευκτα οδηγούν στην καταστροφή και στα φρικτότερα εγκλήματα²⁴¹.

23.10. Η απελευθέρωση των Σερρών

Μέσα από τους καπνούς πρόβαλε η ελευθερία των Σερρών το βράδυ της 28ης Ιουνίου. Οι ουρανομήκεις φλόγες ανήγγειλλαν μεγαλοπρεπώς όχι μόνο στους Σερραίους, αλλά και στους γύρω, ότι τελείται το εθνικό Πάσχα και ότι εκπληρούνται οι προαιώνιοι πόθοι. Ήταν η πιο συγκινητική στιγμή της ζωής όλων των Ελλήνων κατοίκων της πόλεως των Σερρών, διότι μετά από πεντακόσια τριάντα χρόνια σκλαβιάς πρόβαλλε η ελευθερία. Μέσα από τη στάχτη των ερειπίων, μέσα από τους καπνούς και τις φλόγες, μέσα από την τέφρα των καμένων πτωμάτων των γερόντων και των ασθενών που έμειναν στα σπίτια τους και κήκαν ζωντανοί και μέσα από το αίμα τόσων ηρώων που έπεσαν στις μάχες του Λαχανά και του Κιλκίς εκείνες τις ημέρες.

Πράγματι την 29η Ιουνίου το πρωί έφθασε η VII Μεραρχία του ελληνικού στρατού με μέραρχο τον συνταγματάρχη Σωτήλη. Μαζί με τον ελληνικό στρατό επέστρεψαν και οι Σερραίοι που είχαν φύγει. Η υποδοχή του στρατού έγινε στο ανατολικό μέρος της πόλεως, στο Ναό του Αγίου Γεωργίου. Εκεί βγήκε ο μητροπολίτης με την ακολουθία του, καθώς και όσοι έμειναν στην πόλη, για να πουν με όλη την καρδιά τους το «καλώς ορίσατε» στους νικητές. Ο μητροπολίτης με τον μέραρχο Σωτήλη αντήλλαξαν προσφωνήσεις, τέλεσαν δοξολογία και ύψωσαν την ελληνική σημαία πάνω στα καπνισμένα ερείπια της πόλεως. Όλες οι ελληνικές συνοικίες, εκτός από τα προάστια, και όλα τα μαγαζιά και τα εργαστήρια ήταν κατεστραμμένα από τη φωτιά. Επίσης δεκαέξι ναοί και σχεδόν όλα τα σχολεία.

Ο διοικητής της Μεραρχίας με το επιτελείο του εγκαταστάθηκε στο διοικητήριο, τη σημερινή Νομαρχία, που σώθηκε από τις φλόγες. Την ίδια μέρα εξέδωσε την παρακάτω ημερήσια διαταγή:

«Εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων, απελευθερώ τας Σέρρας από του ζυγού των βαρβάρων και ειδεχθών επιδορομένων, καταλαμβάνω την πόλιν, προσκαλώ δε πάντας τους κατοίκους, ανεξαρτήτως φυλής, γλώσσης και θρησκείματος να επανέλθωσι εις τας ειρηνικάς ασχολίας των, βέβαιοι

²⁴¹ Παπακυριάκου, *Ιστορικά γεγονότα της πόλεως*, σ. 25-41.

όντες ότι υπό το σκήπτρον της Α.Μ. του Βασιλέως μας και υπό την προστασία του ανδρείου αυτού στρατού θέλουσι απολαμβάνει και απολύτου ισονομίας και εξασφαλίσεως τιμής και περιουσίας.

Ζήτω ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος ο μέγας, ζήτω ο λαός των Σερρών. 28 Ιουνίου 1913.

Ο Μέγαρχος της VII Μεραρχίας Σωτήλης».

Δημιουργήθηκε όμως σοβαρότατο πρόβλημα με τις δεκαπέντε και πλέον χιλιάδες αστέγων πυροπαθών, καθώς και με την εξεύρεση τροφίμων. Ευτυχώς από τις εβραϊκές και τουρκικές συνοικίες ελάχιστες κήκαν. Οι Βούλγαροι κατήυθναν τα βλήματα των πυροβόλων τους προς τις χριστιανικές συνοικίες μόνον, παρ' ότι κατ' όνομα ήταν ομόδοξοι. Γι' αυτό οι Έλληνες πυροπαθείς φιλοξενήθηκαν με πολλή προθυμία από τους Τούρκους και τους Εβραίους. Όσο για τρόφιμα, ο μητροπολίτης με το φρούραρχο απέστειλαν επείγοντα τηλεγραφήματα στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα και παρακαλούσαν για την ταχεία αποστολή άρτου, ιματισμού και κλινοσκεπασμάτων. Ανταποκρίθηκαν αμέσως. Ο στρατός μοίρασε την πρώτη μέρα ψωμί και αλεύρι από τις αποθήκες του εχθρού που κατασχέθηκαν. Η VII Μεραρχία έλαβε όλα τα μέτρα για τη λύση των επειγόντων προβλημάτων.

Το κακό όμως ήταν ότι ο εχθρικός στρατός στο πέρασμά του μετέδωσε χολέρα στην πόλη, η οποία εξ αιτίας και των άταφων πτωμάτων αυτών που κήκαν και εσφάγησαν σε εποχή θέρους μεταδόθηκε πάρα πολύ γρήγορα και θέρισε εκατοντάδες εξαντλημένους πολίτες. Πολύ σοβαρό πρόβλημα προέκυψε, που θα αποτελείωνε το έργο του εχθρού, αν η ελληνική υγειονομική υπηρεσία δεν ενεργούσε δραστήρια. Η χολέρα εμφανίστηκε με οξύ χαρακτήρα. Μερικοί πέθαναν μέσα σε τέσσερις ώρες από τη στιγμή που προσβλήθηκαν. Κατέφθασαν γιατροί από τη Θεσσαλονίκη και εμβολίασαν τα πλήθη με ορό κατά της χολέρας.

Μετά από δύο μέρες γύρισαν στην πόλη όσοι είχαν πάρει οι Βούλγαροι ως αιχμαλώτους από το αυστριακό προξενείο. Αυτοί κατέφυγαν στο προξενείο για λόγους ασφαλείας, αλλά οι Βούλγαροι πήγαν στο προξενείο και χτυπούσαν επιμόνως την πόρτα για να τους ανοίξουν. Μέσα ήταν περίπου διακόσιοι πρόσφυγες. Ο Αυστριακός πρόξενος διαμαρτυρήθηκε για τον εκβιασμό των Βουλγάρων. Για να επιβληθεί ντύθηκε την επίσημη στολή του με τα παράσημα και τη σημαία της Αυστρίας και παρουσιάσθηκε στην πόρτα. Οι Βούλγαροι δεν έλαβαν υπόψη τους το άσυλο του προξενείου. Άρπαξαν τα γυναικόπαιδα και τα οδήγησαν με πολλές κακουχίες στα βουνά. Τους απελευθέρωσαν μόνο όταν πληρώθηκαν αρκετά λύτρα. Τους ομήρους που πήραν οι Βούλγαροι από τις φυλακές τους αποτελείωσαν στο δρόμο. Από αυτούς βρήκαν σε φρικτώδη κατάσταση σκοτωμένους δεξιά και αριστερά του δρόμου του Λι-

βούνοβο τον γιατρό Αναστάσιο Χρυσάφη, τον γυμνασιάρχη Παπαπαύλο και πολλούς άλλους²⁴².

Για την αντιμετώπιση της δύσκολης καταστάσεως και για την παραλαβή και τη διανομή των τροφίμων, του ιματισμού και του καταυλισμού διορίστηκε οκταμελής δημαρχιακή και διοικητική επιτροπή από Έλληνες, Τούρκους και Εβραίους. Πρόεδρος ήταν ο μητροπολίτης Σερρών. Φρούραρχος των Σερρών διορίστηκε ο ταγματάρχης Κ. Μαζαράκης, διοικητής των προσκόπων της νοτίου Μακεδονίας.

Μεγάλες αποστολές δωρεών κατέφθασαν από διάφορες επιτροπές της Θεσσαλονίκης και των Αθηνών σε είδη ενδυμάτων, υφασμάτων, κλινოსκεπασμάτων, οικιακών σκευών κ.λπ.

Πολύ δύσκολο ήταν εκείνες τις μέρες να παραμείνει κανείς στην πόλη των Σερρών ανάμεσα στα ερείπια, τα καμένα χαλάσματα, τους καπνούς, τη δυσοσμία των καμένων πτωμάτων και την απειλή της χολέρας. Και όμως ελάχιστοι Σερραίοι εγκατέλειψαν την πόλη τις μέρες εκείνες. Το 95% παρέμεινε χωρίς να κλονισθούν ψυχικά μπροστά στη νέα συμφορά. Αντιμετώπισαν την κατάσταση με ψυχραιμία και άρχισαν μια νέα δημιουργία κάτω από νέες συνθήκες. Τόσο πολύ αγάπησαν την πόλη τους που θέλησαν να την αναγεννήσουν από την τέφρα.

Τα ιερά χώματα των Σερρών είναι ποτισμένα και βαμμένα με το αίμα πολλών χιλιάδων ηρώων μαρτύρων. Οι ψυχές των κατοίκων της πόλεως και της περιοχής αυτής δεν κάμφθηκαν ποτέ. Πεντακόσια τριάντα χρόνια περίμεναν την ελευθερία, η οποία ήλθε μετά από τις ηρωικές μάχες του Λαχανά και του Κιλκίς. Την απελευθέρωση της πόλεως των από τη σκλαβιά τη γιορτάζουν οι Σερραίοι στις 28 Ιουνίου κάθε χρόνο. Συμμετέχουν στη γιορτή συνειδητά, διότι χωρίς την εθνική ελευθερία κανένα άλλο αγαθό της ζωής δεν έχει αξία. Αυτό πρέπει να καταλάβουμε όλοι, μικροί και μεγάλοι, ότι μεταξύ των αγαθών της ζωής μας πρώτη θέση έχει η ακεραιότητα και η ελευθερία του έθνους μας.

23.11. Συνοπτικές πληροφορίες για τη συμμετοχή της Εκκλησίας στην απελευθέρωση των Σερρών από το ημερολόγιο του μητροπολίτη Αποστόλου²⁴³

Η Εκκλησία των Σερρών, όπως και κάθε τοπική Εκκλησία, συνετέλεσε πολύ στη διατήρηση του Ελληνισμού στα 530 χρόνια της Τουρκοκρατίας (1383-1913) στην πόλη και την περιφέρειά της.

²⁴² Παπακυριάκου, *ό.π.*, σ. 47-49.

²⁴³ Στο κείμενο που ακολουθεί επαναλαμβάνονται ορισμένες πληροφορίες που έχουν ήδη εκτεθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Τούτο κρίνεται όμως σκόπιμο για την ενότητα της παρουσίασης των θέσεων του μητροπολίτη Σερρών Αποστόλου Χριστοδούλου, ο οποίος έζησε τα γεγονότα και τα κατέγραψε στο ημερολόγιό του αυτούσια. Βλ. Πέννας, «Το Ημερολόγιον του Μητροπολίτου Σερρών».

Από το ημερολόγιο του μητροπολίτη Αποστόλου Χριστοδούλου (1909-1917) αποδεικνύεται ότι η τοπική Εκκλησία συνέβαλε πολύ στην απελευθέρωση των Σερρών.

Ο μητροπολίτης Σερρών Απόστολος

Σ' αυτό περιγράφει εισαγωγικά τα αυστηρά μέτρα και τους εξοπλισμούς των Τούρκων προ της κηρύξεως των βαλκανικών πολέμων και τη φρικτή οκτάμηνο κατοχή των Βουλγάρων με όλα τα γεγονότα των ημερών εκείνων. Η καταπίεση των Τούρκων τις ημέρες εκείνες είχε ενταθεί. Στο Σιδηρόκαστρο συνέλαβαν 80 χριστιανούς ως δήθεν άλλοτε αντάρτες, τους σκότωσαν και έκαψαν τα πτώματά τους. Στις Σέρρες συνέλαβαν 107 χριστιανούς και τους φυλάκισαν, αλλά με τη δυναμική παρουσία και επέμβαση του μητροπολίτη τους απέλυσαν. Με την κήρυξη του πολέμου των συμμάχων κατά της Τουρκίας ο βουλγαρικός στρατός προήλασε σχεδόν ανενόχλη-

τος και χωρίς σοβαρή αντίσταση στο Σιδηρόκαστρο. Ο τουρκικός στρατός διατάχθηκε να αποκρούσει τους Έλληνες στα Γιαννιτσά. Οι Τούρκοι των Σερρών πανικοβλήθηκαν και αποφάσισαν να παραδώσουν τις Σέρρες στους Βουλγάρους. Ο μουτεσαρίφης ζήτησε άσυλο στη μητρόπολη και του το επέτρεψαν. Σε μια συζήτηση με το μητροπολίτη είπε: «Φέρτε μου 300 Έλληνες στρατιώτες και εγώ θα παραδώσω σ' αυτούς την πόλη». «Υπάρχουν», του απάντησε ο μητροπολίτης «στη Νιγρίτα Έλληνες αλλά είναι αντάρτες». Ήταν τα τάγματα των καπεταναίων Δούκα και Γιαγκλή. «Σε ληστές, [έτσι ονόμαζαν οι Τούρκοι τους αντάρτες] δεν μπορώ να παραδώσω την πόλη». Γι' αυτό στις 24 Οκτωβρίου 1912 βγήκε επιτροπή με λευκές σημαίες δυτικά της πόλεως να υποδεχθεί τους Βουλγάρους που είχαν επικεφαλής τον αρχικομιτατζή Τζακώφ με τους άνδρες του. Την άλλη μέρα έφθασε από το δρόμο του Νευροκοπίου ο βουλγαρικός στρατός. Έτσι λοιπόν οι Βούλγαροι χωρίς να «ματώσει μύτη» κατέλαβαν τις Σέρρες. Οι Σερραίοι από την τουρκική σκλαβιά περιέπεσαν στη βουλγαρική. Μαύρες ήταν εκείνες οι ημέρες για τους Σερραίους. Αυτοί που αγωνίστηκαν αιώνες κατά των Βουλγάρων έπεσαν και πάλι στα νύχια αυτών.

Οι Βούλγαροι άρχισαν να λεηλατούν τα καταστήματα των Τούρκων. Το Σάββατο 27 Οκτωβρίου εξ αφορμής δύο πυροβολισμών άρχισαν τη σφαγή των Τούρκων και τη συνέχισαν μέχρι την επομένη. Από 400 έως 900 αναβιβάζουν τους σφαιγιασθέντες, πρόσφυγες κατά το πλείστον. Ο μητροπολίτης Απόστολος, όταν το πληροφορήθηκε, με βέβαιο κίνδυνο της ζωής του και χωρίς

να καμφθεί από τις παρακλήσεις και τα δάκρυα της μάνας του, πήγε έφιππος στο σπίτι του Βουλγάρου στρατηγού Κοβάτσεφ και ζήτησε έναν συνοδό στρατιώτη για να γυρίσει μαζί του την πόλη και να σταματήσει με την παρουσία του τη σφαγή. Ο στρατηγός τον ακολούθησε με τρεις αξιωματικούς και έτσι περιφερόμενοι όλοι μαζί κάτω από ραγδαία βροχή τους δρόμους της πόλεως φώναζαν σε τέσσερις γλώσσες «Σταματήστε τη σφαγή των Τούρκων, διότι αλλιώς θα τιμωρηθείτε ως κακοποιοί».

Η σφαγή των Τούρκων σταμάτησε, αλλά οι Βούλγαροι άρχισαν να εκδηλώνονται εχθρικά και κατά των Ελλήνων. Οι φανατικοί εξαρχικοί Βούλγαροι άρχισαν να αφαιρούν από τους ορθόδοξους πατριαρχικούς Έλληνες ναούς και σχολεία και να απομακρύνουν από τα καθήκοντά τους ιερείς και δασκάλους. Έκαναν δε τρομερή προπαγάνδα στα χωριά για να εξαναγκάσουν τους Έλληνες να γραφούν Βούλγαροι. Ο μητροπολίτης διαμαρτυρήθηκε με κάθε τρόπο. Πήγε στο διοικητήριο με τον μητροπολίτη Μελενίκου Κωνσταντίνο και μπροστά σε πολλούς επισήμους είπε στο διοικητή των Βουλγάρων: «Πολλάκις εξοχότατε σας παρακάλεσα και γραπτώς και προφορικώς να περιορίσετε τας ατασθαλίας των Βουλγάρων. Σχολεία, εκκλησίες καταλαμβάνουσι, υποζύγια αρπάζουσι, δέρουσι, φυλακίζουν και πολλαχώς προφυλακίζουν τους πατριαρχικούς ορθόδοξους. Υπηντήσαμεν ελευθερωτάς και εύρομεν διώκτας. Υπό τοιαύτας συνθήκας δεν είναι δυνατόν να υπάρξει συμμαχία». Μετά από αυτό πύκνωσε τις αρχιερατικές του περιοδείες σε όλα τα χωριά και με κάθε τρόπο ενίσχυε το ορθόδοξο και πατριωτικό φρόνημα των καταπιεζομένων Ελλήνων. Ο διοικητής τον κάλεσε σε απολογία και τον απείλησε να τον παραπέμψει στο στρατοδικείο, αλλά ο γενναίος ιεράρχης απήντησε: «Μάθετε πρώτον ότι ειρήνη δεν θα συναφθεί μεταξύ των εμπολέμων αλλά θα εξακολουθήσει ο πόλεμος, δεύτερον μάθετε ότι είμαι ορθόδοξος αρχιερέυς, όστις προ ουδενός μορμουλκείου πτοείται όπως εκπληρώσει τα καθήκοντά του. Και οι Τούρκοι είχαν στρατοδικείο αλλά ουδέποτε εφοβήθην διότι ουδέν παράνομον έπραξα. Λέγετε ότι εσείς έχετε στρατοδικείον. Θα είναι μεγάλη μου τιμή και δόξα να με κρεμάσωσι διά την εκπλήρωση των θρησκευτικών μου καθηκόντων οι ορθόδοξοι αφού οι Τούρκοι δεν το έπραξαν». Έτσι απαντούν οι ορθόδοξοι μητροπολίτες. Αυτή είναι η συμβολή της Εκκλησίας στα θέματα της πίστεως και της πατρίδας των Ελλήνων. Παρ' ότι τον απείλησαν με θάνατο την επομένη συνέχισε τις περιοδείες του με περισσότερη αυταπάρηση.

Ήταν Μεγάλη Εβδομάδα του 1913, ο βουλγαρικός στρατός μετά την άλωση της Αδριανουπόλεως επέστρεψε στις Σέρρες. Του παραχώρησαν οικήματα άδεια για καταυλισμό. Οι στρατιώτες όμως έσπασαν τη νύχτα τις πόρτες των ελληνικών σχολείων και εγκαταστάθηκαν σ' αυτά. Η Εκκλησία, που πρωτοστατούσε και στην παιδεία των Ελλήνων, διαμαρτυρήθηκε έντονα αλλά οι Βούλγαροι προσωρινά τα άφησαν και πάλι τα κατέλαβαν. Τα μαθήματα των σχολείων μετά το Πάσχα συνέχισαν στο μητροπολιτικό μέγαρο, στο γυναικωνίτη του παλαιού μητροπολιτικού ναού και σε άλλα εκκλησιαστικά οικήματα.

Βλέπουμε ότι σ' όλα τα θέματα της ζωής της πόλεως, στα δύσκολα εκείνα χρόνια πρωτοστατεί και φροντίζει σαν στοργική μητέρα η Εκκλησία. Αυτή προσφέρεται με πολλή αγάπη για όλους.

Οι Βούλγαροι μετά την ήττα τους στη μάχη του Λαχανά αφηνίασαν. Έθεσαν σε αποκλεισμό και τρομοκρατία τους Σερραίους. Με πλαστά έγγραφα τους ενοχοποιούσαν και με διάφορους προφάσεις τους συνελάμβαναν και τους φυλάκιζαν. Πολλούς απ' αυτούς τους σκότωσαν. Αποπειράθηκαν να συλλάβουν και το μητροπολίτη Απόστολο μαζί με το βοηθό του επίσκοπο Αμβρόσιο, αλλά αντιστάθηκε γενναία διαμαρτυρόμενος προφορικά και γραπτά προς όλους. Γι' αυτό τους έθεσαν υπό περιορισμό μέσα στη μητρόπολη. Του ζήτησαν με το κύρος και την επιρροή που είχε στους χριστιανούς να τους προτρέψει να μην εναντιωθούν στον βουλγαρικό στρατό και τη διοίκηση, με την υπόσχεση του λόγου τιμής των (της ανύπαρκτης τιμής των) ότι δεν θα πάθουν τίποτε. Σε αντίθετη περίπτωση θα κατέστρεφαν την πόλη. Ο μητροπολίτης ανακοίνωσε την εντολή τους για λόγους διπλωματικούς, αλλά συμμετείχε στην οργάνωση της άμυνας της πόλης.

Από τις 22 Ιουνίου άρχισε η Εβδομάδα των Παθών των Σερραίων. Το βουλγαρικό επιτελείο έδωσε διαταγή «εάν αι Σέρρες θέλει φανεί ότι εχάνοντο για τους Βουλγάρους, αυτές έπρεπε να καταστραφούν». Η διοίκηση των Σερρών έφυγε τη νύκτα από την πόλη και κατέλαβε τα βόρεια υψώματα. Η πόλη κινδύνευε από τους βουλγαροκομιτατζήδες και από άλλους ατάκτους που караδοκούσαν να τη λεηλατήσουν. Ο βουλγαρικός στρατός αναχωρούσε εσπευσμένως. Η πόλη ομοιάζε με νεκρόπολη. Στις 24 Ιουνίου άρχισαν την επίθεση. Ακούστηκαν πυροβολισμοί από τα υψώματα. Τότε πολλοί Σερραίοι και μερικοί από τα πλησίον χωριά κατέφυγαν στη μητρόπολη και σχημάτισαν επιτροπές: α) εξοπλισμού για όσους μπορούσαν να φέρουν όπλα (ευτυχώς οι Βούλγαροι άφησαν πάρα πολλά πολεμοφόδια στις αποθήκες), β) μεταφοράς φυσιγγίων και γ) σιτισμού και υδρεύσεως των μαχομένων. Την ίδια μέρα έφθασαν 12 άνδρες της εμπροσθοφυλακής του ελληνικού στρατού και την επομένη άλλοι 15. Αυτοί συμπλήρωσαν τους αρχηγούς των ενόπλων ομάδων. Προϊστατο δε ο Αγκιάχ μπέης, Τούρκος συνταγματάρχης που έκανε το μεσάζοντα για τη δημιουργία συμμαχίας Ελλήνων και Τούρκων κατά των Βουλγάρων.

Η Εκκλησία με επικεφαλής το μητροπολίτη Απόστολο πρωτοστατούσε στον αγώνα της πόλης αφού όλα κατευθύνονταν απ' αυτή. Έστειλε κατ' επανάληψη και επειγόντως επιστολές με επιτροπές στον αρχηγό των προσκόπων και στο διοικητή του ελληνικού στρατού πέραν του Στρυμόνα και ζητούσε να επισπεύσουν την προέλασή τους για να σώσουν την πόλη από τη βέβαιη καταστροφή. Η απάντηση ήταν ότι δεν είχαν ακόμη διαταγή να προχωρήσουν στις Σέρρες. Η τελευταία επιτροπή με επικεφαλής το βοηθό επίσκοπο Αμβρόσιο επικοινωνήσε από τη Νιγρίτα τηλεφωνικώς με το βασιλέα Κωνσταντίνο και τον παρακάλεσε να διατάξει την προέλαση του στρατού προς τις Σέρρες. Ο μητρο-

πολίτης έστειλε προς το βασιλέα αγωνιώδεις τηλεγράφημα τονίζοντας ότι υπήρχε φόβος να καμφθεί η πολιτοφυλακή της πόλης και τότε η ελληνικότατη αυτή πόλη θα μεταβαλλόταν σε ερείπια. Ο στρατός διατάχθηκε να προελάσει, αλλά οι Βούλγαροι κατέστρεψαν τις γέφυρες του Στρυμόνα και γι' αυτό καθυστερούσε.

Τα ξημερώματα της 28^{ης} Ιουνίου, ημέρα Παρασκευή, άρχισε η κάθοδος των Βουλγάρων από τα υψώματα της πόλης για να τη λεηλατήσουν και να την κάψουν. Σφοδρά αντεπίθεση της πολιτοφυλακής έγινε σαν κανονική μάχη. Οι Βούλγαροι πριν εισέλθουν στην πόλη έριξαν βολές πυροβολικού από τα υψώματα και με τον εκκωφαντικό θόρυβο προκάλεσαν τον πανικό στα γυναικόπαιδα. Αυτά έντρομα, με τη φρίκη ζωγραφισμένη στα πρόσωπά τους, με κραυγές τρόμου έτρεχαν αλλόφρονα προς νότο. Τούτο προκάλεσε γενική σύγχυση και έτσι επικράτησε η ψυχολογία του όχλου. Η πολιτοφυλακή διασκορπίστηκε και όλοι προσπαθούσαν να σώσουν τους δικούς τους και κάτι από τα υπάρχοντά τους. Οι μάνες τα παιδιά τους, έχοντας δύο στην αγκαλιά και άλλα έτρεχαν πίσω κλαίγοντας. Η μάνα έχανε τα παιδιά της και τα παιδιά τη μάνα τους. Οι νέοι τους γέρους και τους ασθενείς και όλοι έτρεχαν προς νότο διότι τα βλήματα του πυροβολικού έπεφταν στα σπίτια τους. Πολλοί γέροντες και ασθενείς, περίπου εκατό, κήκαν ζωντανοί.

Άδικα ο μητροπολίτης Απόστολος προσπαθούσε να συγκρατήσει την πολιτοφυλακή, να αναπτερώσει το ηθικό της και να αναδιοργανώσει την άμυνα.

Οι Βούλγαροι εισερχόμενοι στην πόλη έμπαιναν μέσα στα έρημα σπίτια και αφού άρπαζαν ό,τι πολύτιμο εύρισκαν τα περιέβρεχαν με πετρέλαιο και τα έκαιγαν. Σκότωναν δε όποιοι Έλληνα συναντούσαν με οποιονδήποτε τρόπο.

Μερικοί Έλληνες κατέφυγαν στα προξενεία της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας. Αυτούς τους απείλησαν να τους κάψουν ζωντανούς και γι' αυτό παραδόθηκαν. Τους οδήγησαν αιχμαλώτους στα υψώματα της Καλλιθέας με σκοπό να τους σφάξουν. Ευτυχώς διαφώνησαν και τους απέλυσαν.

Ο μητροπολίτης Απόστολος ακολούθησε το ποίμνιό του προς το δρόμο της Κουμάριανης, όπου ήταν το ελληνικό στρατόπεδο. Στο δρόμο συνάντησε Έλληνες προσκόπους που έρχονταν στην πόλη. Τα γυναικόπαιδα πεζοπορώντας έφθασαν στον Στρυμόνα και εκεί οι Έλληνες στρατιώτες με αυτοθυσία τους πέρασαν κολυμπώντας απέναντι. Εν τω μεταξύ οι Σέρρες καίγονταν, αλλά την ίδια βραδιά έφθασε η εμπροσθοφυλακή της VII Μεραρχίας με τον ταγματάρχη Μαζαράκη και την επομένη το πρωί ολοκληρώθηκε απ' όλη τη Μεραρχία η κατάληψη των Σερρών. Η υποδοχή έγινε στον Άγιο Γεώργιο τον Κρουονερίτη. Στη θέση αυτή ειπώθηκε το «καλώς ορίσατε» και ελέγχθησαν πολλά εγκώμια για τον ελληνικό στρατό από το μητροπολίτη. Ήταν η συγκινητικότερα στιγμή, διότι μετά από 530 χρόνια σκλαβιάς ελευθερώνετο η πόλη των Σερρών, το προπύργιο της Ελλάδος. Εκείνη τη στιγμή μέσα από τα καπνίζοντα ερείπια, μέσα από τις φλόγες, από την τέφρα των καιομένων πτωμάτων των γερόντων

και των ασθενών, μέσα από το αίμα των φονευθέντων στις μάχες του Λαχανά και του Κυκκίς Ελλήνων στρατιωτών πρόβαλε η ελευθερία. Εδώ αξίζει να πούμε και να νιώσουμε με όλη την ψυχή μας τους στίχους του εθνικού μας ύμνου:

*«Απ' τα κόκαλα βγαλμένη
των Ελλήνων τα ιερά
και σαν πρώτα ανδρειωμένη
χαίρε, ω χαίρε, Ελευθεριά».*

Οι Βούλγαροι πάντα διεκδικούσαν τη Μακεδονία ως δική τους. Η μόνη εποχή υφέσεως ή μάλλον φαινομενική παραίτηση από του αιωνίου σκοπού και της επιδιώξεώς των είναι τα τελευταία χρόνια, μετά από την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος και μετά από την αμοιβαία επίσκεψη των αρχηγών των δύο κρατών και την ανταλλαγή επισήμων δηλώσεων των Βουλγάρων ότι θα είναι ειλικρινείς φίλοι της Ελλάδος. Με την ένταξή τους στην Ενωμένη Ευρώπη ανέλαβαν την υποχρέωση να σέβονται τα σύνορα των κρατών.

Το ευχόμαστε ολόψυχα να παραμείνουν πάντα πιστοί στη φιλία τους, διότι το παρελθόν μάς δίδαξε ότι στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, ενώ μας έκαναν το σύμμαχο και το φίλο, προσπαθούσαν να μας αρπάξουν τη Θεσσαλονίκη. Γι' αυτό μέχρι αποδείξεως της αληθινής φιλίας των να περιμένουμε να το αποδείξει ο χρόνος.

24. Βυζαντινοί ναοί και ναοί από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας στην πόλη των Σερρών

24.1. Ναοί που καταστράφηκαν και δεν ανοικοδομήθηκαν

24.1.1. Τα αίτια της καταστροφής των ναών

Οι ναοί στην πόλη των Σερρών κήκαν και καταστράφηκαν πολλές φορές, διότι λόγω της γεωγραφικής της θέσεως η πόλη υπέστη πολλές επιθέσεις, εισβολές, λεηλασίες και καταστροφές από διαφόρους εχθρούς. Έγιναν πυρπολήσεις από τους εισβολείς, αλλά και μεγάλες πυρκαγιές από τις συνθήκες της ζωής και της δομήσεως της πόλεως.

Τα περισσότερα σπίτια της, μέσα στο Βαρόσι, ήταν συνεχόμενα, κολλητά. Οι δρόμοι της ήταν στενοί και οι προεξέχουσες στέγες πολλάκις προσέγγιζαν μεταξύ τους. Τα υλικά των οικοδομών κατά το πλείστον ήταν από ξύλο (τσιαμάδες, μπαλτατί). Η θέρμανση των οικιών το χειμώνα γινόταν με αναμμένα ξυλοκάρβουνα στο μαγκάλι και με ξύλα στο τζάκι. Ήταν εύκολο να μεταδώσουν με τις σπίθες τους τη φωτιά. Ύδρευση κατ' οίκον δεν υπήρχε ούτε και καμιά άλλη πρόνοια πρόληψης ή περιορισμού μεταδόσεως της πυρκαγιάς (πυροσβέσεως). Σε περίπτωση πνοής δυνατού ανέμου η πόλη εντός ολίγων ωρών καιγόταν ολόκληρη.

Ο Παπασυναδινός αναφέρει ότι σε διάστημα εννέα ετών, 1630-1638, έγιναν δύο μεγάλες πυρκαγιές στις Σέρρες, στις 30-9-1630 και το δωδεκαήμερο

και επέκταση. Μετά από πολλές διαδικασίες και κωλυσιεργίες εκδίδετο το υψηλό φερμάνι για την εκτέλεση του έργου εντός ορισμένων ημερών²⁴⁶.

Με πολλές θυσίες, από το υστέρημά τους και προσωπική εργασία, επισκέυασαν μερικούς ναούς κανονικά και άλλους πρόχειρα, σύμφωνα πάντα με τα οικονομικά τους και τα προνόμια που τους δόθηκαν από την έκδοση του Χάτι Χουμαγιούν το 1856.

Δυστυχώς μετά από εξήντα πέντε χρόνια, το 1913, την ίδια ακριβώς ημερομηνία, στις 28 Ιουνίου, οι Βούλγαροι κατέκαυσαν και πάλι τις Σέρρες. Κάηκαν τέσσερις χιλιάδες κατοικίες, καταστήματα, σχολεία και οι δεκαεννέα παρακάτω ναοί: α) Άγιοι Θεόδωροι, β) Αγία Παρασκευή, γ) Μεγάλοι Ταξιάρχες, δ) Άγιος Παντελεήμονας, ε) Αγία Κυριακή, στ) Αγία Φωτεινή, ζ) Δώδεκα Απόστολοι, η) Παναγία Ηλιόκαλη, θ) Τρεις Παιδες-Άγιος Γεώργιος, ι) Παναγία Επίσκεψις, ια) Παναγία Βλαχερνών, ιβ) Άγιος Βλάσιος, ιγ) Άγιος Νικόλαος των Μποσταντζήδων, ιδ) Παναγία Ελεούσα, ιε) Άγιος Γεώργιος των Γουναράδων, ιστ) Άγιοι Αθανάσιος και Κύριλλος, ιζ) Παναγία Δοχιανή-Αγία Βαρβάρα, ιη) Άγιος Συμεών ο Πρεσβύτες και ιθ) Άνω Ταξιάρχης-Παναγία Αρμενοκρατούσα²⁴⁷.

Απ' αυτούς οι υπ' αριθ. 1-4 ξανακτίστηκαν κανονικά, οι υπόλοιποι οικοπεδοποιήθηκαν, αλλά με ιδιωτική πρωτοβουλία ξανακτίστηκαν μικρότεροι μόνο οι υπ' αριθ. 5-8. Στο νέο σχέδιο ανοικοδομήσεως της πόλεως των Σερρών, πλην των τεσσάρων πρώτων αναφερομένων ναών, οι υπόλοιποι δεν συμπεριλήφθηκαν. Η ιστορία των καταστραφέντων και μη επανεγερθέντων ναών της πόλεως των Σερρών καταγράφεται συνοπτικά στις αναλύσεις που ακολουθούν.

24.1.2. Ναός των Αγίων Αθανασίου και Κυρίλλου Αλεξανδρείας (Μετόχι Ιεράς Μονής Αγίας Λαύρας Αγίου Όρους)

Ένα απλό προσκυνητάρι προ της οικίας του εκάστοτε στρατηγού της Χ Μεραρχίας, στη διασταύρωση των οδών Ακροπόλεως και Ίωνος Δραγούμη, μας θυμίζει ότι εκεί υψωνόταν ένας μεγαλοπρεπής ναός με την επιγραφή στην εξώθυρα «Μετόχιον της εν τω αγιονύμω όρει της Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας Εκκλησία Άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας εν έτει 1897 Αυγούστου 20».

Το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' του 1321 τον προσδιορίζει σε επίκαιρη θέση της βυζαντινής πόλεως «πλησίον της πόρτας του φόρου». Στις σωστικές αρχαιολογικές ανασκαφές του 1974 βρέθηκε δίπλα του το βυζαντινό τείχος και ο πύργος με τη δυτική κεντρική πύλη της πόλεως, όπου λόγω της αγοράς σύχναζε πολύς κόσμος κάθε μέρα. Υπήρχε σταθμός

²⁴⁶ Διαταγές του βαλή της Ρούμελης των ετών 1709 και 1714.

²⁴⁷ *Αι βουλγαρικάι ωμότητες εν τη ανατολική Μακεδονία και Θράκη 1912-1913. Γεγονότα, εκθέσεις, έγγραφα, επίσημοι μαρτυρία*, Εν Αθήναις 1914, σ. 158-166.

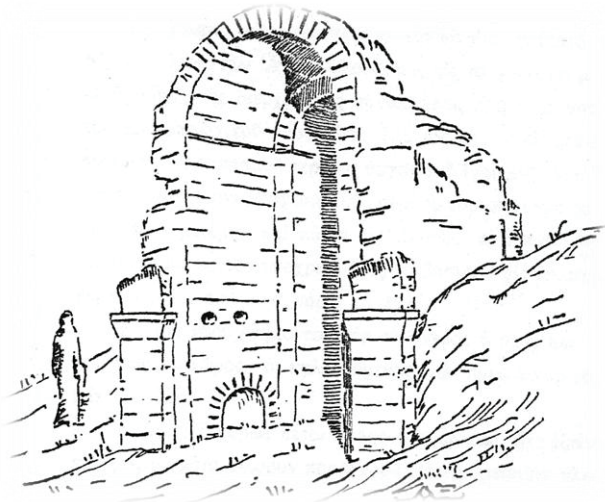
φρουράς (χωροφυλακής) που έκλεινε τις νύχτες την πύλη με αλυσίδες. *Σιντζιρλί* (των αλύσεων) κλισέ τον ονόμαζαν οι Τούρκοι.

Ο ναός κήκε στην πυρκαγιά του 1849 και επισκευάστηκε το 1868.

Ο Παπαγεωργίου²⁴⁸ γράφει ότι ο προ της πυρκαγιάς του 1849 ήταν αξιόλογος ναός, ο οποίος κτίστηκε πάνω στα θεμέλια παλαιότερου ναού, του οποίου δεν γνωρίζουμε το έτος ανεγέρσεως. Σε αρχαίο έγγραφο του Κώδικα της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους, σ. 30, αναφέρεται ότι οι καλόγηροι της ως άνω μονής στις 15 Οκτωβρίου 1589 ομολόγησαν ότι «γνωστώ έστω πάντας ότι τον κραβασαρά όπου έχομεν εις τας Σέρρας εσυμφωνήσαμεν πάντες οι ευρισκόμενοι εν τη ημετέρα Λαύρα του οσίου ημών Αθανασίου προηγούμενοι και γέροντες να τον πουλήσωμεν και όστις εκείνος ευρεθή και αγοράση τον να μην δεν έχη τινάς από το μοναστήρι να τον πειράξη ή ηγούμενος ή προηγούμενος ή γέροντας κ.λπ.». Στη βρύση της αυλής του ναού υπήρχε εντοιχισμένη πλάκα με τη χρονολογία 1760. Μετά όμως από την πυρκαγιά του 1913 κατεδαφίστηκαν τα ερείπιά του και οικοπεδοποιήθηκε. Μετά από δικαστικούς αγώνες εισέπραξε η Μομή Μεγίστης Λαύρας 7.000 δρχ.

24.1.3. Ναός Αγίου Νικολάου (πλησίον της παλαιάς μητροπόλεως)

Ήταν ένας από τους καλύτερους, αρχαιότερους βυζαντινούς ναούς της πόλεως των Σερρών, εφάμιλλος των Αγίων Θεοδώρων, από τον οποίο βρισκόταν 150 μ. νοτιότερα, κοντά στο Ναό της Αγίας Φωτεινής. Ο Π. Παπαγεωργίου²⁴⁹ βρήκε τον κομψό αυτό βυζαντινό ναό του 11^{ου} ή 12^{ου} αιώνα κατεστραμμένο από το σεισμό του 1736. Ήταν σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο και με επέκταση της βόρειας και νότιας κεραίας του σταυρού στις εξωτερικές πλευρές του. Διακοσμημένος με αξιόλογες αγιογραφίες.

Τα ερείπια του Ναού του Αγίου Νικολάου (πλησίον της παλαιάς μητροπόλεως)

²⁴⁸ Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια*, σ. 31 και 55.

²⁴⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 29.

Ο Α. Ξυγγόπουλος πρόλαβε το 1926 τα ερείπιά του και τις θαυμάσιες τοιχογραφίες του 11^{ου} αιώνα και μας περιέσωσε σε σχέδιο την πιθανή κάτοψη, την τομή και την αψίδα του ναού. Μελέτησε την πρώτη φορά τα αρχιτεκτονικά του σχέδια, αλλά όταν επανήλθε για να συμπληρώσει τη μελέτη του τα ερείπια του ναού είχαν εξαφανισθεί. Ήταν κτισμένος με επάλληλους οριζόντιους πλίνθους εναλλασσομένους με ισοπαχές ασβεστοκονίαμα. Από τα έναπομείναντα ερείπια των τοίχων, των κιόνων, των γλυπτών και των εικονογραφιών με τον Αρχάγγελο στην αψίδα του ναού κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ήταν αξιόλογο έργο του 11^{ου} αιώνα. Στις προσωπικές του κρίσεις για την ποιότητα του ναού γράφει: «Το απολεσθέν ερείπιον του ναού του Αγίου Νικολάου, θα ήτο, αν εσώζετο, εν των αρχαιότερων βυζαντινών κτισμάτων των Σερρών, σύγχρονον ίσως ή και παλαιότερον της Μητροπόλεως των Αγίων Θεοδώρων, υπό την μορφήν τουλάχιστον, που σήμερον την γνωρίζομεν. Τούτο δε κάμνει την απώλειάν του ακόμη θλιβερότερον»²⁵⁰. Αν συντηρούνταν τα ερείπιά του, όπως του Αγίου Νικολάου της Ακροπόλεως, θα ήταν σήμερα ένα από τα κομψότερα και αρχαιότερα μνημεία της πόλεως των Σερρών.

Δυστυχώς ο αείμνηστος μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος Μεγγρέλης (1924-1961) στο θέμα της αναστηλώσεως των ναών της πόλεως των Σερρών αδιαφόρησε, διότι όχι μόνο γι' αυτό το ναό δεν φρόντισε, αλλά και για τους περισσότερους αναφερομένους στην Εισαγωγή ερειπωθέντας ναούς άφησε τους χώρους αυτών να οικοπεδοποιηθούν και να διανεμηθούν στους κατοίκους της πόλεως.

24.1.4. Ναός Αγίου Νικολάου των Μποσταντζήδων

Βρισκόταν στο νότιο μέρος της πόλεως, έξω από το τείχος, κοντά στο παραπόρτιο, όπως μνημονεύεται στην 241η σελίδα του Κώδικα της μητροπόλεως: «ενορία του Αγίου Νικολάου και παραπόρτιον» στη συνοικία των Μποσταντζήδων (των κηπουρών) περίπου στη θέση της πλατείας προ του υποκαταστήματος του Ι.Κ.Α. Σερρών. Προς διάκριση από τους άλλους τέσσερις ομώνυμους ναούς τον ονόμαζαν Άγιος Νικόλαος των Μποσταντζήδων.

Επιβιβαιώνεται τούτο από τον Παπαγεωργίου, ο οποίος στα τέλη του 18^{ου} αιώνα βρήκε στη νότια πλευρά του τείχους της πόλεως των Σερρών ίχνη πύλης με αψίδα από το παραπόρτι της ενορίας του Αγίου Νικολάου που βρισκόταν στο «Μποσταντζί μαχαλεσί, κήπων συνοικία»²⁵¹.

Μνημονεύεται το 1618 στο *Χρονικόν* του Παπασυναδινού²⁵² ο εφημέριός του παπα-Κρήτων που «είχεν ενορίαν τον Άγιον Νικόλαον τους Μποσταντζήδες». Από μια ενεπίγραφη εντοιχισμένη πλάκα, εάν πραγματικά προήρχετο

²⁵⁰ Ξυγγόπουλου Αν., *Τα Βυζαντινά μνημεία των Σερρών*, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 46-60.

²⁵¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 244.

²⁵² Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 32, παρ. 21α.

από το ναό αυτό, πρέπει επί της αρχιερατείας του μητροπολίτου Σερρών, πρώην Πελαγονίας και μετά Οικουμενικού Πατριάρχου, Γρηγορίου Φουρτουσιάδη να ανακαινίσθηκε το 1834 με την επίβλεψη της τετραμελούς επιτροπής και του συνεργείου των μαστόρων Χρήστου Σκόρδα²⁵³.

Μια άλλη εντοιχισμένη στο υπέρθυρο του ναού ενεπίγραφη πλάκα έγγραφε: «Πυρποληθείς ο ιερός ούτος ναός κατ' Αύγουστον του 1871– ανοικοδομήθη το 1872 έτος Αρχιερατεύοντος του Μητροπολίτου αγίου Σερρών κυρίου κυρίου Νεοφύτου– διά συνδρομής του Κ. Αθανασίου Μπαμπάσκου Χατζή Γεωργιάδη»²⁵⁴.

Ο Λαμπάκης κατέγραψε αξιόλογες εικόνες του Χριστού, της Παναγίας και του Αγίου Νικολάου από το τέμπλο. Η πρώτη «ΙC ΧC Ο ΒΑΣΙΛΕΥC ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑC ΑΡΧΙΕΡΕΥC». Η δεύτερη «ΜΗΡ ΘΟΥ Η ΡΙΖΑ ΤΟΥ ΙΕCΣΑΙ» της 19-1-1748 και η τρίτη του Αγίου Νικολάου «1794 δέησις του δούλου του Θεού Χατζή Μανολάκη Σηράκογλου»²⁵⁵.

Από την βιογραφίαν τού μαρτυρήσαντος στις Σέρρες το 1808 Αγίου Νικητά πληροφορούμεθα ότι ενταφιάστηκε στο ναό αυτό. Γίνονται προσπάθειες ανευρέσεως του τάφου. Στον περίβολο και στην ιδιοκτησία του ναού υπήρχαν εννέα μεγάλες κατοικίες, οι οποίες μαζί με το ναό και τις παραπάνω εικόνες κάηκαν το 1913. Στον πίνακα των αποζημιώσεων των πυρποληθέντων ναών κοστολογήθηκε σε 3.000 χρυσές λίρες²⁵⁶.

24.1.5. Ναός Αγίου Νικολάου του Σιναΐτη (στο παλαιό νοσοκομείο)

Ένα ναΐδιο του Αγίου Νικολάου υπήρχε στο προαύλιο του παλαιού νοσοκομείου. Ο Ευάγγελος Στράτης²⁵⁷ αναφέρει ότι στη συνέλευση της 7-7-1796 αποφάσισαν οι Σερραίοι «κοινόν οσπιτάλιον συστήσαι εν τη πολιτεία» και την 1η Αυγούστου διάλεξαν ως τόπο ανεγέρσεώς του ένα οικόπεδο στον Άγιο Νικόλαο που ανήκε στο Ναό της Παναγίας της Δοχιανής. Δεν πρόκειται για την ανέγερση του κτηρίου του 3ου γυμνασίου Σερρών που κτίστηκε ως νοσοκομείο το 1885, αλλά για το παλαιότερο νοσοκομείο των Σερρών που ήταν βορειοανατολικά του Ναού του Αγίου Μηνά. Μνημονεύεται σε γράμμα του πατριάρχου Σεραφείμ που καταχωρήθηκε στον μητροπολιτικό Κώδικα, σ. 393, ότι το 1757 πουλήθηκε ο ναός αυτός στην Ιερά Μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά και ονομαζόταν Άγιος Νικόλαος των Σιναΐτων. Ακυρώθηκε η πράξη

²⁵³ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 223. Του ίδιου, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, τ. Α, σ. 198-199, αριθ. 287-288.

²⁵⁴ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 31.

²⁵⁵ Λαμπάκης Γ., «Περιηγήσεις», *Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 5 (1905), 58-59, αριθ. 60, 61, 62.

²⁵⁶ *Αι βουλγαρικάι ωμότητες*, σ. 163. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 483.

²⁵⁷ Στράτη, «Ιστορία των εκπαιδευτηρίων», σ. 154.

πωλήσεως από τον ίδιο πατριάρχη, αλλά οι Σιναΐτες διατήρησαν το μετόχι στη θέση που βρισκόταν το διδακτήριο της Γρηγοριάδος.

24.1.6. Ναός Αγίου Νικολάου του Ορφανοτρόφου

Μικρός ναός έξω από το δυτικό τείχος της πόλεως των Σερρών όπισθεν του Α΄ γυμνασίου. Ο Παπαγεωργίου²⁵⁸ τον βρήκε κατεστραμμένο, αλλά στη θέση του άναβαν ακόμη κανδύλι. Υπήρχε μεγάλη εικόνα, εικονογραφημένη και από τις δύο πλευρές. Στη μία εικονιζόταν ο «ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ – Ο ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΟΣ» και στην άλλη πλευρά ο νέος Άγιος Νικόλαος. Η εικόνα μεταφέρθηκε στον γειτονικό Ναό του Αγίου Βλασίου στην οδό Λαζάρου Κούση. Οι ναοί αυτοί αποτελούσαν δύο ξεχωριστές ενορίες. Ο Παπασυναδινός αναφέρει ότι το 1620 ο Ζιχνιώτης πρωτοσύγγελος παπα-Άγγελος «είχεν ενορίες τον Άγιο Νικόλαον και τον Άγ. Βλάσι» και ότι το 1642 ο παπα-κυρ-Μανόλης ο Καστρίτσιος, λόγω του πολλού χρέους, πούλησε «τις ενορίες του, τον Άγ. Νικόλαο και τον Άγ. Βλάση»²⁵⁹.

24.1.7. Ναός του Αγίου Βασιλείου

Ο Παπαγεωργίου²⁶⁰ αναφέρει ότι υπήρχε στις Σέρρες πλησίον του Ναού του Αγίου Αντωνίου μεγαλοπρεπής ναός προς τιμήν του Μεγάλου Βασιλείου. Την ύπαρξη ενορίας του Μεγάλου Βασιλείου συναντούμε σε δύο χρυσόβουλα του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου που γράφηκαν τον Ιούνιο του 1321. Σ΄ αυτά γίνεται λόγος για κτήματα «εντός της πόλεως Σερρών ... μαγκπικόν [φούρνου] οίκημα εις την γειτονίαν την λεγομένην του Αγίου Βασιλείου». Επίσης αχρονολόγητα αναφέρεται και στο χρυσόβουλο του Στεφάνου Ντουσάν σε γενομένη αγοραπωλησία «αμπέλι εν τη τοποθεσία του Αγίου Βασιλείου»²⁶¹. Η ονομασία γειτονιάς και τοποθεσίας με το όνομα του Αγίου Βασιλείου προϋποθέτει κάποιο ναό. Ο Ευάγγελος Στράτης²⁶² στηριζόμενος στη σερραϊκή παράδοση γράφει στην *Ιστορία της πόλεως Σερρών* ότι «έκειτο ακριβώς επί της απέναντι εξωτερικής θύρας του ναού του Αγίου Αντωνίου παρά την οδόν τετραγώνου πλατείας, εις απόστασιν μόλις δεκαπέντε βημάτων από του αρχαίου τείχους και της ανατολικής αρχαίας πύλης». Μια τετράγωνη πλατεία (25X17 μ.), όπως φαίνεται σε χάρτη προ της πυρκαγιάς του 1913, υπήρχε στο πίσω μέρος ανατολικά του Ναού του Αγίου Αντωνίου, το δε βυζαντινό τείχος από τα αποκαλυπτόμενα θεμέλιά του κατά την ανέγερση των

²⁵⁸ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 32.

²⁵⁹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 34, παρ. 22β και σ. 87, παρ. 75α.

²⁶⁰ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 29.

²⁶¹ Miklosich-Muller, *Acta et diplomata graeca*, τ. 5, σ. 92, 94.

²⁶² Στράτης, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 32-33.

γύρω πολυκατοικιών επιβεβαιώνει τον προσδιορισμό της θέσεως του Ναού του Αγίου Βασιλείου²⁶³. Ο ναός αυτός από τα συμφραζόμενα των χρυσοβούλων θα καταστράφηκε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Δεν υπάρχει ούτε προσκυνητάρι στη θέση τού ως άνω ναού. Θεώρησε επίσης την ανέγερση του ναού αυτού σε ανάμνηση των επισκέψεων του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ στις Σέρρες²⁶⁴. Ο Παπαγεωργίου κατά την επίσκεψή του το 1892 στο Ναό του Αγίου Αντωνίου βρήκε φυλασσομένη εικόνα του Αγίου Βασιλείου²⁶⁵ που πιθανόν να προήρχετο από τον ομώνυμο ναό, ο οποίος μας είναι άγνωστο πότε και από τι καταστράφηκε.

24.1.8. Ναός του Αγίου Βλασίου

Έξω από τα τείχη της πόλεως και δυτικά του 1ου γυμνασίου, στην οδό Λαζάρου Κούση, υπάρχει ένα μικρό προσκυνητάρι σε ανάμνηση του Ναού του Αγίου Βλασίου που κήκε το 1913. Αναφέρεται στο *Χρονικόν του Παπασυναδινού*²⁶⁶ το 1620 ως ενοριακός ναός με εφημέριο τον Ζιχνιώτη πρωτοσύγγελο παπα-Άγγελο. Άγνωστο πότε πρωτοκτίστηκε. Από μια εντοιχισμένη προ της καταστροφής του επιγραφή «ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ -ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ- ΕΠΙΤΡΟΠΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝ-ΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ- ΛΟΙΠΩΝ ΣΥΝΑΙΤΙΩ-ΤΩΝ ΜΗΝΙ ΜΑΡΤΙΟΥ ΑΩΟΒ [1872]» πληροφορούμεθα την ανακαίνιση αυτού²⁶⁷. Ο Παπαγεωργίου²⁶⁸ το 1889-1891 βρήκε στο ναό πέντε εικόνες: Δύο του Αγίου Βλασίου, η μία παλαιά και

²⁶³ Νικολάου, *Σκαπανείς ιστοριογραφίας*, σ. 32-36.

²⁶⁴ Ο Ν. Νικολάου απέδωσε και την ονομασία της κεντρικότερης οδού της πόλεως των Σερρών στα βυζαντινά χρόνια 'βασιλική οδός', 'βασιλικός δρόμος' προς τιμήν και σε ανάμνηση των επισκέψεων του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ του Βουλγαροκτόνου στις Σέρρες όταν εκστράτευε στα τέλη του 10^{ου} και στις αρχές του 11^{ου} αιώνα κατά των Βουλγάρων. Η οδός αυτή άρχιζε από την ανατολική κεντρική πύλη των τειχών, την Ορτά Καπού, και κατέληγε στη δυτική πύλη του φόρου, την Κουνλούκ Καπού. Νικολάου, *ό.π.*, σ. 34. Ο Γ. Καφταντζής δυσκολεύτηκε να παραδεχθεί την άποψη αυτή, διότι ο επιθετικός προσδιορισμός βασιλικός δεν είχε σχέση με τον αυτοκράτορα Βασίλειο, αλλά εξέφραζε για τους Σερραίους τον μεγάλο και καλύτερο, τον δημόσιο και κοινόχρηστο δρόμο της πόλεως. Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 215.

²⁶⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 29-30. Στην εικόνα αυτή των αρχών του 18^{ου} αιώνα (διαστάσεων 1,05Χ0,635Χ0,04 μ.) εικονίζεται μετωπικά μέχρι τη μέση ο Άγιος Βασίλειος. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει σε σημείωση ότι δεν γνωρίζουμε πότε καταστράφηκε ο παλαιός Ναός του Αγίου Βασιλείου, αλλά μόνο ότι από το ναό μετακομίσθηκαν η αρχαία εικόνα του Αγίου και η Αγία Τράπεζα στο Ναό της Αγίας Μαρίνης. Βρίσκεται σήμερα ανηρτημένη στό Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Σερρών. Βλ. Γκερέκου Ι.-Κανλή Αθ., *Θησαυροί της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης. Το Εκκλησιαστικό Μουσείο*, Σέρρες 1998, σ. 44-45.

²⁶⁶ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 34, παρ. 22β.

²⁶⁷ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 200, αριθ. 292.

²⁶⁸ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 31.

φθαρμένη και η άλλη νεότερη, του 1828· δύο ωραιότερες εικόνες των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου και η προερχόμενη από τον καταστραφέντα παρακείμενο ναό εικόνα «ο Άγιος Νικόλαος ο Ορφανοτρόφος»²⁶⁹.

Σε σουλτανικό φερμάνι του αρχείου της Μονής Κουτλουμουσιού του 1729 αναφέρεται ότι, σύμφωνα με τα φυλασσόμενα στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο της Κωνσταντινουπόλεως βιβλία των βακουφίων, «η εν τη πόλει Σερρών υπαγομένη εις τον δήμον Σερρών εκκλησία Άγιος Βλάσιος» ήταν βακουφικό κτήμα της Μονής Κουτλουμουσιού, η οποία είχε συγχρόνως στην απέναντι πλευρά της ίδιας οδού ως μετόχι τη Μονή της Παναγίας της Ελεούσας. Ήταν αξιόλογος ναός διότι κοστολογήθηκε η αξία του μετά την πυρπόληση των Σερρών από τους Βουλγάρους το 1913 σε 3.500 χρυσές λίρες Τουρκίας. Στην εκσκαφή του οικοπέδου του ναού για ανέγερση κατοικίας το 2001 έγινε σωστική αρχαιολογική ανασκαφή και αποκαλύφθηκαν θεμέλια της παλαιολογείου εποχής σε βάθος τεσσάρων μέτρων.

24.1.9. Ο Επάνω Άγιος Γεώργιος ή Ακαταμάχητος ή των Τριών Παίδων

Ήταν παλαιός λαμπρός ναός προς τιμήν του Αγίου Γεωργίου. Βρισκόταν εξήντα μέτρα δυτικά του Ναού των Αγίων Θεοδώρων, αλλά κάηκε στη μεγάλη πυρκαγιά του 1849 και ξανακτίστηκε λαμπρότερος²⁷⁰. Προς διάκρισή του από τους άλλους ομωνύμους ναούς των Σερρών ο μητροπολιτικός Κώδικας του 1736 (σ. 261) τον ονομάζει «ο Επάνω Άγιος Γεώργιος», ενώ εκείνος του 1743 (σ. 110) χαρακτηρίζει ένα κελί του ως «το κελί του Αγίου Γεωργίου του Δακτυλίδι». Σε μια χάλκινη κολυμβήθρα που σωζόταν μέχρι το 1913 στο παρεκκλήσι της Παναγίας Οδηγητρίας στην παλαιά μητρόπολη υπήρχε χαραγμένη η επιγραφή: «Του Αγίου Γεωργίου του Ακαταμαχήτου 1787». Επίσης σε έναν χάλκινο δίσκο που βρήκε ο Λαμπάκης το 1902 στο Ναό του Αγίου Συμεών έγγραφε «Του Αγίου Γεωργίου Βακούφι 1815».

Η ανεύρεση του αγιάσματος του αναφέρεται στην επιγραφή: «Επί –Γρηγορίου– μητροπολίτου Σερρών- το αγίασμα τότε της Ζωοδόχου Πηγής ανευρέθη –1898»²⁷¹. Πυρπολήθηκε το 1913. Οικοπεδοποιήθηκε ο χώρος του, αλλά μια ομάδα Σερραίων κυριών ανήγειρε παρεκκλήσι προς τιμήν των Τριών Παίδων. Τούτο σωζόταν μέχρι το 1973 στο οικόπεδο του Φιτσόρη, όμως ο ιδιοκτήτης για να πουλήσει το οικόπεδο το κατεδάφισε. Ο μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνος Καρδαμένης προσέφυγε το 1970 στα δικαστήρια. Έγιναν σωστικές ανασκαφές στο κατεδαφισθέν παρεκκλήσι το 1971 και το 1983. Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 6,70 μέτρων τρία αλληπάλληλα στρώματα της πολεως. Στο πρώτο επάνω στρώμα της ανασκαφής, πάχους 1,20 μ., βρέ-

²⁶⁹ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 200, αριθ. 292-294.

²⁷⁰ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 27.

²⁷¹ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 54, αριθ. 40, σ. 56, αριθ. 59.

θηκαν διάφορες ανακατεμένες ταφές εξ αιτίας των αλληπαλλήλων καταστροφών της πόλεως. Στο δεύτερο στρώμα, πάχους 2,50 μ., βρέθηκαν πολλά εφυσωμένα όστρακα της βυζαντινής εποχής. Στο τρίτο βαθύτερο στρώμα, πάχους 3 μ., βρέθηκαν πολλά όστρακα από μελανοβαφή κυρίως αγγεία, αλλά και άβαφα και μερικά ερυθρόμορφα αναγόμενα κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Βλέπουμε ότι στην ελληνιστική εποχή η στάθμη της πόλεως στην περιοχή αυτή ήταν σε βάθος 6,70 μ. Το δάπεδο του ναού ήταν σε βάθος 4 μ., που σημαίνει ότι ο αρχικός ναός ανάγεται στους πρώτους αιώνες της βυζαντινής εποχής²⁷². Το οικόπεδο πουλήθηκε και κτίστηκε οικία. Σε ανάμνηση του ναού ο νέος ιδιοκτήτης του οικοπέδου ανήγειρε στην αυλή της κατοικίας μικρό εικονοστάσι προς τιμήν των Τριών Παίδων.

24.1.10. Ναός του Αγίου Γεωργίου των Γουναράδων

Στη συνοικία των Γουναράδων, που βρισκόταν στο οικοδομικό τετράγωνο του Λυκείου Ελληνίδων των Σερρών, υπήρχε Ναός του Αγίου Γεωργίου. Προς διάκρισή του από τους άλλους ομωνύμους ναούς της πόλεως λεγόταν Άγιος Γεώργιος των Γουναράδων. Ήταν παλαιός ναός διότι αναφέρεται σ' ένα εκδοτήριο έγγραφο της Θεοδώρας Παλαιολογίνας Αγγελίνας Καντακουζηνής του 1328-1341, στο οποίο προσδιορίζονται μερικά κτήματα εντός της πόλεως των Σερρών, ανώγια και χαμόγεια σπίτια με αυλές και φούρνο στη γειτονιά του Αγίου Γεωργίου του Σαρακηνού, ο οποίος κατά τον Γ. Καφταντζή ήταν ο ναός της συνοικίας των Γουναράδων²⁷³. Αναφέρεται και στον μητροπολιτικό Κώδικα των Σερρών, σ. 219, ως Άγιος Γεώργιος «εις τους γουναράδες» που στα τουρκικά λεγόταν Κιουρκσί μαχαλεσί.

Ο Παπασυναδινός στο *Χρονικόν* του αναφέρει την τέλεση του γάμου του με την Αβραμπακίνα από το μητροπολίτη Σερρών Τιμόθεο στις 9-11-1618 στον Άγιο Γεώργιο των Γουναράδων. Επίσης, αναφέρει τους θανάτους των εφημερίων του ναού, του 46χρονου σακελλίωνος παπα-κυρ-Μαλάκη το 1621 και του 43χρονου παπα-κυρ-Αλεξανδρή του Καργούδη το 1633²⁷⁴.

Διασώθηκαν δημοσιευμένες δύο επιγραφές της ανοικοδόμησης του ναού μετά από τη μεγάλη πυρκαγιά του 1849. Η πρώτη ήταν στο υπέρθυρο του ναού και έγραφε «Ανοικοδομήθη ο πα-ρόν ναός του αγίου- Γεωργίου επί Ιακώβου Μητροπολίτου Σερρών- και διά δαπάνης Στεργίου Χ(ατζη) Αποστόλου προσκυνητού- της Α' Μαΐου 1858». Η δεύτερη ήταν ρυθμική, γραμμένη σε άσπρο μάρμαρο διαστάσεων 0,85X1X0,04 μ. με επιμελημένα γράμματα στην πανάρχαια γλώσσα:

²⁷² *Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου*, τ. 35 (1980), 437, τ. 38 (1983), 332. Επίσης Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Γ, σ. 99.

²⁷³ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Γ, σ. 64.

²⁷⁴ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 32, παρ. 21α, σ. 35, παρ. 23α και σ. 58, παρ. 44β.

«ΠΥΡΟΣ ΜΕΝ ΠΑΜΦΛΕΚΤΟΥ ΠΑΝΩΛΕΘΡΑ ΚΡΑΤΗ
 ΑΝΕΣΤΙΟΝ Σ' ΙΑΚΩΒ' ΙΡΕΩΝ ΠΡΟΜΕ
 ΤΕΥΞΑΝ. ΠΟΛΙΣ ΔΕ ΣΙΡΙΣ Κ' ΕΥΣΕΒ ΧΩΡ-Ι
 ΜΕΙΖΩ ΕΣΑΥΘΙΣ ΣΟΙ Γ' ΕΔΕΙΜΑΝΘ' ΑΙΤ'ΙΑΝ
 Ο ΧΡΙ-ΣΤΟΣ ΟΥΝ ΠΟΙ-ΜΙΝ ΜΕΝΩΝ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΟΙΜΝ-ΙΝ
 ΣΩΖΟΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΠΑΝΕΝΤΙΜΟΝ ΛΟΓΟΝ
 ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ ΑΩΝΓ. [1853]»²⁷⁵

Οι διαφορετικές χρονολογίες, 1858 και 1853, των επιγραφών ανοικοδόμησης του ναού πιθανόν να προέρχονται από λάθος του αριθμού οκτώ αντί του τρία ή σημαίνουν ότι άρχισε η ανοικοδόμηση το 1853 και ολοκληρώθηκε το 1858. Ανοικοδόμηθηκε επί αρχιερατείας του μητροπολίτη Σερρών Ιακώβου (1846-1860), μετέπειτα πατριάρχη Αλεξανδρείας, με δαπάνες του Αποστόλου Χατζη-Στεργίου και με τη συνδρομή της πόλεως. Ο ναός στον περίβολό του είχε δεκαπέντε κελιά, που κάηκαν όλα το 1913 και έκτοτε δεν ξανακτίστηκε. Κοστολογήθηκε προς αποζημίωση στις 2.000 χρυσές λίρες.

24.1.11. Ναός του Αγίου Δημητρίου (ο Τσιανακσίτικος)

Βρισκόταν στην αυλή του σημερινού διδακτηρίου του 3ου γυμνασίου Σερρών στη θέση του υποστέγου της γυμναστικής, το οποίο κτίστηκε ως νοσοκομείο Σερρών το 1885. Ο Παπαγεωργίου²⁷⁶ γράφει: «Το εκ του ις' ή ιζ' αιώνας ναΐδιον του Αγίου Δημητρίου, κείται εν τη αυλή του νέου νοσοκομείου, καλείται δε κοινώς Δημήτριος Τσιανακσίτικος εκ του τσιανάκ, αγγείον, ο των άλλοτε εκεί κεραμίων, οιονεί Κεραμεικός». Προσδιορίζεται ως ναΐδιον του 16^{ου} ή 17^{ου} αιώνας με την προσωρυμία Τσιανακσίτικος, που προέρχεται από τα εργαστήρια κεραμικής του συνοικισμού που λεγόταν μαζί με το ναό Τσιανακσίτικος. Ο Παπασυναδινός²⁷⁷ στο Χρονικόν του το 1621 αναφέρει το θάνατο του σκευοφύλακα παπα-κυρ-Ιωάννη Μπαρμπερούδη, ο οποίος ήταν συγχρόνως εφημέριος του ως άνω ναού και των εκεί πλησίον Ναών του Αγίου Παντελεήμονα και του Αθανάτου Σωτήρος Χριστού. Καταστράφηκε το 1913. Σε ανάμνηση του ναού υπήρχε στην ΝΔ άκρη της αυλής του νοσοκομείου προσκυνητάρι προς τιμήν του Αγίου Δημητρίου. Όταν παραδόθηκε το οικοδόμημα ως διδακτήριο στο 1ο γυμνάσιο θηλέων Σερρών μεταφέρθηκε το εικονοστάσι στο πλατύσκαλο κάτω από τις δύο σκάλες του κτηρίου. Ο υποφαινόμενος ως θεολόγος καθηγητής του ως άνω γυμνασίου το 1970-1990 συνεργάστηκε, το 1971, με τη μαθητική κοινότητα του τμήματος Β2 για την τοιχογράφηση της κόγχης του εικονοστασίου με την Επιφώιτηση του Αγίου Πνεύματος, επειδή γινόταν προ αυτού η σχολική προσευχή και έψαλλαν τακτικά οι μαθήτριες το

²⁷⁵ Καφταντζή, ό.π., τ. Α, σ. 197, αριθ. 283-284.

²⁷⁶ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 30.

²⁷⁷ Παπασυναδινού, Χρονικόν, σ. 29, παρ. 26α.

τροπάριο της Πεντηκοστής. Είναι το μόνο ενθύμιο από το Ναό του Αγίου Δημητρίου. Τότε γράφηκε πάνω από το εικονοστάσι ο χρυσός κανόνας του Ευαγγελίου που καλύπτεται από την ταμπέλα του γυμνασίου.

24.1.12. Παναγία η Αρμενοκρατούσα, Άνω Ταξιάρχης, Ταξιαρχούδη

Βορειοανατολικά του Ναού των Αγίων Θεοδώρων, στην οδό Παπάζογλου, διατηρείται προσκυνητάρι προς τιμήν του Ταξιάρχη και της Παναγίας της Αρμενοκρατούσας. Ο Παπαγεωργίου²⁷⁸ γράφει ότι πάνω σε παλαιό ναό κτίστηκε ο Άνω Ταξιάρχης. Στο προσκυνητάρι του ναού ήταν η ρωσικής προελεύσεως εικόνα της Παναγίας της Αρμενοκρατούσας με τον Χριστό στην αγκαλιά και την επιγραφή ΜΡ ΘΟΥ ΜΑΡΗΑ ΑΡΜΕΜΕΝΟΚΡΑΤΟΥΣΑ ΜΗΛΟCΤΗΒΑ (Ελεούσα, ρωσικά). Την επισκεύασε το 1854 ο εικονογράφος Σέργιος και συμπλήρωσε δεύτερη επιγραφή «ΜΗΡ ΘΟΥ Η ΕΛΕΟΥΣΑ, κατά εδώ λεγομένη η αρμενοκρατούσα 1854 Ιουνίου χείρ Σεργίου» και στο ασημένιο στεφάνι της έγραφε «ΜΑΡΗΑ ΑΡΜΗΝΟΚΡΑΤΟΥΣΑ».

Ο Γ. Καφταντζής βρήκε δύο²⁷⁹ Αρμενοκρατούσες εικόνες στο παρεκκλήσι του Αγίου Φανουρίου του Ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών. Αυτές μεταφέρθηκαν και αναρτήθηκαν στον δυτικό τοίχο της μεσαίας αίθουσας του Εκκλησιαστικού Μουσείου της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης²⁸⁰. Η μία εξ αυτών ήταν η Παναγία η Οδηγήτρια, η γνωστή Παναγία «ΑΡΜΕΝΟΚΡΑΤΟΥΣΑ» του δευτέρου ημίσεως του 14^{ου} αιώνα (διαστ. 0,983Χ0,645Χ0,03 μ.) και η δεύτερη με τα ίδια στοιχεία Παναγία η Ελεούσα (η Αρμενοκρατούσα) του 1854 (διαστ. 0,895Χ0,57 μ.). Προέρχονται αμφότερες από τον Άνω Ταξιάρχη Σερρών.

Η λέξη Αρμενοκρατούσα είναι σύνθετη, από το 'άρμενα' και 'κρατούσα'. Η λέξη άρμενα έχει διάφορες σημασίες:

Σημαίνει το πηδάλιο, τα κατάρτια και όλο το πλοίο που αρμενίζει στη θαλασσα· σε μεταφορική έννοια σημαίνει την Παναγία που σαν πηδαλιούχος κρατά το πηδάλιο της ζωής μας.

Το 'αρμενίζειν' αναφέρεται στην περίπτωση όπου μια λεχώνα γυναίκα καταλήφθηκε μετά τον τοκετό από υψηλό πυρετό, από παράλυση των νεύρων, από απώλεια του λογικού και του γάλακτος. Στη Μακεδονία άρμενο δηλώνει επίσης κάποιο χόρτο ή δένδρο, 'αρμενόξυλο', που το χρησιμοποιούσαν ως φάρμακο στις αρτίτοκες γυναίκες (λεχώνες) και στα νήπια για να μην αρμενίσουν. Επομένως η Παναγία η Αρμενοκρατούσα ήταν η προστάτης των λεχώνων που κρατούσε μακράν απ' αυτές το αρμένισμα. Γι' αυτό και προστέθηκε στην επιγραφή της εικόνας η λέξη Ελεούσα, που σε μερικούς ναούς της Πα-

²⁷⁸ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 30.

²⁷⁹ Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 191-192, αριθ. 266. Του ίδιου, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 227.

²⁸⁰ Γκερέκου-Κανλή, *ό.π.*, σ. 12 και 100.

ναγίας σήμαινε την Αγία Λεχούσα²⁸¹. Η ως άνω εικόνα συνδέεται και με το κατρακύλισμα ενός μεγάλου βράχου που βρίσκεται στην απότομη νότια πλευρά της Ακρόπολης των Σερρών, πιο πάνω από τον Άνω Ταξιάρχη. Στο βράχο αυτό υπήρχε λαξευμένη κοιλότητα σε επίμηκες σχήμα πλαισίου εικόνας στην οποία, όπως αναφέρει η τοπική παράδοση, πήγαιναν γριές γυναίκες και έπαιρναν απ' αυτή χώμα και πετραδάκια σαν φυλαχτό από τις διάφορες αρρώστιες. Ο βράχος ήταν μετέωρος, επικρεμάμενος και κάποτε άρχισε να κατρακυλά προς την πόλη για να καταστρέψει και να θανατώσει στο πέρασμά του τα πάντα. Ως εκ θαύματος συγκρατήθηκε απρόοπτα από κάποια αόρατη δύναμη στην πολύ απότομη πλαγιά λίγα μέτρα πιο κάτω από το σημείο αποκολλησεως. Το θαύμα αυτό αποδόθηκε από τους Σερραίους στην εικόνα της Παναγίας της Αρμενοκρατούσας του παρακειμένου ναού. Από την επέμβαση της εικόνας ονομάστηκε έκτοτε ο βράχος Αρμενόπετρα. Η τεράστια Αρμενόπετρα υποστηλώθηκε μετά με τοίχο. Απ' αυτή την εικόνα αφιερώθηκε ο Ναός του Άνω Ταξιάρχη και στην Παναγία Αρμενοκρατούσα.

Το διπλό όνομα του ναού καταγράφηκε και σε παλαιό αργυρόδετο Ευαγγέλιο ως εξής: «Το Θείον και Ιερόν Ευαγγέλιον είναι του Αγίου Ταξιάρχου και της Παναγίας της Αρμενοκρατούσης 1770 Απριλίου».

Στο σκευοφυλάκιο του ναού μεταξύ των κειμηλίων υπήρχαν: α) Ένας σιδερένιος σταυρός με την επιγραφή στο κάθετο σκέλος IC. XC. NK. και στο οριζόντιο «Ο ΑΡΧΩΝ ΜΙΧΑΗΛ». Σε τοπικό έθιμο των Σερρών το σταυρό αυτό τοποθετούσαν στο στήθος εκείνων που ψυχορραγούσαν με πολύ άγχος και αγωνία για να απαλλαγούν το ταχύτερο από τα δεινά. β) Ένα καλλιτεχνικότατο ασημένιο θυμιατήρι του 1796, αφιέρωμα των δούλων του Θεού Κυριακής και Πέτρου και Δήμου και Γεωργίου.

Από μια επιγραφή στο υπέρθυρο του ναού, «Πανήγυριν τελούμεν ενθάδε, φίλε- του Παμμεγίστου Μιχαήλ Αρχαγγέλου,-Κωνσταντίνου δ' αυ και Ελένης τιμίας ος το κράτος έδωκε ο του σταυρού τύπος, 1826», συμπεραίνουμε ότι ο ναός γιόρταζε και στις 21 Μαΐου στη γιορτή των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης²⁸². Ο ναός με τα δεκαπέντε κελιά στο προαύλιο κάηκε εξ ολοκλήρου από τους Βουλγάρους το 1913 και κοστολογήθηκε για αποζημίωση 2.500 χρυσές λίρες²⁸³.

24.1.13. Η Παναγία Ακαταμάχητος ή Καμένος Ταξιάρχης ο Σκυψοδιάβης

Ο ναός αυτός βρισκόταν στο οικοδομικό τετράγωνο όπισθεν του Ι.Κ.Α. Σερρών. Οι δύο μικροί Ταξιάρχες είχαν ως κοινό τόπο λατρείας την Παναγία

²⁸¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 32.

²⁸² Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 190-93, αριθ. 263-271.

²⁸³ *Αι βουλγαρικάι ωμότητες*, σ. 163.

Αρμενοκρατούσα ο Άνω και την Παναγία Ακαταμάχητο ο Κάτω²⁸⁴. Σκυψοδιάβη τον έλεγαν επειδή ήταν μικρός πτωχός ναός με χαμηλή θύρα εισόδου που έσκυβες για να εισέλθεις σ' αυτόν. Φακίη (πτωχό) Ταξιάρχη τον έλεγαν στα τουρκικά, σε αντιδιαστολή με τον πλούσιο ναό των Μεγάλων Ταξιάρχων. Σε Ευαγγέλιο του 1697, που βρισκόταν στο Ναό της Αγίας Βαρβάρας, υπήρχε σημείωση του 1771 που έγραφε: «Είναι του Ταξιαρχούδη Φακίη μα(χα)λεσί». Ονόμαζαν αυτόν Κατάμα κλισέ από την εικόνα της Παναγίας της Ακαταμάχητου και τη συνοικία του 'Μαχαλά Ακαταμάχητος'. Αγνωστο μας είναι πώς σώθηκε από την πυρκαγιά του ναού η ως άνω εικόνα και μεταφέρθηκε στο Ναό του Αγίου Συμεών του Πρεσβύτου. Ο Παπαγεωργίου²⁸⁵ βρήκε το 1890 μεταφερμένες από τον Καμένο Ταξιάρχη την εικόνα «ΜΗΡ ΘΟΥ Η ΑΚΑΤΑΜΑΧΗΤΟΣ» μαζί με άλλες δύο εικόνες. Η εικόνα ήταν αγιογραφημένη και από τις δύο πλευρές. Στο πίσω μέρος ήταν η εικόνα της Θεοτόκου πάνω σε μουσαμά και απ' αυτήν αντιγράφηκε η πρόσθια με την ίδια επιγραφή.

Στις σελίδες 200, 209 και 215 του μητροπολικού Κώδικα του έτους 1627 μνημονεύονται στις 15-1-1743 ο τόπος, τα κτήματα (μούλκια), 23 κελιά και κήπος του Ναού της Παναγίας Ακαταμάχητου. Ο Παπασυναδινός²⁸⁶ αναφέρει στο Χρονικόν του ότι τον Ιούλιο του 1623 πέθανε από πανούκλα ο εφημέριος της ενορίας Ταξιάρχη-Σκυψοδιάβη παπα-Δημητρούδης Καργούδης και μετά το θάνατό του, στις 12-8-1623 ο μητροπολίτης Σερρών Τιμόθεος μεταβίβασε την ενορία στον Παπασυναδινό. Άγνωστο μας είναι πότε ακριβώς κάηκε και πήρε το όνομα Καμένος Ταξιάρχης. Ο Λαμπάκης²⁸⁷ το 1902 είδε στα καμένα ερείπια των τοίχων του ναού, για την καλύτερη ακουστική αυτού, πολλά εντοιχισμένα πήλινα αγγεία. Δεν ξανακτίστηκε αλλά οικοπεδοποιήθηκε.

24.1.14. Ναός της Παναγίας Βλαχέρνας

Βρισκόταν στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Ν. Φωκά και Ζλάτκου των Σερρών. Από πού πήρε το όνομα Παναγία Βλαχέρνα δεν γνωρίζουμε. Ίσως κατ' απομίμηση της Παναγίας των Βλαχερνών της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Παπασυναδινός²⁸⁸ αναφέρει ότι τα Χριστούγεννα του 1618 θάφτηκε στη Βλαχέρνα ο τριαντάχρονος παπα-Κρήτων, ο οποίος σφάχτηκε σαν κριάρι στα αμπέλια από έναν Τούρκο. Ο εφημέριος του ναού παπα-κυρ-Κούζος πέθανε στα τέλη του 1628 σε ηλικία 42 χρονών.

Ήταν αξιόλογος ναός, αλλά κάηκε στη μεγάλη πυρκαγιά του 1849. Παρέμεινε ερειπώδης μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ξανακτίστηκε μικρότερος,

²⁸⁴ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 223-224 και 227-228.

²⁸⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 28.

²⁸⁶ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 41, παρ. 28α.

²⁸⁷ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 63.

²⁸⁸ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, σ. 32, παρ. 21α και σ. 49, παρ. 35α.

αλλά και αυτός κήκε το 1913 και κοστολογήθηκε στις 1.500 χρυσές λίρες²⁸⁹. Έκτοτε εγκαταλείφθηκε οριστικά και οικοπεδοποιήθηκε.

Αναφέρονται στον μητροπολιτικό Κώδικα, σ. 25 και 181, τα ανήκοντα «εις το ναό των Βλαχερνών» κτήματα, ένα κελί της Ιακωβίτσας, ένα σπίτι που πουλήθηκε το 1807 για 15 γρόσια²⁹⁰. Τα οικόπεδα του ναού μεταβιβάσθηκαν το 1850 με πωλητήριο έγγραφο υπογεγραμμένο από πέντε ενορίτες της Αγίας Βλαχέρνας «υπέρ της εξαργυρώσεως των χρεών της εκκλησίας» αντί 13.000 γροσίων²⁹¹.

Τα ιερά σκεύη του ναού διασκορπίστηκαν σε άλλους ναούς. Ένα Άγιο Ποτήρι στο Ναό του Τιμίου Σταυρού Σερρών γράφει περιμετρικά «+ΜΝΗΣΘΕΙΟΙ ΚΥΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΣ ΑΠ ΑΥΤΩΝ ΤΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ ΣΥΝ ΓΟΝΕΥΣΙ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΣΙΝ ΑΥΤΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΟΤΗΡΙΟΥ ΤΟΥΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΒΛΑΧΕΡΝΑΣ 1818 ΣΕΡΡΑΙΣ»²⁹². Επίσης βρίσκονταν στο σκευοφυλάκιο του Ναού των Αγίων Θεοδώρων προ του 1913 δύο γαμήλια ασημένα στεφάνια, λεπτής επεξεργασίας, διακοσμημένα με ρόδακες, ανθέμια και πολύτιμους κίτρινους λίθους. Είχαν την επιγραφή «1772 ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΒΛΑΧΕΡΝΑΣ -ΕΠΙΣΤΑΤΗΣ ΔΗΜΑΚΗ ΑΜΠΑΤΖΗ»²⁹³.

24.1.15. Ναός της Παναγίας Δοχειανής και Αγίας Βαρβάρας

Η Παναγία Δοχειανή ήταν 150 μέτρα περίπου ανατολικά του Ναού του Αγίου Μηνά στο οικόπεδο του Γεωργίου Κεραμιδά, που υπάρχει προσκυνητάρι προς τιμήν της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Ναός παλιός από πολλών αιώνων αφιερωμένος κατ' αρχάς προς τιμήν της Παναγίας Δοχειανής και μετά την επισκευή του και προς τιμήν της Αγίας Βαρβάρας.

Βραδύτερον αφιερώθηκε στην ανάμνηση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Τη διπλή αφιέρωση του ναού μας τη βεβαιώνει και η μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή: «Η ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ -ΚΑΙ ΠΑΝΑΓΙΑ ΔΟΧΙΝΗ- ΜΑΡΤΙΟΥ 18- ΕΤΟΥΣ 1826»²⁹⁴. Ο Παπαγεωργίου γράφει: «Ο επί παλαιότερου ναού ή και αυτός παλιός επισκευασμένος της Αγίας Βαρβάρας»²⁹⁵. Στον μητροπολιτικό Κώδικα, σ. 177, 297, 393, κατά τα έτη 1727-1759 ο ναός και η ενορία του ονομάζονταν

²⁸⁹ *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 158.

²⁹⁰ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 28.

²⁹¹ *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (1937), 270.

²⁹² Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 148. Του ιδίου, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 224. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 32.

²⁹³ Στράτη Ευ., «Διασωθείσαι χριστιανικά αρχαιότητες των Σερρών», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 11 (1924), σ. 56. Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 148, αριθ. 128.

²⁹⁴ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 213-214 και 225. Του ιδίου, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 195, αριθ. 280.

²⁹⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 27-28.

Παναγία Δίχνης ή Δοχειανής. Το όνομα της εικόνας Δοχειανής (διαστ. 1,18X 0,78 μ.) προέρχεται από το στίχο «Χαίρε σοφίας Θεού δοχείον» του οίκου «Ρήτορας πολυφθόγκους» του Ακαθίστου Ύμνου. Σ' αυτόν χαρακτηρίζεται η Παναγία δοχείον της σοφίας του Θεού²⁹⁶.

Στην Παναγία Δοχειανή εικονίζονταν στο μέσον άνω ο Ιησούς Χριστός «ο παλαιός των ημερών», όπως τον παριστάνει ο Δανιήλ, αριστερά ο προπάτορ Ιωακείμ έχοντας στα γόνατά του βρέφος τη μέλλουσα Θεομήτορα κόρη του Μαριάμ, και δεξιά η Αγία Άννα, η μητέρα της Μαριάμ, με απλωμένα τα χέρια προς τον Ιωακείμ. Έφερε την επιγραφή «IC XC O ΠΑΛ-OC ΤΩΝ ΗΜΕΡΩΝ. O ΑΓ. ΙΩΑΚΗΜ Η ΑΓ. ΑΝΝΑ». Στο πίσω μέρος της εικόνας ξαναζωγραφίστηκε η ίδια παράσταση σε ανάμνηση της παλαιάς. Αποτέλεσε τη γνωστή «Κολακεία της Θεοτόκου» με τη διπλή παράσταση. Ο ναός κάηκε το 1913 και υπολογίστηκε η προς αποζημίωση αξία του στις 2.500 χρυσές λίρες²⁹⁷.

24.1.16. Ναός της Παναγίας Οδηγητριάς και της Παναγίας Επισκέψεως

Βρισκόταν νοτίως του ναού της Αγίας Φωτεινής στην οδό Στεργ. Κουρέως αριθ. 8, όπου προ ετών υπήρχε ένα προσκυνητάρι, αλλά με την ανέγερση πολυκατοικίας κατεδαφίστηκε. Ο Παπαγεωργίου²⁹⁸ το 1890 τον χαρακτηρίζει «ναΐδιο Θεοτόκου της Επισκέψεως κοινώς Πίσκεψης», που βρισκόταν κοντά στο παραπόρτι της νότιας πλευράς των τειχών της πόλεως, εκεί όπου «εν τω τόπω νυν κείται το ναΐδιον Παναγίας της Επισκέψεως». Υπήρχαν στο ναό δύο παλαιές εικόνες με την Παναγία που βάσταζε το Χριστό βρέφος στην αγκάλη της. Η μία απ' αυτές ήταν επεξεργασμένη από τις δύο πλευρές του ξύλου και έφερε από τη μια πλευρά την επιγραφή ΜΤ ΘΥ [Μήτηρ Θεού] και από την άλλη «ΜΗΤ-ΘΥ ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ». Ήταν αφιερωμένη στη Θεοτόκο Οδηγήτρια. Η άλλη είχε την επιγραφή με την επωνυμία από τη παρακλητική ευχή «ΜΗΤ ΘΟΥ Η ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΟΥΝΤΩΝ 1859». Ήταν αφιερωμένη στη Θεοτόκο την Επίσκεψη των ασθενούντων. Από τις επιγραφές των εικόνων αυτών ο ναός στην αρχή ονομαζόταν Ναός της Θεοτόκου της Οδηγητριάς και, όταν κάηκε και ξανακτίστηκε, ονομάστηκε Ναός της Θεοτόκου της Επισκέψεως. Προ του 1913 ονομαζόταν και Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Η διαδοχή των ονομάτων φαίνεται, πρώτον, από το χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' του έτους 1321 που κάνει λόγο για «οικοτόπια πλησίον του νεοουργηθέντος παραπορτίου συν τω εκείσε ναώ Θεοτόκου της Οδηγη-

²⁹⁶ Υπήρχε πλησίον της Μονής Προδρόμου και μετόχι με το ίδιο όνομα της Θεοτόκου Δοχήνος. Ήταν μια μικρή έπαυλη με ναό της Παναγίας Δοχειανής και ελαιώνες, που την αφιέρωσε στη Μονή Προδρόμου κάποιος Σερραίος που έγινε μοναχός σ' αυτήν το 1305. Τό μετόχι αυτό αναφέρεται σε αυτοκρατορικό χρυσόβουλο του Ανδρονίκου.

²⁹⁷ *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 158.

²⁹⁸ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 29.

τριάς»²⁹⁹ και, δεύτερον, από τον μητροπολιτικό Κώδικα, ο οποίος το 1684 στη σελίδα 181 ονομάζει το συνοικισμό «μαχαλάς της Αγίας της Επισκέψεως» και το 1736 στη σελίδα 261 την περιοχή «ενορία της Επίσκεψις»³⁰⁰. Στον πίνακα της αποζημιώσεως των πυρποληθέντων ναών το 1913 από τους Βουλγάρους η αξία του υπολογίστηκε σε 1.700 χρυσές λίρες.

24.1.17. Ναός της Παναγίας Οδηγητρίας ή Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Στη νοτιοανατολική γωνία της αυλής του Ναού των Αγίων Θεοδώρων, πίσω από το Άγιο Βήμα, υπήρχε ναΐδριο από το 1640 προς τιμήν της Μαρίας της Οδηγητρίας και από το 1751 στη μνήμη της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Μνημονεύεται στον μητροπολιτικό Κώδικα (σ. 279) κατά τα έτη 1640 και 1751. Εντοιχισμένη εγχάρακτη πλίνθινη πλάκα με σταυρό, σύμπλεγμα γραμμάτων ΡΠ και επιγραφή «ΔΑΝΙΗΛ ΑΧΜ» (Δανιήλ 1640) μας εμβάλλει τη σκέψη ότι κτίστηκε επί αρχιερατείας του (1638-1642) σε αναπλήρωση του καταστραφέντος Ναού της Θεομήτορος της Οδηγητρίας³⁰¹. Τον μνημονεύει επίσης στον μητροπολιτικό Κώδικα το 1755 ο μητροπολίτης Σερρών Ιωαννίκιος στις επισκευές και αλλαγές που επέφερε στο μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων. Γράφει ότι γκρέμισε το παλαιό σκευοφυλάκιο δεξιά του Αγίου Βήματος και άνοιξε καινούργια θύρα στον δεξιό τοίχο. Διαμόρφωσε σε σκευοφυλάκιο το κάτω μέρος του παρεκκλησίου της Μαρίας της Οδηγητρίας και με ένα στέreo κτίσμα και σιδερένια πόρτα ένωσε το υπόγειό του με το Άγιο Βήμα του Ναού των Αγίων Θεοδώρων. Η ένωση αυτή έδωσε την εντύπωση σε μερικούς ότι ήταν συνεχόμενο κτίσμα.

Υπήρχε μία εικόνα της μητροπαρθένου Κόρης που πιθανόν να ήταν κρεμασμένη στο ναΐδιο της Μαρίας της Οδηγητρίας, αλλά άγνωστο παραμένει πότε χάθηκε. Από την επιγραφή της πληροφορούμεθα ότι ζωγραφήθηκε με έξοδα του μητροπολίτη Σερρών Κυρίλλου (1650-1678)³⁰².

24.1.18. Ναός «Ο Χριστός πλησίον της Φυλακής» ή Άγιος Αθάνατος

Του Αθανάτου Σωτήρος Χριστού ναός υπήρχε στην αυλή του σημερινού 20^{ου} δημοτικού σχολείου, όπου ήταν το παλαιό ρωμαϊκό, βυζαντινό και μεταγενέστερο νεκροταφείο των Σερρών. Ο κοιμητηριακός ναός «Ο Χριστός πλησίον της Φυλακής» προς τιμήν του Αθανάτου Σωτήρος Χριστού ήταν ενορία. Ο

²⁹⁹ Miklosich-Muller, *Acta et diplomata graeca*, τ. 5, σ. 92.

³⁰⁰ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 219.

³⁰¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 26, 34, 48.

³⁰² Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 142, αριθ. 104. Του ιδίου, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 220.

Παπασουναδινός³⁰³ αναφέρει στο *Χρονικόν* ότι οι εφημέριοι Ιωάννης και Αργυρός είχαν ως ενορία «τον Παντελεήμονα και τον Αθάνατον» ή αντίστροφα «τον Αθάνατον και τον Άγιον Παντελεήμονα». Τουρκιστί λεγόταν Ατανάτο κλισέ. Στον μητροπολιτικό Κώδικα των Σερρών (σ. 27) μνημονεύεται ότι ο Ναός των Αγίων Θεοδώρων το 1611 βοήθησε χρηματικώς το Ναό του Αθανάτου Σωτήρος Χριστού πουλώντας κάποιο κτήμα του³⁰⁴.

Σε ανάμνηση αυτού του ναού για πολλά χρόνια τελούνταν κατά παράδοση τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων αρχιερατική λειτουργία στον Άγιο Παντελεήμονα. Ο εφημέριος του Ναού του Αγίου Παντελεήμονος Στυλιανός Κουκουλάς ανήγειρε το 1995 δεξιά από τη σκάλα εισόδου του προαυλίου του ναού προσκυνητάρι του Αθανάτου Χριστού (διαστ. 1,75X2,54 μ.).

24.1.19. Ναός του Αγίου Συμεών του Πρεσβύτου

Βορειοδυτικά του Ναού των Αγίων Θεοδώρων υπήρχε από το 16^ο ή 17^ο αιώνα μικρός ναός αφιερωμένος στον Άγιο Συμεών τον Πρεσβύτε. Βρισκόταν στο οικόπεδο του Γεωργίου Κοσιτζίδη, όπου διατηρείται και σήμερα προσκυνητάρι προς τιμήν του Αγίου Συμεών. Φυλάσσονταν σ' αυτό αξιόλογες αρχαίες εικόνες. Ο Παπαγεωργίου³⁰⁵ βρήκε το 1890 την εικόνα της Θεοτόκου με την επιγραφή «ΜΗΡ Θ-ΟΥ Η ΑΚΑΤΑΜΑΧΗΤΟΣ» που μεταφέρθηκε μαζί με δύο άλλες εικόνες από το ναό της Παναγίας Ακαταμαχήτου, τον Καμένο Ταξιάρχη. Ο Λαμπάκης³⁰⁶ το 1902 βρήκε στο ναό τις παραπάνω τρεις αυτηρού βυζαντινού τύπου εικόνες του 16^{ου} αιώνα, επιβεβαιωμένες από την επιγραφή «ΕΤΙ ΖΜΗ ΙΝΔ (Γ)» (7048, δηλ. το 1540). Υπήρχε ακόμη ένας μουσικός κώδικας του 1272. Τα ανεκτίμητα και αναντικατάστατα αυτά έργα κήκκαν στην πυρκαγιά του 1913. Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης³⁰⁷ διασώζονται μια μεγάλη πολύμορφη, με πολλές παραστάσεις εικόνα του 1813, καθώς και ένα ασημένιο, αξιόλογης τέχνης αγιοπότηρο του 1795.

24.1.20. Μικρός Ναός των Αγίων Θεοδώρων έξω από τα τείχη της πόλεως

Δυτικά και έξω από τα τείχη της πόλεως, στα ψαράδικα της εποχής της Τουρκοκρατίας, πλησίον του μητροπολιτικού μεγάρου υπήρχε προ του 1821 και δεύτερος ναός προς τιμήν των Αγίων Θεοδώρων. Ο μητροπολιτικός Κώδικας στις σελίδες 112 το 1647, 212 και 300 προσδιόριζε τη θέση του ναού γράφοντας «τα μούλκια των Αγίων Θεοδώρων πλησίον της ψαρομέσης» και

³⁰³ Παπασουναδινού, *Χρονικόν*, σ. 38, παρ. 26α και σ. 49, παρ. 35α.

³⁰⁴ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 32.

³⁰⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 27.

³⁰⁶ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 57, αριθ. 53, 54.

³⁰⁷ Γκερέκου-Κανλή, *ό.π.*, σ. 102, 109.

αλλού «φούρνος εις την ενορίαν των Αγίων Θεοδώρων, αντίκρου του άλλου φούρνου της Ψαρομέσης». Ο Παπαγεωργίου τον προσδιορίζει «ου μακράν της γέφυρας [Κλοποτίτσας] κείμενος εν τη «Ψαρομέση» (εν τω ιχθυοπωλείω της αγοράς)»³⁰⁸ αλλά επί των ημερών του στο μέρος εκείνο υπήρχαν κατοικίες.

24.1.21. Ναός του Αγίου Μανδηλίου

Στην οδό Παπάζογλου βαρείως του παλαιού μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων υπήρχε μικρός ναός προς τιμήν του Αγίου Μανδηλίου. Κήκε το 1913 και στη θέση υπάρχει εικονοστάσι.

24.2. Ναοί που καταστράφηκαν και ανοικοδομήθηκαν

24.2.1. Ο παλαιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών

24.2.1.1. Εισαγωγή

Ο παλαιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων είναι το ωραιότερο βυζαντινό μνημείο της πόλεως των Σερρών. Είναι το εγκαλώπισμα, το τοπικό σύμβολο, ο διαπρύσιος κήρυκας και ερμηνευτής της ένδοξης ιστορίας των Σερρών στα βυζαντινά χρόνια. Σ' αυτόν λειτούργησαν οικουμενικοί πατριάρχες. Σ' αυτόν εκκλησιάστηκαν και προσευχήθηκαν βυζαντινοί αυτοκράτορες, όταν εκστράτευαν κατά των Σλαύων³⁰⁹. Σ' αυτόν ψάλλεται ανά τους αιώνες ειδικός παρακλητικός κανόνας με τον οποίον επικαλούνται οι Σερραίοι τη βοήθεια

³⁰⁸ Παπαγεωργίου, *ό.π.*

³⁰⁹ Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Λάσκαρης, όταν εκστράτευσε για να καταλάβει το φρούριο του Μελενίκου περνώντας από τις Σέρρες επισκέφθηκε το Ναό των Αγίων Θεοδώρων και προσευχήθηκε θερμά μπροστά στην εικόνα τους. Καθ' οδόν προς το Μελένικο εμφανίστηκαν σ' αυτόν δύο ευγενέστατοι, ωραίοι πανύψηλοι νέοι. Εξεπλάγη από τη θέα τους και ρώτησε κάποιον από τους πλησίον του παρισταμένους αν τους έβλεπε και αυτός. Δεν ήταν ορατοί σ' αυτόν και την ίδια στιγμή εξαφανίστηκαν. Πίστεψε ότι ήταν οι Άγιοι Θεόδωροι των οποίων ζήτησε τη βοήθεια. Ξαναεμφανίστηκαν πρόσχαροι ενώπιον πολλών προ της μάχης στα τείχη του Μελενίκου και με το όραμα αυτό χάρηκαν, αναθάρρησαν όλοι και θεώρησαν τη νίκη βεβαία. Οι εχθροί προ της θέας των μαρτύρων τράπηκαν σε φυγή καταδιωκόμενοι από τους βυζαντινούς στρατιώτες. Ο αυτοκράτορας επευφημήθηκε από το στρατό πάνω στα τείχη. Όταν γύρισε στις Σέρρες πήγε αμέσως στις εικόνες του ναού των μαρτύρων Αγίων Θεοδώρων και τους ευχαρίστησε με δάκρυα χαράς. Διέταξε σε χρυσοχόους να επιχρυσώσουν και να επαργυρώσουν τις εικόνες των αγίων και σε κάποιο σοφό που ήταν κοντά του να γράψει κανόνα προς τιμήν των αγίων. *Μακεδονικά* 2 (1941), 746-747.

των Αγίων Θεοδώρων³¹⁰. Σ' αυτόν τελέστηκαν μεγάλες δοξολογίες στο Θεό μετά από κάθε θρίαμβο και νίκη κατά των αλλεπαλλήλων εχθρών. Σ' αυτόν υπηρέτησαν ταπεινά στο πέρασμα των αιώνων ως επίτροποι μεγάλοι άνδρες της πόλεως Σερρών όπως ο Εμμανουήλ Παπάς και άλλοι.

Είναι το σύμβολο του τόπου αυτού που συνδέει το αγωνιστικό παρελθόν και φωτίζει το ελπιδοφόρο μέλλον. Ήταν πάντοτε το κέντρο της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Ήταν το καταφύγιο της προσευχής των καταδικωμένων αγωνιστών για την ελευθερία της πατρίδας και για τη διατήρηση της Ορθοδοξίας³¹¹. Είναι ξακουστός για την αρχαιολογική του αξία και το αρχιτεκτονικό του κάλλος.

24.2.1.2. Πηγές της ιστορίας του ναού

Μνημονεύεται σε διεθνείς μελέτες έργων τέχνης και σε πολλά ιστορικά συγγράμματα. Πολλοί φημισμένοι ιστορικοί και αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν και έγραψαν για το μνημείο αυτό, όπως: α) Ο γυμνασιάρχης Π. Παπαγεωργίου³¹² το 1894, που έγραψε για την ιστορία, την τύχη και τα επιγραφικά στοιχεία του ναού, β) οι P. Perdrizet και L. Chesnay³¹³ που έγραψαν το 1901 για το ψηφιδωτό της κόγχης του Αγίου Βήματος, γ) ο Λαμπάκης³¹⁴ το 1905 και ο N.P. Kondakov³¹⁵ το 1909 που έγραψαν για τα λειτουργικά σκεύη, τα άμφια και μερικά για την αρχιτεκτονική, δ) οι Dalton³¹⁶ και Bulf που έγραψαν για τις

³¹⁰ Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (1517-1537) συνέταξε ακολουθία παρακλητικού κανόνα στους πολυούχους της πόλεως των Σερρών Αγίους Θεοδώρους. Στον κανόνα αυτό οι άγιοι αποκαλούνται «πρόμαχοι των Σερρών» και «Μακεδονίας πάσης υπέρμαχοι». Στο προσόμιο του χειρογράφου της ως άνω ακολουθίας φαίνεται ως συντάκτης αυτής ο Γεννάδιος διότι γράφει «ήτις συνεκροτήθη και συνετέθη ζέσει τη εις αυτούς του Πανιερωτάτου και Λογιωτάτου μητροπολίτου Σερρών κυρίου Γενναδίου μετά πατριαρχικής βουλήσεως και συνοδικής διαγνώσεως. Ψάλλεται εις την γιορτή των Αγίων Θεοδώρων το Σάββατο της πρώτης εβδομάδος της Μ. Τεσσαρακοστής του Πάσχα».

³¹¹ Στο Μακεδονικό Αγώνα, στις 2-9-1906, οι μακεδονομάχοι έθαψαν κρυφά τη νύχτα στο προαύλιο του ναού τον οπλαρχηγό Αθανάσιο Χατζηπανταζή για να διατηρηθεί ο θάνατός του μυστικός. Επειδή υπήρχε φόβος να αντιληφθούν τον τάφο του οι Τούρκοι, μετά από δίμηνο και με πολλές προφυλάξεις πάλι νύχτα τον ξέθαψαν και τον ξαναέθαψαν στην αυλή του ελληνικού υποπροξενείου Σερρών. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 233.

³¹² Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 23-27.

³¹³ Perdrizet P.-Chesnay L., "La métropole de Serrès", *Monuments Piot* 10 (1903), 123-144.

³¹⁴ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 44-46.

³¹⁵ Kondakov N. P., *Makedonija: arkheologicheskoe puteschestvje*, Petersburg 1909, σ. 155.

³¹⁶ Dalton O. M., *Byzantine Art and Archaeology*, Orford 1911, σ. 398-399, εικ. 233.

αντίθετες απόψεις των μελετητών του ναού και για το ψηφιδωτό, ε) ο Doltem το 1911, στ) ο Oscar Wulff³¹⁷ το 1914, ζ) ο Ch. Diehl³¹⁸ το 1926, η) ο Αναστάσιος Ορλάνδος³¹⁹ το 1938, θ) ο Ευστάθιος Στίκας³²⁰ το 1955, ι) ο D.T. Rice³²¹ το 1962, ια) ο Π. Πέννας³²² το 1966, ιβ) ο Γεώργιος Καφταντζής³²³ το 1985, καθώς και πολλοί άλλοι.

24.2.1.3. Περιγραφή της αρχιτεκτονικής και της διακόσμησης του ναού

Πρώτος απ' όλους ο Σερραίος Θεόδωρος Πεδιάσιμος κατά τον 14^ο μ.Χ. αιώνα περιγράφει με αισθητική έξαρση σε μια ρητορική άσκηση *Έκφρασις περί του Ιερού των Φερρών* την τέχνη και τη μεγαλειώδη λαμπρότητα του ναού.

Καταχωρώ το κείμενο της *Εκφράσεως περί του Ιερού των Φερρών* του Πεδιάσιμου και μια ελεύθερη μετάφραση για να παρουσιάσω γραπτώς το μεγαλείο του ναού στα βυζαντινά χρόνια:

Κείμενο

«Πολλών όντων α την των Φερρών πόλιν κοσμίει και σεμνύνει και διάδηλον πάσι ποιεί, ουχ ήττον τούτων απάντων οίμαι και το σεπτόν και θείον νεώ, τον περικαλλή φημί και θαυμάσιον, τον επ' ονόματι και θείων δωρεών φερωνύμως δωρηθέντα, των ως αληθώς επωνύμων και τοις έργοις αυτοίς θείας δωρεάς εαυτούς αναδεξάντων. Έχει γάρ ώδε πως.

Αυλή τις εστί μέσον ειληφυία χώρον της πόλεως και εν αυτή φρέαρ ωραίον τι κατασκευασται ύδατι ποτίμω και διειδεί κοσμούμενον, του της εν Αθήναις εννεακρόνου και Καλλιρρόης γλυκίονι.

Και την αυλήν περίστων διαδέχεται πολύ μήκος εκτεταμένον. Την είσοδον δε του νεώ βαθμίδες διδόασιν ου πολλάί, τω πρώτης ενεργεία κοσμούμεναι τελείω αριθμώ. Και της πύλης προκύψαντι τα του νεώ κάλλη λαμπρά περιφαίνονται. Επανέρχεται μεν ουν όλος κίοσιν εξ, επί ίσης εις εκάτερα μέρη μεριζομέναις, ούτε πολύ τω ύψει προϊούσαις ούτε έλαττον του δέοντος ολίγαις ύσαις. Ων ουκ εξηλλαγμένη μεν η χροιά, έκαστον δε πολλά και καλά παρ' εαυτού δείκνυσι χρώματα. Πολλών ουν όντων χρωμάτων, α τοις κίοσι το ωραίον συνερανίζουσιν, ο του χλωρού πλεονασμός τον μείζονα κόσμον προβάλλει.

Στοαί δ' υπεράνω τας επί κίοσι στοάς διαδέχονται, ου μην ίσαι τοις κάτω, αλλ' επίτε το μήκος και πλάτος ευ μάλα διατείνουσι και ταύτας επ' εύρος

³¹⁷ Wulff O., *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, Berlin 1914, σ. 570.

³¹⁸ Diehl Ch., *Manuel d'art byzantin*, Paris 1926, σ. 505, 524.

³¹⁹ Ορλάνδος Αν., «Η Παλαιά Μητρόπολη Σερρών», *ΑΒΜΕ* 5 (1939-1940), 153-166.

³²⁰ Στίκας Ευ., «Ανασθηλωτικά έργασία εν Σέρραις», *ΠΑΕ* 1952, 205-210.

³²¹ Rice D.T., *Byzantine Art*, Penguin, London 1962.

³²² Πέννας, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 483-495.

³²³ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 239-254.

περίπατοι διαδέχονται· υπέρ δε των στοών έτεραι τσαούται τον αριθμόν ομοίαν θέσιν επέχουσαι.

Τοις μέν ουν ευωνύμοις του νεώ μέρεσιν ο του ποιμένος θρόνος ενίδρυται, λιθοξόων έργοις ενσεμνυόμενος, τοις δε εναντίοις οικίσκος εγκατεσκευάσται και ώπερ οι των θείων δωρεών φερωνύμως κληθέντες εγκεκολαμμένοι διατελούσιν όντες, αργύρω περιλαμπόμενοι. Και το προπύλαιον του δωματίου ως κάλλιστον, δυσί κίοσι ερειδόμενον, οκτώ πλευραίς ισοπλεύροις, ίσον απέχουσαις αλλήλων, συναπαρτιζομένας· ταις κορυφαίς δε των κίωνων κόσμος εικόνας των σεπτών ιεροκηρύκων πεπήγασι. Ο δε το κατασκευάσμα του νεώ διαιρών χώρος σιδηραίς κηγκλίσι τυγχάνει περικλειόμενος.

Τον δ' άμβωνα μέσος του νεώ περιείληφε χώρος· βαθμίδες δ' εννέα την εις αυτόν άνοδον διενεργείν εσχήκασι και τέλος της κλίμακος εντελούς αριθμού πέρας γίνεται. Τέσσερες δε κίνες τούτον ανέχουσιν τετραγωνική πυραμίδι σχηματιζόμενον. Εξής δ' ο λίθινος σωλήν κατ' ιθύ του βήματος λήγων και μεταξύ των δύο κείμενος του τ' άμβωνος και του θείου βατήρος. Μετ' αυτόν δε η του βήματος είσοδος δυσί κίοσι οριζομένη τε και τελευτώσα και μετ' αυτήν υπέρ του θείου και ιερού βωμού μηχανήματα υπερίδρυται τέτερσι κίοσι βεβηκός. Η στοά δε του βήματος χρυσώ καταστραπτούσαις ψηφίσιν, έτι δε παντίοις είδεισι χρωμάτων διηριθμισμέναις κατακεκόσμηται, εν ήπερ επί θρόνου καθήμενος ο Λόγος κεχρωματούργηται, ο τε θείος Θεόδωρος Στρατηλάτης, η τε Παρθένος και Μήτηρ, η μεν εν τοις δεξιοίς ο δε εξ ευωνύμων τούτω παρεστεκότες. Υπέρ δε ταύτης της γραφής ετέρα τις εσημάτισται, ο Χριστός από γης απαίρων και προς τους ουρανούς ανερχόμενος και υπό αγγέλων παραπεμπόμενος.

Το της στοάς δε πλάγιον κυπαρίττοις κατακοσμείται καλαίς μέχρι πολού μεν ανιούσαις τω ύψει, ουδέν δε τη αληθεία λειπομέναις. Υπό δε τοις φυτροίς εικόνες των ιερών αποστόλων προσίστανται. Όρα και του ζωγράφου σόφισμα ως σοφόν. Ταις μεν κυπαρίττοις δηδηλούν, ως έοικεν, ηβούλετο την εξ εθνών εκκλησίαν και χαμερπούς και χαμαιζήλου εις τοσούτον ύψους και δόξης προεληλυθειάν, των δε τους διδασκάλους ταις ρίζαις υποστήσαι την ρίζαν, όθεν οίμαι, της ημών ψυχής σωτηρία.

Και μετά την εν τω βήματι της στοάς διάκαμψιν, αύθις επί τω τοίχω χείρ ετέρα γραφέων, άγγελος ευαγγελιζόμενος τη Παρθένω και λόγους περιηχών της σωτηρίας της ημετέρας και λόγους παροιμιώδεις. Υπέρ δε ταύτης ύλοι πεπήγασιν, αι τας ηλιακάς ακτίνας μεν δι' εαυτών τω νεώ παραπέμπουσι, τη δε παρ' εαυτών ανακλάσει τα περίξ φωτίζουσιν· ου μην ταις επί τούτω τω μερει μόναίς περιαστράπτεται, αλλά και ταις εν τω καταντικρύ τοίχω, και απλώς ειπείν, ίνα μη κατά μέρος διεξίω, ουκ εστί ουδέν του νεώ μέρος, ο μη ταύταις κοσμείται και καταφωτίζεται, των ταύτας τεχνησαμένων τούτο μηχανησαμένων ίνα μηδέν αφεγγές μηδέ σκοτεινόν είη, επει και φως ο τούτο κατοικών και φώτων το πρώτον και κάλλιστον.

Σηκοί δε εκατέρωθεν του βήματος σφαιροειδείς ωκοδόμηνται, ων άτερος τοις ιεροίς σκεύεσι ταμίαις γενένηται. Στοαί δε εκατέρωθεν δύο το βήμα τον σηκόν διαιρούσι. Τους μεν ουν άλλους τοίχους ζωγραφίαι χρώμασι κεχρωματουργημέναι κοσμούσιν, τον δε προς τη δύσει λιθιδίοις χρυσώ καταστράπτουσιν, ως δοκεί ολόχρυσον είναι τον τοίχον ταις του χρυσού περιλάμψεσι και προς τη βάσει του τοίχου ωραιώς έχουσαι πύλαι παρωκοδόμηνται, όθεν και την κλήσιν ην εσχήκασιν, εσχηκέναι δοκώ. Υπέρ δε των πυλών στοά κατασκευασται και την στοάν τρεις εφ' ύψος έτεροι διαδέχονται· μετά δε ταύτας, έτεροι, τηλικαύται τον αριθμόν. Η δε μορφή τω νεώ μολύβδω περικαλύπτει. Εκκαίδεκα δε αναβαθμοί την έξοδον του νεώ τω βουλομένω διεξιέναι διδόασιν και προ της κλίμακος επ' οβελώ τινί λιθίνω λεκάνη ερείρισται πορφυρίζουσα μεν τω χρώματι, εις δε κύκλον τω σχήματι περιηγμένη. Ετέρα δε αυλή την άλλην διαδέχεται, μάλλον δε μία μεν, τω δε μεταξύ τοίχω διήρηται. Τω τοίνυν εξωτέρω χώρω φρέαρ ενίδρυται και φρεάτων το κάλλιστο· ου μην οι αντλούντες ιμονιά το ύδωρ ανέλκουσι· κηλώνιον γαρ μεμηχάνηται την τούδε χρείαν αποπληρούν. Πέρας μεν ουν έστω τοις λεγομένοις ει δε τι και παρείται τοις λόγοις, συγνωστέον νεώ κάλλη διεξούσι της αυτών δυνάμεως κρείττονα»³²⁴.

Μετάφραση:

Πολλά πράγματι είναι εκείνα που στολίζουν την πόλη των Σερρών, την παρουσιάζουν μεγαλοπρεπή και την κάνουν πολύ γνωστή σε όλους. Νομίζω ότι όχι λιγότερο απ' όλα αυτά τη στολίζει ο άγιος, ο θεός, ο πανέμορφος και θαυμαστός Ναός των Αγίων Θεοδώρων, που φέρει το όνομα των θείων δωρεών. Οι Άγιοι Θεόδωροι πράγματι με τα έργα τους και τις θείες δωρεές τους ανέδειξαν τους εαυτούς τους σύμφωνα με το όνομά τους. Ο ναός παρουσιάζει την εξής εικόνα: Η αυλή του καταλαμβάνει τον μεσαίο χώρο της πόλης. Μέσα σ' αυτή κατασκευάσθηκε ένα ωραίο πηγάδι με πόσιμο κρυστάλλινο νερό, όμοιο με την εννιάκρουνη βρύση της Καλλιρόης στην Αθήνα.

Την αυλή τη διαδέχεται σε εκτεταμένο μήκος περίστυλος στοά. Στην είσοδο του ναού μας οδηγούν μερικά σκαλοπάτια που σχηματίζουν τον τέλειο αριθμό δεκαέξι. Από την πύλη φαίνονται πολύ καθαρά τα λαμπρά κάλλη του ναού. Ολόκληρος ο ναός στηρίζεται σε έξι κολόνες μοιρασμένες εξ ίσου στα δύο μέρη. Δεν προχωρούν πάρα πολύ στο ύψος, ούτε λιγότερο από το αναγκαίο, είναι πράγματι λίγες. Το κάθε μέρος δείχνει από τον εαυτό του πολλά και όμορφα χρώματα. Υπάρχουν πολλά χρώματα που προσδίδουν ωραιότητα στις κολόνες. Ο πλεονασμός του πρασίνου χρώματος προβάλλει το διάκοσμο περισσότερο.

Πάνω από τις κάτω στοές, που στηρίζονται στις κολόνες, ακολουθούν άλλες στοές, που είναι ίσες στον αριθμό με τις κάτω, αλλά στο μήκος και στο πλάτος απλώνονται πιο φαρδιά. Αυτές στο πλάτος τις διαδέχονται διάδρομοι.

³²⁴ Κώδικας Καισαροβασιλικής Βιβλιοθήκης Βιέννης, φύλ. 219.

Πάνω απ' αυτές τις στοές άλλες τόσες στον αριθμό καταλαμβάνουν την ίδια θέση [με τη λέξη «στοά» ο συγγραφέας φανερώνει τα θολωτά ανοίγματα, τις καμάρες].

Στις αριστερές στοές του ναού έχει κτισθεί ο δεσποτικός θρόνος, περίφημος για τα έργα των γλυπτών του. Απέναντι έχει κατασκευασθεί οικίσκος (παρεκκλήσι), στο οποίο αυτοί που ονομάστηκαν με το όνομα των θείων δωρεών, δηλαδή οι Άγιοι Θεόδωροι, βρίσκονται σκαλισμένοι σε εικόνα που λάμπει στον άργυρο. Πόσο ωραία είναι τα προπύλαια του οικίσκου! Στηρίζονται σε δύο στύλους με οκτώ ισόπλευρες πλευρές, που απέχουν εξ ίσου μεταξύ τους και αντιστοιχούν το ίδιο. Στις κορυφές των στύλων τοποθετήθηκαν σαν στολισμός οι εικόνες των θείων ιεροκηρύκων. Ο χώρος του οικίσκου χωρίζεται περικλειόμενος με σιδερένια κάγκελα.

Ο χώρος του μεσαίου κλίτους περιλαμβάνει στο μέσον τον άμβωνα. Η άνοδος σ' αυτόν γίνεται με εννιά σκαλοπάτια και στο τέλος της σκάλας τελειώνει ο αριθμός αυτός των σκαλοπατιών. Τέσσερις κολόνες τον συγκρατούν και του δίδουν το σχήμα τετράγωνης πυραμίδας. Κατόπιν ένας πέτρινος αγωγός (διάδρομος) καταλήγει κατ' ευθείαν στο Άγιο Βήμα. Βρίσκεται μεταξύ των δύο, του άμβωνα και του κατωφλίου της θύρας του Αγίου Βήματος. Μετά απ' αυτόν ακολουθεί η είσοδος του Αγίου Βήματος που ορίζεται με δύο στύλους. Μετά απ' αυτήν, πάνω στο θείο και ιερό βωμό (την Αγία Τράπεζα) υπάρχει το κουβούκλιο στηριγμένο πάνω σε τέσσερις κολόνες. Η στοά του Αγίου Βήματος έχει διακοσμηθεί με χρυσές αστραφτερές ψηφίδες, στολισμένες με χρώματα κάθε είδους. Στη στοά έχει ζωγραφισθεί με χρώματα καθισμένος σε θρόνο ο λόγος του Θεού (ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός) και παρίστανται στα αριστερά ο Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και στα δεξιά η Παρθένος και μητέρα (Παναγία). Μετά απ' αυτή την εικονογραφία σχηματίζεται ακόμη μία και πιο συγκεκριμένα ο Χριστός που υψώνεται από τη γη στον ουρανό συνοδευόμενος από αγγέλους.

Το πλάγιο μέρος της στοάς στολίζεται με ωραία κυπαρίσσια, τα οποία αναβαίνουν σε μεγάλο ύψος, χωρίς να υστερούν σε τίποτα από τα φυσικά. Κάτω δε, στους κορμούς των κυπαρισσιών, βρίσκονται οι εικόνες των ιερών Αποστόλων. Πρόσεξε πόσο σωστό είναι το επινόημα του ζωγράφου στο μέτρο που με τα κυπαρίσσια, όπως φαίνεται, θέλησε να υποδηλώσει την από τα έθνη προέλευση της Εκκλησίας. Πώς από τα χαμηλά και τα γήινα έφθασε σε τόσο μεγάλο ύψος και δόξα. Με τους Αποστόλους που παρουσίασε στις ρίζες των κυπαρισσιών ήθελε να απεικονίσει τη ρίζα, τον Χριστό, από τον οποίο νομίζω ότι πήγασε η σωτηρία της ψυχής μας.

Με την επιστροφή μας από τη στοά του Βήματος, αμέσως στον τοίχο, βλέπουμε με χέρι άλλων ζωγράφων να απεικονίζεται ο άγγελος που ευαγγελίζεται την Παρθένο και κάνει να αντηχήσουν οι παροιμοιώδεις λόγοι της δικής μας σωτηρίας. Πάνω απ' αυτή την εικόνα έχουν τοποθετηθεί υαλοπίνακες, που αντανakλώντας τις ηλιακές ακτίνες φωτίζουν τα γύρω μέρη. Όχι μόνο το

μέρος αυτό έχει φωτισθεί, αλλά και ο αντικρινός τοίχος. Και για να μιλήσω απλά, για να μη λέω όλα λεπτομερώς ένα-ένα, δεν υπάρχει κανένα μέρος του ναού που να μη στολίζεται και να μη φωτίζεται πλήρως. Αυτοί που κατασκεύασαν τους υαλοπίνακες κατάφεραν ώστε κανένα μέρος του ναού να μην υπάρχει αφώτιστο και σκοτεινό, επειδή και αυτός που κατοικεί στο ναό (ο Θεός) είναι φως και μάλιστα το πρώτο και το πιο λαμπρό.

Παρεκκλήσια (περιφραγμένοι χώροι) σφαιροειδή κτίστηκαν και από τα δύο μέρη του Αγίου Βήματος, από τα οποία το ένα έχει γίνει σκευοφυλάκιο για τα ιερά σκεύη. Δύο στοές και από τα δύο μέρη χωρίζουν το Άγιο Βήμα από τα παρεκκλήσια. Τους άλλους τοίχους τους στολίζουν ζωγραφιές πετράδια που αστράφτουν πάρα πολύ από το χρυσό, ώστε να νομίζει κανείς τον τοίχο ολόχρυσο από τις αναλαμπές του χρυσού. Κάτω στη βάση του τοίχου βρίσκονται κτισμένες ωραία οι πύλες, που γι' αυτό νομίζω ότι δικαιώνουν το όνομά τους. Πάνω δε από τις πύλες έχει κατασκευασθεί στοά και αυτή τη στοά τη διαδέχονται άλλες τρεις στο ύψος, μετά δε από αυτές τις διαδέχονται άλλες τόσες στον αριθμό.

Η στέγη του ναού καλύπτεται με μόλυβδο. Σ' αυτόν που θέλει να βγει από το ναό την έξοδο του την προσφέρουν δεκαέξι σκαλοπάτια. Πριν από τη σκάλα έχει τοποθετηθεί μια στενόμακρη πέτρινη λεκάνη, που στο χρώμα πορφυρίζει, στο δε σχήμα σχηματίζει κύκλο. Την κυρίως δε αυλή τη διαδέχεται και άλλη, αν και μάλλον πρόκειται για ενιαία αυλή που έχει χωρισθεί με τοίχο. Στον εσωτερικό χώρο έχει ανοιχθεί πηγάδι, το ωραιότερο των πηγαδιών. Η δε άντληση του νερού γίνεται με το σύστημα του κάδου, δεμένου στο σχοινί, στο μέτρο που για την κάλυψη αυτής της ανάγκης έχει εφευρεθεί το κηλώνιο (το στρογγυλό ξύλο) που περιστρέφεται τυλίγοντας το σχοινί και ανεβάζοντας με αυτό τον τρόπο τον κουβά με το νερό. Πρέπει όμως να ολοκληρώσω τα λεγόμενά μου, αν δε παραλείφθηκε κάτι, ας μου συγχωρηθεί. Άλλωστε υπερβαίνει τα μέτρα της ανθρώπινης δύναμης η διήγηση της ομορφιάς του ναού αυτού.

Με την περιγραφή του Πεδιασίμου μπορεί ο καθένας μας να φαντασθεί πόσο ωραίος ήταν ο παλαιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων στη βυζαντινή εποχή.

Ο μητροπολίτης Ιωαννίκιος, όταν πρωτοήλθε στις Σέρρες το 1748, εισερχόμενος στο μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων «εστοχάσθη ακριβώς την παλαιάν και έντεχνον θέσιν και στερεάν διά βασιλικών εξόδων οικοδομήν και εθαύμασε καθ' υπερβολήν και εδόξασε μετά δακρύων τον ύψιστον Θεόν όπου εις τους εσχάτους τούτους καιρούς ως εν μέσω ακανθών διαλάμπον ρόδον ίστατο και έμεινε παρά τοις ορθοδόξοις τούτο το παλαιό και βασιλικόν κτίριον, ου μην αλλά και μολυβδοσκεπάστον»³²⁵. Δόξασε το Θεό που σώθηκε ο ναός και έλαμπε σαν τριαντάφυλλο στην ακανθώδη εκείνη εποχή.

³²⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 269-270 και 45-46.

Ο ναός είχε μεγάλη διπλή αυλή με πηγάδι και πολλές στοές γύρω. Ο διάκοσμός του, με τις έξι πολύχρωμες κολόνες, τις αλλεπάλληλες κατά μήκος και καθ' ύψος στοές και την ολόχρυση ψηφιδωτή εικονογραφία που άστραφτε από το πολύ φως των διάχυτων ακτίνων του ηλίου, ήταν ασύγκριτο αριστούργημα. Περικαλλής ο μαρμάρινος άμβωνάς του με το πυραμιδοειδές κουβούκλιο στο μέσον του μεσαίου κλίτους (παρόμοιος άμβωνας σώζεται σήμερα σε ναό της Καλαμπάκας). Θαυμάσια το τετράστηλο μαρμάρινο τέμπλο και το κουβούκλιο της Αγίας Τράπεζας. Ωραία τα προπύλαια του προσκυνηταρίου όπου φυλασσόταν η σκαλισμένη σε λαμπερό ασήμι εικόνα των Αγίων Θεοδώρων. Όλος ο ναός ήταν εικονογραφημένος. Στα φημισμένα ολόχρυσα ποικίλων χρωμάτων ψηφιδωτά του 11^{ου} μ.Χ. αιώνα εικονίζονταν στο Άγιο Βήμα ο Χριστός σε θρόνο και εκατέρωθεν η Παναγία και ο Άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης. Ψηλότερα εικονίζονταν η Ανάληψη του Χριστού και πλάγια οι Απόστολοι σε δάσος κυπαρισσιών. Γράφει ότι υπερέβαινε τα μέτρα της ανθρώπινης δύναμης η διήγηση της ομορφιάς του ναού αυτού.

Ο ακαδημαϊκός Αναστάσιος Ορλάνδος³²⁶, που αναστήλωσε το ναό, περιγράφει την αρχιτεκτονική του ως εξής περιληπτικά: Είναι τρίκλιτος με δύο κιονοστοιχίες από τρεις μαρμάρινους πράσινους κίονες. Έχει δύο παραστάδες στον τοίχο του νάρθηκα και δύο στο Άγιο Βήμα, το οποίο άλλοτε σχημάτιζε εγκάρσιο κλίτος. Σώζονται μερικές μαρμάρινες υφαψίδες στα κοιλόκυρτα σημεία των παραστάδων. Οι κιονοστοιχίες πατούν σε στυλοβάτη (0,08 μ.) και σε ιωνίζουσες βάσεις. Τα σχήματα των κιονοκράνων είναι καλαθοειδή και κολουροειδή και οι άβακες λοξότμητοι. Έχουν ανάγλυφους κλάδους και φύλλα δάφνης που ασβεστοποιήθηκαν από τη φωτιά. Οι κίονες συνδέονται μεταξύ τους με άνισα τόξα. Πάνω από τις κιονοστοιχίες συνεχίζουν υπερυψωμένα όμοια τοξωτά ανοίγματα. Ο γυναικωνίτης εκτείνεται στα ακραία κλίτη μέχρι το μέσον αυτών. Όλοι οι τοίχοι του μεσαίου κλίτους συνεχίζονται και πιο πάνω από τις στέγες των πλαϊνών κλιτών. Έχουν σύνολο δεκαεπτά τοξωτά παράθυρα που χρησιμεύουν ως φωταγωγός του μεσαίου κλίτους που ανέρχεται σε ύψος 15,50 μ. Από την τοιχογραφία του ναού σώθηκαν ελάχιστες νησίδες σε διάφορα μέρη.

Το Άγιο Βήμα στο μέσον καλύπτεται με καμάρα και στα άκρα με τρουλίσκους. Η στέγη της καμάρας και της τεταρτοσφαιρίου κόγχης είναι σε δύο βαθμίδες εξωτερικά. Κάτω από το τρίλοβο παράθυρο της κόγχης βρίσκεται το καλλιμάρμαρο σύνθρονο.

Αντανakλούσε στον ήλιο η μολυβδοσκεπάστη στέγη του ναού. Κουρσιουμλί κλίσε τον ονόμαζαν οι Τούρκοι. Ο κιονοστήρικτος ξυλονάρθηκας με την κυρία είσοδο ήταν στο νότιο τοίχο.

³²⁶ Κώδικας Καισαροβασιλικής Βιβλιοθήκης Βιέννης, φύλ. 219.

Γενικά, η αρχιτεκτονική του ναού, εκτός του ιερού που τροποποιήθηκε μεταγενέστερα, είναι σε ρυθμό παλαιοχριστιανικής τρίκλιτης βασιλικής. Στο προαύλιο του ναού ήταν και το παρεκκλήσι της Παναγίας της Οδηγητριάς³²⁷.

Μεγάλης τέχνης, υψηλής ποιότητας και καλλιτεχνικής αξίας ήταν το ψηφιδωτό της κόγχης του Αγίου Βήματος, διαστάσεων πλάτους 10,10 και ύψους 2,55 μ. Εικονιζόταν η Κοινωνία των Αποστόλων, το «Λάβετε φάγετε», αριστερά όπως βλέπουμε την κόγχη, με τον Χριστό μέσα σε ένα κιβώριο να δίνει στους έξι μαθητές Του τον άγιο άρτο, και το «Πίετε εξ αυτού» δεξιά με την παράσταση του Χριστού να προσφέρει στους άλλους έξι μαθητές Του το Τίμιο Αίμα Του με το Άγιο Ποτήρι. Το ψηφιδωτό αυτό καταστράφηκε εν μέρει στην πυρκαγιά του 1849 και διορθώθηκε, αλλά η υγρασία που προερχόταν από τις πίσω του τοίχου επιχώσεις και από τις ρίζες των δένδρων που εισχώρησαν στον τοίχο της κόγχης συνέχισαν τη φθορά.

Από τους δώδεκα μαθητές φαίνονταν καθαρά τέσσερις αριστερά και τρεις δεξιά, αλλά και αυτών τα άκρα ήταν κατεστραμμένα. Αναπληρώθηκαν αργότερα με λαδομπογιά. Το υπόλοιπο αυτού του ψηφιδωτού μετά την πυρπόληση του ναού από τους Βουλγάρους το 1913, ημικατεστραμμένο, αφέθηκε για είκοσι πέντε χρόνια εκτεθειμένο στις καιρικές συνθήκες και στη λεηλατική μανία των παιδιών. Με πέτρες κτυπούσαν τα ψηφιδωτά για να ρίξουν τις χρυσές ψηφίδες για να τις πουλήσουν στους χρυσοχόους.

Η μόνη εικόνα που σώθηκε είναι του Αποστόλου Ανδρέα, διαστάσεων 1,71X0,93 μ. Και αυτή είναι επιδιορθωμένη στο αριστερό πόδι και σε άλλα μέρη. Η αρχαιολόγος Αγγελική Στρατή τη χαρακτηρίζει ως έργο του τέλους του 11^{ου} και των αρχών του 12^{ου} αιώνα, ανεξάρτητα αν ο Παιδιάσιμος την τοποθετεί κατά λάθος στον 14^ο αιώνα. Κατά την αναστήλωση του ναού, μη υπάρχοντος μουσείου στις Σέρρες, μεταφέρθηκε στο Μουσείο Θεσσαλονίκης και από εκεί κατόπιν πολλών ενεργειών των Σερραίων φυλάσσεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Σερρών (Μπεζεστένι)³²⁸. Ο σεβασμιωτάτός μας κ. Θεολόγος προγραμματίσει την κατασκευή όμοιου ψηφιδωτού στο ίδιο μέρος. Ήλθε σε συνεννόηση και συμφωνία με την αδελφότητα της Ιεράς Μονής Αγίας Ιουλίτης Σιδηροκάστρου και ανέθεσε την κατασκευή του νέου ψηφιδωτού στις ειδικά εκπαιδευμένες πεπειραμένες και εξασκημένες στα ψηφιδωτά μοναχές αδελφές. Το νέο ψηφιδωτό της Θείας Κοινωνίας των Αγίων Αποστόλων τοποθετήθηκε και προκαλεί το θαυμασμό των εκκλησιαζομένων.

³²⁷ Εκφράζω τη γνώμη όπως, κατόπιν αδείας της αρχαιολογικής υπηρεσίας, αναστηλωθεί προς τιμήν της Θεοτόκου Οδηγητριάς και του Ομολογητή Μαξίμου ο ναΐσκος ως εκδήλωση ευγνωμοσύνης στον μακαριστό μας μητροπολίτη Μάξιμο που εργάστηκε με ζήλο για την ανακαίνιση και απόδοση του ναού στη δημόσια λατρεία.

³²⁸ Στρατή Αγγ., «Το σωζόμενο ψηφιδωτό του αποστόλου Ανδρέα από την Παλαιά Μητρόπολη Σερρών», *Μακεδονικά* 25 (1985-86), 87-103.

24.2.1.4. Πότε κτίστηκε για πρώτη φορά ο ναός

Βρέθηκε στο προαύλιο του Ναού των Αγίων Θεοδώρων ένα ενεπίγραφο κιονόκρανο των πρώτων μ.Χ. αιώνων, που γράφει «ΠΡΕΚΤΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΥΞΟΜΕΝΟΣ»³²⁹. Δεν γράφει σε ποια πόλη και πότε ήταν επίσκοπος, αλλά για να βρεθεί στον ως άνω παλαιοχριστιανικό ναό συμπεραίνουμε ότι ήταν επίσκοπος των Σερρών κατά τα μέσα της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. Η λέξη επίσκοπος συμφωνεί με τις ιστορικές πηγές που αναφέρουν ότι κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες στις Σέρρες υπήρχε έδρα επισκοπής και όχι αρχιεπισκοπής ή μητροπόλεως.

Ο Αναστάσιος Ορλάνδος, όταν μελέτησε λεπτομερώς την αρχιτεκτονική του ναού και τη συνέκρινε με τα γραφόμενα στην *Έκφραση περί του Ιερού των Φερρών* του Πεδιασίμου, έγραψε: «Πράγματι το προ του ναού κυρίως αίθριον, το οποίο είχε άλλοτε και εντός του οποίου υπήρχε η φιάλη, ο νάρθηξ και η τρίκλιτος βασιλική του κυρίως ναού, ήτις έφερε υπερώα και υπερυψωμένον το μέσον κλίτος, ο εν τω μέσω του κλίτους άμβων φέρων τον χαρακτηριστικόν πυραμοειδή ουρανίσκον, το με τετρακιονίου τέμπλον και το υπέρ την αγίαν Τράπεζαν κιβώριον και το σωζόμενον εισέτι σύνθρονον της αψίδος του ιερού, η και εξωτερικώς ημικυκλική αψίς με την χαρακτηριστικήν διά τας παλαιοχριστιανικάς βαθμιδωτήν διάταξιν της στέγης του τεταρτοσφαιρίου του ιερού, η διά φύλλων δάφνης διακόσμησις του άβακος και το καλαθοειδές σχήμα των κιονοκράνων και τέλος τα κοιλόκυρτα υφαψίδια των παραστάδων κ.λπ. μαρτυρούσι πάνυ ευγλώττως περί της εις τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους ιδρύσεως του ναού και δικαίωνουσι την υφισταμένην παράδοσιν, ην αναφέρει ο Κουζινερή (σ. 161) ότι δηλαδή ο ναός ανηγέρθη επί της θέσεως άλλου αρχαιοτέρου, όχι όμως ειδωλολατρικού, ως πιστεύεται, αλλά παλαιοχριστιανικού»³³⁰. Και αλλού γράφει ότι «πλην του ιερού η βασιλική των Σερρών παρουσιάζει πάντα τα στοιχεία ελληνιστικής βασιλικής»³³¹. Όλα μαρτυρούν ότι κτίστηκε στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Το μόνο δε ανατολικό στοιχείο που δύναται να θεωρηθεί μεταγενέστερο είναι η άνω πεσσοστοιχία, η οποία όπως φαίνεται είναι μεταγενεστέρα επιδιόρθωση μετά από κάποια καταστροφή. Εκείνο που ιδιαίτερα μας πείθει για την αρχαιότητα του ναού είναι το βάθος της στάθμης του δαπέδου του. Η πόλη των Σερρών, ως γνω-

³²⁹ Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 133, αριθ. 89.

³³⁰ Ορλάνδος, *ό.π.* Ο Γάλλος πρόξενος Cousinégy διατύπωσε τη γνώμη ότι κτίστηκε πάνω σε ειδωλολατρικό ναό, επειδή κατά την επίσκεψή του στους Αγίους Θεοδώρους είδε στο προαύλιο πολλά ογκώδη γλυπτά μάρμαρα, κολόνες και ενεπίγραφα αρχαία μνημεία παλαιού κτίσματος (επιτύμβιες στήλες, βωμούς κ.λπ.), τα οποία κατά τη γνώμη του λόγω του μεγάλου βάρους τους δεν μετακινήθηκαν απ' αλλού αλλά προήρχοντο από πανάρχαιο ειδωλολατρικό ναό που προϋπήρχε εκεί.

³³¹ Ορλάνδος, *ό.π.*, σ. 158.

στόν, κτίστηκε το 1200 π.Χ. και διανύει την τετάρτη χιλιετία. Οι περισσότερες αρχαιότητες της καταστράφηκαν κατά τις αλλεπάλληλες πυρπολήσεις και λεηλασίες. Αυτές που έμειναν λόγω του επικλινούς εδάφους της, επειδή βρίσκεται στους πρόποδες της Ακροπόλεως και χαμηλότερα της στάθμης της κοίτης του χειμάρρου των Αγίων Αναργύρων, καταχώθηκαν σε πολύ μεγάλο βάθος, περισσότερο από 10 μέτρα³³².

Το 1970 και 1971 οπότε έγιναν σωστικές ανασκαφές στο κατεδαφισθέν παρεκκλήσι των Τριών Παίδων, που βρισκόταν εβδομήντα μέτρα δυτικά των Αγίων Θεοδώρων, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 6,70 μέτρων τρία αλλεπάλληλα στρώματα της πόλεως. Στο πρώτο επάνω στρώμα, πάχους 1,20 μ., βρέθηκαν διάφορες ταφές που ήταν ανακατεμένες εξ αιτίας των αλλεπαλλήλων καταστροφών. Στο δεύτερο στρώμα, πάχους 2,50 μ., βρέθηκαν πολλά εφυαλωμένα όστρακα της βυζαντινής εποχής. Στο τρίτο βαθύτερο στρώμα, πάχους 3 μ., βρέθηκαν πολλά όστρακα από μελανοβαφή κυρίως αγγεία, αλλά και άβαφα και μερικά ερυθρόμορφα αναγόμενα κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Βλέπουμε ότι στην ελληνιστική εποχή η στάθμη της πόλεως στην περιοχή της παλαιάς μητρόπολης ήταν σε βάθος 6,70 μ. Τώρα που το βάθος της στάθμης της αυλής του ναού από το νότιο δρόμο είναι 4,10 μ. αντιστοιχεί με τη στάθμη του δαπέδου της πόλεως κατά τους πρώτους αιώνες της βυζαντινής εποχής³³³.

Από το βάθος του δαπέδου της παλαιάς μητρόπολης, που κτίστηκε τον 5^ο ή 6^ο μ.Χ. αιώνα, αντιλαμβανόμεθα πόσο βαθιά πρέπει να βρίσκονται οι πρώτες αρχαιότητες της ιδρύσεως της πόλεως Σίριος το 1200 π.Χ. Δίκαια γράφει ο Ευάγγελος Στράτης στην Εισαγωγή της *Ιστορίας των Σερρών* ότι: «Τα αλλεπάλληλα στρώματα των ερειπίων των Σερρών είναι αι βαθμίδες της χρυσής εκείνης κλίμακος, δι' ης η μεγαλομάρτυς αυτή πόλις ανέβη εις τον ουρανόν της Ελληνικής δόξης και της αθανασίας». Τα σκαλοπάτια αυτά της δόξας της μαρτυρικής αυτής πόλεως παραμένουν θαμμένα αιώνες στη γη διότι δεν υπήρχε μέχρι τα τέλη του 2003 καμιά εφορεία αρχαιοτήτων στις Σέρρες για να φροντίσει να τα φέρει στην επιφάνεια με αρχαιολογικές ανασκαφές και να προβάλλει πανελληνίως την αρχαιότητα της πόλης αυτής. Τριάντα χρόνια γίνονταν μεγάλες προσπάθειες από τον υποφαινόμενο προφορικά και γραπτά με διάφορα άρθρα στον Τύπο για την ίδρυση εφορειών αρχαιοτήτων στις Σέρρες. Χαιρόμαστε όλοι που συμπεριλήφθηκε το μακροχρόνιο αίτημα των Σερραίων στο νέο κανονισμό της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού και από τις αρχές του έτους έχουμε και στις Σέρρες Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων. Δυστυχώς ο πλουσιότατος σε αρχαιότητες νομός Σερρών για πολλά χρόνια παρέμεινε από αρχαιολογική άποψη αποικία άλλου νομού.

³³² Παπακυριάκου, «Η αναγκαιότητα», σ. 288.

³³³ *Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου*, τ. 38 (1983), 332, τ. 39 (1984), 284 και τ. 27 (1972), 574-575.

Επίσης, η παράδοση της πόλης μας αναφέρει ότι από το βάθος της παλαιάς μητρόπολης ξεκινούσε υπόγεια στοά που ανέβαινε στην Ακρόπολη. Ο Παπαγεωργίου το 1894 γράφει στο βιβλίο του *Αι Σέρραι και τα προάστεια* την πληροφορία ότι «οι τοίχοι της στοάς αυτής είναι κεκοσμημένοι διά ζωγραφιών». Δεν εξακριβώθηκε όμως αν η στοά αυτή συνέδεε την πόλη με την Ακρόπολη ή το ναό με το εκεί πλησίον μητροπολιτικό μέγαρο. Ό,τι είδους στοά αν βρεθεί σε μια ανασκαφή θα έχει μεγάλη αρχαιολογική αξία για την πόλη των Σερρών και το ναό, διότι στις πανάρχαιες πόλεις συνήθως συναντούμε στοές επικοινωνίας.

Ο ναός κτίστηκε ασφαλώς στα μέσα της πρώτης χιλιετίας μ.Χ. και όχι κατά τη δεύτερη χιλιετία, το 1224 μ.Χ., όπως ειπώθηκε από μερικούς, διότι στο προαύλιό του βρέθηκε σαρκοφάγος του 1050 με την επιγραφή «+Εκυμήθη (sic!) ο δούλος του Θεού Ιω(άννης) (πρωτο)σπαθάριος κε στρ(ατηγός) ινδ. γ έτους σφνη+» (5368 από κτίσεως κόσμου, ήτοι το 1050 μ.Χ.). Για να ταφεί ένας χριστιανός στρατηγός στο προαύλιο, αυτό φανερώνει ότι υπήρχε από τους προγενεστέρους αιώνες χριστιανικός ναός.

Διατυπώθηκε εσφαλμένα η γνώμη της ιδρύσεως το 12^ο ή 13^ο αιώνα επειδή δεν σώθηκαν προγενέστερες γραπτές πηγές για το ναό³³⁴. Σώθηκαν μόνον ένα μολυβδόβουλο του 12^{ου} αιώνα, που απεικονίζει τους Αγίους Θεοδώρους με την επιγραφή τους και τον Χριστό που τους ευλογεί και ένα χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ του 1321 που γράφει: «έτερος μύλων διόφθαλμος πλησίον του ναού των Αγίων Θεοδώρων». Επηρεάστηκαν ακόμη από τις μεταγενέστερες αναστηλώσεις, ανακαινίσεις και επισκευές του ναού, αλλά «όλες αυτές οι υποθέσεις δεν στηρίζονται σε καμιά απόδειξη» γράφει ο Γ. Καφταντζής.

Η αρχαιολόγος βυζαντινών αρχαιοτήτων Αγγελική Στρατή συμπεραίνει από τα ανωτέρω ότι «ο ναός κτίστηκε στα παλαιοχριστιανικά χρόνια σαν βασιλική με εγκάρσιο κλίτος και αργότερα στον 11^ο ή 12^ο αιώνα έγιναν ορισμένες επεμβάσεις δηλαδή καλύφθηκε το μεσαίο κλίτος του ιερού [Βήματος] με χαμηλή κτιστή καμάρα και τα δύο πλάγια πτερύγια του εγκαρσίου κλίτους με τρουλίσκους»³³⁵.

24.2.1.5. Αναστηλώσεις και επισκευές του ναού

Ο ναός υπέστη πολλές καταστροφές από διάφορα αίτια³³⁶, αλλά και πάρα πολλές αναστηλώσεις, ανακαινίσεις και επισκευές. Δεν έχουμε πληροφορίες

³³⁴ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 483-485.

³³⁵ Στρατή, *ό.π.*, σ. 88.

³³⁶ Οι Σέρρες υπέστησαν κατά καιρούς σεισμούς από τους οποίους καταστράφηκε ο κομψός βυζαντινός σταυροειδής Ναός του Αγίου Νικολάου του 11^{ου} ή 12^{ου} αιώνα που βρισκόταν 150 μ. νοτίως των Αγίων Θεοδώρων. Αναφέρεται σε σημείωση του Κώδικα

γι' αυτές προ του 17^{ου} αιώνα, εκτός από μία του 1430, αρχιερατεύοντος του Φιλίππου³³⁷. Στον Κώδικα της Μονής του Τιμίου Προδρόμου αναφέρεται ότι: «Τω αυτώ έτει [1571] εδιαγούμησαν οι αγαρηνοί την μητρόπολιν Σερρών» χωρίς να αναγράφεται πουθενά πότε και από ποιον ανακαίνισθηκε μετά ο ναός.

Τις μετέπειτα επισκευές και ανακαίνισεις τις αναφέρει ο μητροπολιτικός Κώδικας Σερρών και το *Χρονικόν* του Παπασυναδινού ως εξής: Το 1602 κτίσθηκε ο νάρθηκας εκ θεμελίων, χωρίστηκε ο γυναικωνίτης και έγινε το τέμπλο³³⁸.

24.2.1.6. Ο παλαιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων προ της καταστροφής του 1913

Το 1700 με τη δωρεά των μισών ψυχομεριδίων και των παρρησιών του μητροπολίτου Ανθίμου έγιναν επισκευές στο ναό.

Το 1725 φαίνεται από την επιγραφή του νοτίου τοίχου «Εν έτει αψκε' ο ταπεινός μητροπολίτης Σερρών Στέφανος ο κτίτωρ» ότι ξανακτίστηκε ολόκληρος ο τοίχος³³⁹.

Το 1735 αφαιρέθηκε από το μέσον του μεσαίου κλίτους ο άμβωνας και από το βόρειο το κτιστό προσκυνητάρι³⁴⁰.

Το 1751 κτίσθηκε ο εξωνάρθηκας στον νότιο τοίχο και μαρμαροστρώθηκε. Ανοίχθηκαν καινούργιες θύρες και παράθυρα, έγιναν παρεκκλήσια στο διακονικό και στην προσκομιδή και επεκτάθηκε το τέμπλο. Επιχρίσθηκαν οι τοίχοι, ενώθηκε το Άγιο Βήμα με το υπόγειο του παρεκκλησίου της Παναγίας Οδηγητριάς και χρησιμοποιήθηκε ως σκευοφυλάκιο³⁴¹.

Όταν ήταν επίτροποι του ναού ο Εμμανουήλ Παπάς, το 1811, και ο Γεώργιος Σαμπάλης, το 1835, ανακαίνισθηκε πάλι ο ναός³⁴².

της Μονής Προδρόμου ότι την Κυριακή των Βαΐων, τη Μεγάλη Πέμπτη και την Κυριακή του Πάσχα, ήτοι στις 23, 27 και 30 Μαρτίου 1768, έγινε μεγάλος σεισμός στις Σέρρες. Στη Θεσσαλονίκη ήταν τόσο πολύ μεγαλύτερος ο σεισμός που νόμισαν ότι θα καταποντιστούν. Ο Παπασυναδινός στο *Χρονικόν* του (40α και 60β) σε διάστημα εννέα ετών (1630-1638) αναφέρει δύο μεγάλες πυρκαγιές στις Σέρρες. Η μία έγινε στις 30-9-1630 και η άλλη το δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων του 1638. Το αυτό επαναλήφθηκε και το 18^ο αιώνα, στις 13-8-1714 και στις 28-12-1763. Αυτές κατέκαυσαν μέγα μέρος της πόλεως. Πιθανόν να έγιναν και άλλες μεγάλες πυρκαγιές χωρίς να μνημονεύονται στα βιβλία.

³³⁷ Καφταντζή, *Ιστορία των Σερρών*, τ. Α, σ. 136, αριθ. 95.

³³⁸ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 15β.

³³⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 40, 258. Καφταντζή, *ό.π.*, σ. 145, αριθ. 117.

³⁴⁰ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 40-41.

³⁴¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 45-49.

³⁴² Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 151, αριθ. 133-134.

Ο πυρπολημένος από τους Βουλγάρους το 1913 περικαλλής παλιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών με το παλαιό κωδωνοστάσιο

Το 1852 επιδιορθώθηκαν οι ζημιές που υπέστη ο ναός από την πυρκαγιά του 1849, ήτοι η στέγη, το τέμπλο, οι αγιογραφίες και οι κολόνες που ράγιζαν.

Το αρχαιοφυλάκιο-σκευοφυλάκιο στη βόρεια αυλή κτίστηκε το «ΑΩΠΕ [1885] ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΝΑΘΑΝΑΗΛ ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΤΟΔΕ».

Ο ναός προ του 1868 δεν είχε κωδωνοστάσιο επειδή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας απαγορευόταν στους χριστιανούς να κτίζουν κωδωνοστάσια και να καλούν τους πιστούς με κωδωνοκρουσίες. Ειδοποιούνταν με ειδικούς κράχτες που γύριζαν στις συνοικίες και χτυπούσαν τις θύρες των σπιτιών φωνάζοντας «καιρός για την εκκλησία χριστιανοί». Ο μητροπολίτης Σερρών Νεόφυτος Πετρίδης (1867-1875) για πρώτη φορά το 1868 έβγαλε άδεια ανεγέρσεως κωδωνοστασίου και κωδωνοκρουσίας στις Σέρρες και το έκτισε δυτικά του προαυλίου. Πάνω από τη θύρα ήταν εντοιχισμένη η επιγραφή «ΕΚΤΙΣΘΗ ΕΠΙ ΝΕΟΦΥ-ΤΟΥ ΤΟΥ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΜΗΤΡΟ-ΠΟΛΙΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑ ΣΥΝ-ΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ -ΕΝ ΕΤΕΙ 1868 ΜΑΪΟΥ 23». Γκρεμίστηκε το 1956 από την αρχαιολογική υπηρεσία ως ετερόχρονο κτίσμα στο περιβάλλον του ναού.

Στο κωδωνοστάσιο ήταν εντοιχισμένο το μαρμάρινο ανάγλυφο «Ο Ιησούς Χριστός ο Ευεργέτης» που βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Σερρών. Αναφέρεται παρόμοια ανάγλυφη σε μάρμαρο εικόνα της Παναγίας της Πονολύτριάς στο ναό, η οποία κατά τον Γ. Καφταντζή βρίσκεται στο Μουσείο Σερρών, ενώ κατά τον Συμεών Πασχαλίδη αρπάχθηκε από τους

Βουλγάρους και μεταφέρθηκε στη Λαυρεντιανή Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Δράμα, όπου και παρέμεινε³⁴³. Το θέμα χρήζει ιδιαίτερης έρευνας.

Αναφέρονται ως αφιερώματα στο ναό των μητροπολιτών: α) το ωμοφόριο του Θεοφάνους το 1612, β) το επιτραχήλιο του Δανιήλ το 1640, γ) η υδροχόη του Κυρίλλου το 1657, δ) το διβάμπουλο σε ασημένιο κηροστάτη του βοεβόδα της Ουγγροβλαχίας Ιωάννη Ράδουλα το 1669, ε) μια εικόνα των Αγίων Θεοδώρων του διακόνου Ιωακείμ το 1757, στ) ένα Άγιο Ποτήριο με δισκάριο το 1763 και ζ) τα βημόθηρα το 1765. Υπήρχαν τα ξιφίδια των Αγίων Θεοδώρων και πολλά άλλα που κήκαν ή χάθηκαν προ πολλού³⁴⁴.

Σώζονται στο Μουσείο της Μητρόπολής μας δύο εικόνες του Σωτήρος Χριστού και της Παναγίας της Οδηγητριάς του 16^{ου} αιώνα και ένα θυμιατήρι κασίον.

Σώθηκε επίσης σε ασημένια λειψανοθήκη η σεβάσμια κάρα του Αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη. Ο σεβασμιώτατος κ. Θεολόγος ανέθεσε σε ειδικούς τεχνίτες την κατασκευή αρίστης τέχνης και εμφανίσεως αργυράς πρωτότυπης λειψανοθήκης και τοποθέτησε σ' αυτήν την ιερά κάρα του Αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτου, κατά τη γιορτή των Αγίων Θεοδώρων το 2004.

24.2.1.7. Καταστροφή και αναστήλωση του ναού

Ολοκληρωτικά καταστράφηκε ο ναός το 1913. Από τα ασβεστοποιημένα μάρμαρα στις παραστάδες της θύρας και σε άλλα μέρη του ναού φαίνεται ότι η φωτιά ήταν πρωτοφανής. Από την ορθογώνιο βασιλική του ναού (διαστ. 24,00X15,60 μ.) σώζονταν μόνο τα ερείπια των τοίχων και πρόβαλλε ανατολικά η ημικυκλική αψίδα του ιερού και το κωδωνοστάσιο. Ο ναός παρέμεινε 25 χρόνια σ' αυτή την κατάσταση έρμαιο των καιρικών συνθηκών και των βεβήλων. Παρέμεινε ερείπιο καλυπτόμενο κάτω από άγρια χόρτα και στάσιμα νερά. Ήταν ένας θαμμένος μάρτυρας της ένδοξης ιστορίας των Σερρών. Αν δεν επενέβαινε η αρχαιολογική υπηρεσία το 1938 πιθανόν να είχε την ίδια τύχη που είχαν δέκα άλλοι ναοί της πόλεως των Σερρών.

Ο Αν. Ξυγγόπουλος αναφέρει στα βυζαντινά μνημεία ότι επισκέφθηκε το 1926 τα ερείπια από σεισμό του περικαλλούς βυζαντινού σταυροειδούς Ναού του Αγίου Νικολάου, που ήταν πλησίον της παλαιάς μητρόπολης, και μελέτησε τα αρχιτεκτονικά σχέδιά του, αλλά όταν ξαναήλθε για να συμπληρώσει τη

³⁴³ Πασχαλίδη-Στράτη, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας*, σ. 105.

³⁴⁴ Ο μητροπολίτης Γεννάδιος (1547-1541) αφιέρωσε στο Ναό των Αγίων Θεοδώρων Σερρών ζεύγος περιτέχνων αργυρών εξαπτερύγων και βαρύτιμο επιτραχήλιο, στο οποίο ο Λαμπάκης διάβασε την εξής επιγραφή: «Γενναδίου ταπεινού Σερρών μητροπολίτου». Στην καταγραφή του σκευοφυλακίου του ως άνω ναού το 1620 υπήρχε μια κοκκάλινη με χρυσούς κόμβους πατερίτσα του Γενναδίου.

μελέτη του τα ερείπια του ναού είχαν εξαφανισθεί³⁴⁵. Ο δικηγόρος Αθανάσιος Φωτιάδης γράφει στην εφημερίδα *Καθημερινή* της 15-2-1967 ότι «άγνωστοι, άγνωστο γιατί, επεχείρισαν να καταρρίψουν και τους κίονας του ναού πελεκώντας τας βάσεις αυτών³⁴⁶.

Ο Π. Πέννας διευκρινίζει στην *Ιστορία των Σερρών* (σ. 484) ότι «πολλοί ήσαν οι φρονούντες ότι ο ναός έπρεπε να εγκαταλειφθή εις την ερειπώδη κατάσταση του, μεταξύ των οποίων και ο τότε μητροπολίτης Κωνσταντίνος Μεγγρέλης, εν τη επιθυμία του να εξαντλήσει την δραστηριότητά του εις την ανέγερσιν του νέου μητροπολιτικού ναού». Την ίδια γνώμη είχε και ο διάδοχός του Κωνσταντίνος Καρδαμένης.

Το οικόπεδο και το οικοδόμημα των Αγίων Θεοδώρων δόθηκε στην αρχαιολογική υπηρεσία και επ' ονόματι αυτής καταγράφηκαν πρόσφατα στο κτηματολόγιο, διότι κατά τη διανομή των οικοπέδων της πόλεως Σερρών το 1925 παραχωρήθηκε στη μητρόπολη ένα μεγάλο οικοπέδο στο βόρειο μέρος της πλατείας Ελευθερίας, στο τετράγωνο που λειτουργούσε άλλοτε ο κινηματογράφος Αλέξανδρος, για να ανεγερθεί εκεί ο νέος μητροπολιτικός ναός και αντί αυτού παραχωρήθηκε ο ναός των Αγίων Θεοδώρων στην αρχαιολογική υπηρεσία που ενδιαφέρετο να τον αναστηλώσει. Το οικοπέδο εκείνο πουλήθηκε για να κτιστεί ο νέος μητροπολιτικός ναός³⁴⁷.

---

³⁴⁵ Ξυγγόπουλου, *Τα Βυζαντινά μνημεία*, σ. 46-60.

³⁴⁶ Το πνεύμα της οικοπεδοποιήσεως των πυρποληθέντων ναών επικράτησε επειδή στην περιοχή του Βαρόσι υπήρχαν είκοσι και πλέον ναοί που τα οικοπέδά τους δημιουργούσαν προβλήματα στη χάραξη της νέας ρυμοτομίας της πόλεως. Παράλειψη σοβαρή του τότε μητροπολίτη που δεν επενέβη δυναμικά ώστε να παραμείνουν τα οικοπέδα στη δικαιοδοσία των πυρποληθέντων ναών μεταφερόμενα μετά από τη χάραξη της ρυμοτομίας στο παραπλεύρως τετράγωνο, όπως συνέβη με το Ναό της Αγίας Παρασκευής και με μέρος του οικοπέδου του ναού των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου, αλλά δυστυχώς ενσωματώθηκαν μέσα στο σύνολο των διανεμηθέντων οικοπέδων.

³⁴⁷ Πόσες ήταν οι αποζημιώσεις από τους πυρποληθέντες ναούς των Σερρών και πόσες εξ αυτών δόθηκαν και σε ποιον δόθηκαν μας είναι άγνωστο μέχρι στιγμής. Στο βιβλίο *Αι βουλγαρικοί ωμότητες εν τη ανατολική Μακεδονία και Θράκη 1912-1913*, έκδοση του 1914, στον ειδικό πίνακα της αξίας των καμένων δεκαέξι ελληνικών ναών στις Σέρρες υπολογίζεται σε 51.900 χρυσές λίρες Τουρκίας, χωρίς να συμπεριλαμβάνεται η ανεκτίμητη αξία του παλαιού μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων. Δεν αναφέρω το θέμα αυτό για να ξύσω παλαιές πληγές προ εκατονταετίας, αλλά διερωτώμαι γιατί κανείς αρμόδιος υπάλληλος των οικονομικών του κράτους μέχρι σήμερα δεν ερεύνησε τι αποζημιώσεις δόθηκαν για τους πυρποληθέντες δεκαεπτά ναούς της πόλεως Σερρών, ποιος τις πήρε και τι απέγιναν. Θέτω το ερώτημα διότι, λόγω ελλείψεως οικονομικών, δεν κατέστη δυνατόν να κτιστεί στο παραχωρηθέν προπολεμικά υπό της αρμόδιας επιτροπής βόρειο γωνιακό οικοπέδο της Πλατείας Ελευθερίας ο νέος μητροπολιτικός ναός, αλλά πουλήθηκε το οικοπέδο όσο όσο για την εξοι-

Ο παλιός μητροπολιτικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων ανακαινισμένος

Οι εργασίες της αναστήλωσης άρχισαν προπολεμικά, το 1938, με δαπάνες του Υπουργείου Παιδείας από τον αρχαιολόγο Αναστάσιο Ορλάνδο. Διακόπηκαν στην Κατοχή και συνεχίστηκαν μεταπολεμικά, το 1952, από τον αρχαιολόγο Ευστάθιο Στίκα, με βοήθo τον Χαράλαμπο Μπούρο και αρχιτεχνίτη τον Νικόλαο Κορωνιό. Ο κ. Στίκας γράφει για την αναστήλωση: το δάπεδο του να-

---

κονόμηση χρημάτων προς επανέγερση του Ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών, αφού δόθηκαν αποζημιώσεις για τους δεκαεπτά πυρπολυθέντες ναούς προς ανέγερση αυτών. Ποιος καλύφθηκε πίσω από τη σιωπή των αποζημιώσεων των ναών και άλλαξαν το σχέδιο της πόλεως εξ αιτίας του; Γιατί δεν κτίστηκε ο νέος μητροπολιτικός ναός στο τετράγωνο του τέως κινηματογράφου Αλέξανδρος, όπως έχουν οι περισσότερες πόλεις τους μητροπολιτικούς ναούς των στις κεντρικές πλατείες; Πολλά ιστορικά γεγονότα δεν καταγράφονται στην ιστορία στην πρώτη και τη δεύτερη γενιά των επιζώντων, για ευνοήτους λόγους αλλά κάποτε, κατόπιν ερεύνης στα αρχεία των κρατικών ταμείων της Ελλάδος και της Βουλγαρίας, πρέπει να αποκαλυφθεί ο υπεύθυνος και να καταγραφεί η ιστορική αλήθεια επίσημα χωρίς ενδοιασμούς.

Η ιστορική καταγραφή πρέπει να περιέχει την αλήθεια και μόνο την αλήθεια. Να μην επηρεάζεται από πρόσωπα, οιασδήποτε τάξεως και βαθμίδος, και εξαιτίας τους να αποσιωπά την αλήθεια. Πρέπει ο οιοσδήποτε άνθρωπος στο πέρασμα της παρούσης ζωής του να τοποθετείται στην ιστορία με γνώμονα την αλήθεια. Μέχρι στιγμής δεν γνωρίζουμε με σαφήνεια τι έγινε στο παρασκήνιο σχετικά με το θέμα των αποζημιώσεων των πυρποληθέντων ναών της πόλεως Σερρών. Μήπως δεν ενήργησαν οι τότε αρμόδιοι να πάρουν τις αποζημιώσεις και είναι κατατεθειμένες σε κάποιο ταμείο; Αλλά και για αυτό ακόμη η τοπική ιστορία τους καταλογίζει μεγάλη ευθύνη. Πολύ δε περισσότερο αν πήραν τις αποζημιώσεις και τις οικειοποιήθηκαν.

ού ήταν γεμάτο νερά που ανάβλυζαν από κάτω. Οι πλάκες του δαπέδου έσπασαν και μετακινήθηκαν. Από τις έξι κολόνες οι πέντε ήταν πεσμένες. Αναστηλώθηκαν οι τέσσερις με τα ίδια πράσινα τεμάχια και οι άλλες δύο με τσιμεντοκονίαμα. Τα κιονόκρανα ασβεστοποιήθηκαν. Σώθηκαν δύο μόνο στη νότια κιονοστοιχία. Τα τόξα, οι πεσσοί και ο φωταγωγός ξανακατασκευάστηκαν με οπτοπλίνθους. Το πάτωμα του γυναικωνίτη και οι στέγες στα τρία κλίτη και στο νάρθηκα κατασκευάστηκαν με σιδηροπαγές σκυρόδεμα, σε τύπο ξύλινης οροφής για να μην προσβάλλονται από φωτιά, όπως και στον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Οι στέγες καλύφθηκαν με βυζαντινού τύπου κεραμίδια. Ανακατασκευάστηκαν τα τριγωνικά αετώματα και ο δυτικός τοίχος του νάρθηκα όμοια με το νότιο τοίχο.

Στη θεμελίωση του νάρθηκα βρέθηκε στη ΒΔ γωνία του ναού παραχωμένη κόγχη στην οποία διατηρούνταν εσωτερικά τοιχογραφίες. Κάτω από επιχώσεις 4,5 μ. βρέθηκε το σταυρόμορφο παρεκκλήσι του 14^{ου} αιώνα. Σ' αυτό λέγεται ότι τάφηκε ο πατριάρχης Κάλλιστος το 1364. Το κομψοτέχνημα αυτό, που αποτελεί κόσμημα στην πρόσοψη του ναού, ανακαινίσθηκε με την επίβλεψη του κ. Χαράλαμπου Μπακιρτζή, ο οποίος συνέβαλε πάρα πολύ στο να αποδοθεί ο ναός στη δημόσια λατρεία. Στη βόρεια πλευρά αποκαλύφθηκε στενόμακρο θολωτό κτίσμα.

Το τριμερές Άγιο Βήμα κτίστηκε με μια ημικυκλική βαθμιδωτή εξωτερικά αψίδα-καμάρα που διαμορφώνεται σε τεταρτοσφαίριο στην κόγχη και με δύο τρούλους εκατέρωθεν στην προσκομιδή και το διακονικό.

24.2.1.8. Η ανακαίνιση και ανακήρυξη του ναού σε προσκυνηματικό

Ο ναός όλες τις μέρες του χρόνου ήταν κλειστός. Λειτουργούσε μόνο μια φορά το χρόνο, το Σάββατο της πρώτης εβδομάδος της Μεγάλης Τεσσαρακοστής στη γιορτή των Αγίων Θεοδώρων. Κάποτε γινόταν και μνημόσυνο την 29η Μαΐου για τους πεσόντας στην Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως στις 29-5-1453. Ήταν δύσκολο να τον επισκεφθεί κανείς. Ήταν απρόσιτος στο λαό.

Ως έκτακτος επιμελητής αρχαιοτήτων ο υποφαινόμενος πρότεινε στις αρμόδιες αρχές να γίνουν οι δέουσες ενέργειες για να αποδοθεί ο ναός στη δημόσια λατρεία, αλλά δεν εισακούστηκε. Επωφελήθηκε το 1984 από την άφιξη του νέου τότε μητροπολίτη Μαξίμου, ομογαλάκτου αδελφού, αποφοίτου και αυτού της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης, και επανέλαβε την πρότασή του. Ο οξύνοους και ευρείας αντιλήψεως μητροπολίτης Μάξιμος μετά χαράς υιοθέτησε την πρόταση αυτή και έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον, αλλά λόγω της άμέσου ανάγκης επιλύσεως άλλων καυτών προβλημάτων της μητροπόλεως του ανάγκαστηκε να αναβάλει τις δέουσες ενέργειες. Χρησιμοποίησε όμως το ναό για διάφορες εκδηλώσεις. Στις 19-7-1988 έστειλε το υπ' αριθ. 690 έγγραφο προς την 12η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Καβάλας με το οποίο

ζητούσε να αποδοθεί ο ναός στη δημόσια λατρεία και να ανακηρυχθεί προσκυνηματικός, όπως ο ναός του Αγίου Δημητρίου της Θεσσαλονίκης.

Η απάντηση της 12ης Εφορείας έθετε τρεις όρους στη μητρόπολη: Πρώτον, να διαμορφώσει με δαπάνες της το βόρειο μακρυναρίκι για να συγκεντρώσουν τα παλαιά αρχιτεκτονικά μάρμαρα του ναού. Δεύτερον, να συμβάλει οικονομικά για να γίνουν ανασκαφές στη βόρεια αυλή του ναού και, τρίτον, να μην προβαίνει σε καμιά ενέργεια ανακαίνισης, συντήρησης, διαμόρφωσης και επίπλωσης του ναού χωρίς την έγκριση και επίβλεψη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Από τους τρεις όρους η ιερά μητρόπολη αποδέχθηκε μόνο τον τρίτο. Ο μητροπολίτης Μάξιμος πήγε στην Καβάλα και συζήτησε το θέμα προσωπικά. Κατόπιν της θετικής εισηγήσεως του κ. Χαράλαμπου Μπακιρτζή και του προέδρου του αρχαιολογικού συμβουλίου κ. Βύρωνα Μιχαηλίδη, ο υπουργός Πολιτισμού Γεώργιος Μυλωνάς, επειδή ο ναός ήταν και είναι στενά συνδεδεμένος με τη θρησκευτική ζωή της πόλεως των Σερρών, ενέκρινε την τέλεση ακολουθιών στο ναό και την ανακήρυξή του σε προσκυνηματικό με την υπ' αριθ. ΥΠ.ΠΟ ΑρχΒΙ/Φ37/7182/156/15-2-1990 απόφαση.

Ο υποφαινόμενος δημοσίευσε από τις 2 έως τις 8 Νοεμβρίου 1989 στην τοπική εφημερίδα *Πρόδος* πέντε εκτενείς συνέχειες για την ιστορία και την αναγκαιότητα της αποδόσεως του ναού των Αγίων Θεοδώρων στη δημόσια λατρεία και άλλες πέντε συνέχειες με θέμα «Ελπίδες και αγώνες για την αναβίωση της παλαιάς αίγλης του ναού των Αγίων Θεοδώρων» στο περιοδικό *Άγιος Νικήτας* κατά το έτος 1992. Ήταν ανάγκη να δοθεί στη χριστιανική λατρεία το πάνσεπτο αυτό μνημείο της προγονικής κληρονομιάς μας. Να αναπλασθεί σε βαθμό που να επανέλθει κατά το δυνατόν στην παλαιά του αίγλη και δόξα.

Στις 16-5-1990 το μητροπολιτικό συμβούλιο ανακήρυξε με την υπ' αριθ. 214/8/16-5-90 πράξη το ναό προσκυνηματικό και συνέταξε «Σχέδιο Κανονισμού» περί της λειτουργίας, διοικήσεως και διαχειρίσεως του ιερού προσκυνηματικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και έστειλε το υπ' αρ. πρωτ. 544/20-6-90 αντίγραφο αυτού στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος προς έγκριση. Οι έντονες συντονισμένες δραστηριότητες και ενέργειες του μητροπολίτη Μαξίμου καρποφόρησαν και εντός ολίγων μηνών ψηφίστηκε ο Κανονισμός και δημοσιεύθηκε στο υπ' αριθ. 153/21-11-1990 τεύχος Α φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως.

Κατόπιν τούτου με την υπ' αριθ. 250/51/23-12-1993 πράξη του Μητροπολιτικού Συμβουλίου συγκροτήθηκε δωδεκαμελής τριετής διαχειριστική και διοικητική επιτροπή του προσκυνηματικού ναού από τους: Ιορδάνη Θεμελίδη και Χρίστο Μάνθο, ιερείς, Χαράλαμπο Μπακιρτζή και Ευθύμιο Τσιγαρίδα, αρχαιολόγους, Μόδεστο Ζλάτκο και Ιωάννη Σάνδρο, πολιτικούς μηχανικούς-αρχιτέκτονες, Κυριάκο Παπακυριάκου και Κωνσταντίνο Τζιάτζιο, εκπαιδευτικούς, Γεώργιο Καφταντζή, δικηγόρο, Χρήστο Θεοδωρίδη, δημόσιο υπάλληλο, Άγγελο Μακριχωρίτη και Χαράλαμπο Χατζηπαζαρλή, ιδιώτες.

Επεβάλλετο να καταστρωθεί ένα μεγαλόπνοο και μακρόπνοο σχέδιο χωρίς φειδώ στις οικονομικές θυσίες. Ο μακαριστός πίστευε και ήλπιζε στην ευλογία του Θεού και στην συμπαράσταση του ποιμνίου του και δεν διαψεύστηκε. Ενημέρωσε προσωπικά τον τότε πρόεδρο της Δημοκρατίας Κ. Καραμανλή, τους τότε Σερραίους υπουργούς Εσωτερικών Ν. Κλείτο, ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. Αχ. Καραμανλή και άλλους, που προσέφεραν: α) των Εσωτερικών 15.000.000 δρχ., β) του ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. 12.000.000 δρχ., γ) του Πολιτισμού 19.000.000 δρχ. και δ) της Μακεδονίας-Θράκης 5.000.000 δρχ. Προσέφεραν ακόμη η Νομαρχία Σερρών 14.000.000 δρχ., ο δήμος Σερρών 3.000.000 δρχ., η συνταξιούχος δασκάλα Ειρήνη Σοφιανοπούλου 15.000.000 δρχ. και άλλοι επώνυμοι και ανώνυμοι διάφορα ποσά. Μέχρι τα εγκαίνια δαπανήθηκαν 85.000.000 δρχ.

Για να καταστεί λειτουργήσιμος ο ναός συνάντησαν πολλά εμπόδια και δυσκολίες. Έπρεπε να αντιμετωπισθούν τα αναβλύζοντα νερά και η μεγάλη υγρασία, διότι θα κινδύνευαν τα θεμέλια του ναού. Με την επίβλεψη των Χαράλαμπου Μπακιρτζή, αρχαιολόγου, και του Χρήστου Μαλιώκα, πολιτικού μηχανικού, ανασκάφηκε το δάπεδο του Αγίου Βήματος σε βάθος 2,5 μ. Απομακρύνθηκαν οι λάσπες και αντικαταστάθηκαν με μεγάλες πέτρες και χαλίκια. Βρέθηκαν κατά την αυτοψία του κ. Μαλιώκα παλαιά κτίσματα, καθώς και ένας τάφος πιθανόν μάρτυρος ή κάποιου μητροπολίτου κάτω από την Αγία Τράπεζα. Βρέθηκαν και άλλοι δύο τάφοι πλησίον του βόρειου τοίχου ο ένας και του νότιου τοίχου του Αγίου Βήματος ο άλλος³⁴⁸.

Έγιναν αποστραγγιστικά έργα εντός και εκτός του ναού και διοχετεύθηκαν όλα τα νερά σε φρεάτιο απ' όπου αντλούνται και διοχετεύονται με πιεστικό μηχανήμα στον υπόνομο της πόλεως³⁴⁹. Στη δυτική πλευρά του προαυλίου,

³⁴⁸ Κατά την εκσκαφή του Αγίου Βήματος βρέθηκαν τρεις τάφοι, ο ένας ακριβώς κάτω από την Αγία Τράπεζα και οι δύο άλλοι κοντά στους τοίχους βόρεια και νότια. Ο τάφος στον νότιο τοίχο είχε διαστάσεις μήκος 2,20, πλάτος 0,70 και βάθος 1,10 μ. Είχε μια κυκλική κόγχη στο δυτικό μέρος όπου τοποθετήθηκε το κεφάλι του νεκρού. Στο κάτω μέρος του τάφου είχε στρωτήρες, προεξοχές ύψους 0,30 μ. πάνω στις οποίες τοποθετήθηκε γυμνό και αλειμμένο πιθανόν με λάδι και αρώματα το σώμα του νεκρού για να αποσυντεθεί φυσιολογικά μακράν από την πολλή υγρασία. Τα τοιχεία του τάφου είναι κατασκευασμένα με πώρινους ορθογωνισμένους πλίνθους περιβαλλόμενους από σειρές λεπτών πλίνθων και το καπάκι ημικυκλικό σε τύπο καμάρας κατασκευασμένο από λεπτά ψημμένα τούβλα. Για να μην αναφέρεται ο θάνατος και η ταφή του νεκρού στον μητροπολιτικό ναό στο έργο *Αι Σέρραι και τα προάστεια* του Παπαγεωργίου, ο οποίος μελέτησε τον αρξάμενο από το 1603 μητροπολιτικό Κώδικα, πρέπει να είναι τάφος κάποιου μάρτυρος προγενεστέρας εποχής μεταξύ του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Βλ. σχετικά άρθρα του Νίκου Νικολάου στην εφημερίδα *Πρόσδος* από 7-3 έως 10-3-1992.

³⁴⁹ Από μια πλάκα που υπήρχε στο δάπεδο των Αγίων Θεοδώρων με την παρακάτω ανορθόγραφη επίγραφή «Διά ενθήμισιν του νηρού- όπου γεμηζί η εκκλησία νη-ρό και ης αυτήν την πέτρα- αποκάτου ηνι του κυρίζη- και πηγενι στην εξόπορτα- και από

χωρίς να αλλάξει η διαμόρφωση του χώρου, απομακρύνθηκαν με τη βοήθεια του δήμου όλα τα χώματα και οι πέτρες και στη θέση αυτών ανεγέρθηκαν τα γραφεία και η αίθουσα δεξιώσεως. Η στέγη επιδιορθώθηκε και στεγανοποιήθηκε. Το πάτωμα του γυναικωνίτη πάνω από το νάρθηκα έγινε με σιδερένια δοκάρια και ξύλα. Οι τοίχοι εσωτερικά καθαρίστηκαν από τα σαθρά επιχρίσματα και με ειδικά υλικά κατά της υγρασίας και της ταχείας διαβρώσεως έγιναν νέα επιχρίσματα. Ο βορεινός τοίχος του ναού, με την εμφανή απόκλιση, επιδιορθώθηκε κατά το δυνατόν. Έγινε σύγχρονη εγκατάσταση ηλεκτρισμού και κεντρικής θέρμανσης του ναού και των γραφείων χωριστά.

Για να ανταποκριθεί το τότε αρχαιολογικό μνημείο σε λειτουργικό ναό απαιτήθηκαν πολλοί μόχθοι και κόποι, πολλές δαπάνες, αφού εσωτερικά το οικοδόμημα ήταν γυμνό. Η ανακαίνισή του έπρεπε να γίνει πάση θυσία κατά τα πρότυπα των ναών των βυζαντινών χρόνων αποφεύγοντας κάθετι πρόχειρο και κακότεχνο. Τοποθετήθηκε νέο μαρμάρινο τέμπλο. Ο άμβωνας και ο δεσποτικός θρόνος έγιναν με δωρεά του ιατρού Σωκράτη Μικρού και της συζύγου του. Ανακατασκευάστηκε παρόμοιο κατά πάντα με το παλαιό νέο σύνθρονο στην κόγχη του Αγίου Βήματος. Έχει τραπεζιόσημα μαρμάρινα πτερύγια πλαισιούμενα από ανάγλυφο αλυσοειδές πλέγμα. Κοσμούνται εξωτερικά με ανάγλυφες παραστάσεις κάτω σταυρού και επάνω παγωνιού. Κατασκευάστηκαν καλαίσθητα ανάγλυφα μαρμάρινα προσκυνητάρια, τοποθετήθηκαν παραδοσιακοί πολυέλαιοι, κανδύλες, ξυλόγλυπτα αναλόγια, στασίδια και πολύ ωραίες βυζαντινές εικόνες στο τέμπλο.

Τα εγκαίνια έγιναν με μεγάλη επισημότητα και δεξίωση στις 31 Οκτωβρίου 1993. Δόθηκε στους προσκεκλημένους και σε όσους συνέβαλαν στην παραπάνω προσπάθεια αναμνηστικό πορσελάνινο πιάτο με την εικόνα του ναού και των Αγίων Θεοδώρων με την επιγραφή «Αναμνηστήριον επί τη αναστηλώσει του παλαιού μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και τη αποδόσει τη θεία λατρεία 1993».

Σε ανάμνηση των ενεργειών αναστηλώσεως του ναού και απόδοσεώς του ως προσκυνηματικού στη δημόσια λατρεία εντοιχίστηκε εσωτερικά στο υπέρθυρο της νότιας θύρας του νάρθηκα η κάτωθι επιγραφή:

*Δόμον τον δε ιερόν Θεοδώρων Αγίων
και Μητρόπολιν θείαν ποτέ εγεργθέντα*

μέσα έχι τρίπα με -πλάκους από πάνω και από κι έξο στου δρόμου πι-γένη τον κατήφορο ης την αγία Φοτίδα (sic!) τρέχει Εν ετι 1871». Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 44, αριθ. 6. Την έγγραφαν σε ανάμνηση της κατασκευής του αποχετευτικού έργου των υδάτων που μαζεύονταν μέσα στο ναό και στην αυλή των Αγίων Θεοδώρων και από εκεί με το έργο αυτό κατευθύνονταν στην εξώπορτά του απ' όπου με αγωγό (ντιρίζι) σκεπασμένο με πλάκες κατηφόριζαν κι έτρεχαν προς το Ναό της Αγίας Φωτίδας. Το ίδιο επαναλήφθηκε στην αναστήλωση του Ναού των Αγίων Θεοδώρων επί αρχιερατείας του μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης Μαξίμου.

*και τη του χρόνου φθορά παραδοθέντα
έτι και πυρί αναλωθέντα
ανόμοις χερσί κατακτητών σχισματικών
Μάξιμος ο Α΄ ο Σερρών και Νιγρίτης αρχιποίμην
μεθ' Ελληνικής πολιτείας και λαού ευσεβούς
εις το παρόν ήγαγε πρωτόκτιστον κάλλος
αποθέσας τούτον αγκάλας Χριστού
εγκαινίσις θείσις από Οκτωβρίου ΛΑ απζγ.*

Τα αξιόλογα στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής και εκκλησιαστικής τέχνης που υπάρχουν στο Ναό των Αγίων Θεοδώρων αποτελούν την πολιτιστική κληρονομιά του νομού Σερρών. Αποτελούν την αδιάψευστη μαρτυρία της ελληνικότητας του γεωγραφικού τούτου χώρου.

Όσο θα παρέρχονται οι αιώνες ο επιβλητικός εξωραϊσμένος και αγιασμένος Ναός των Αγίων Θεοδώρων θα θυμίζει σε μας και στους απογόνους μας όχι μόνο την ιστορική κληρονομιά μας αλλά και το χρέος που έχουμε κλήρος και λαός να συνεχίσουμε με έργα και θυσίες την ένδοξη ιστορία του τόπου μας για να τον κάνουμε παρόμοιο όπως τον περιγράφει η *Έκφρασις περί του Ιερού των Φερρών* του Θεοδώρου Πεδιασίμου³⁵⁰.

24.2.2. Ναός των Μεγάλων Ταξιαρχών (Νέος μητροπολιτικός ναός)

24.2.2.1. Το ιστορικό του ναού στην Τουρκοκρατία

Υπήρχαν στην πόλη των Σερρών και άλλοι δύο ναοί προς τιμήν των Ταξιαρχών: 1) ο Άνω Ταξιάρχης ή Ταξιαρχούδι, ΒΑ των Αγίων Θεοδώρων, που συστεγαζόταν με την Παναγία την Αρμενοκρατούσα και 2) ο Καμένος Ταξιάρχης ή Σκυψοδιάβης στο τετράγωνο όπισθεν του Ι.Κ.Α., που συστεγαζόταν με την Παναγία Ακαταμάχητο. Προς διάκριση των ναών αυτών ο εξεταζόμενος ναός λέγεται Ναός των Μεγάλων Ταξιαρχών. Βρισκόταν έξω από το δυτικό βυζαντινό τείχος της πόλεως των Σερρών στην αγορά των κηροπουλάδων.

³⁵⁰ Κατά το έτος 2013 συμπληρώνονται εκατό χρόνια από την ολοκληρωτική καταστροφή του παλαιού μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων και εικοσαετία περίπου από την ανακαίνιση, την απόδοσή του στη δημόσια λατρεία και την ανακήρυξή του σε προσκυνηματικό ναό, ο μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγου, για να αποδώσει τον οφειλόμενο φόρο τιμής και ευγνωμοσύνης στους μακαριστούς μητροπολίτες της μητροπόλεώς του, τόσο στον Απόστολο Χριστοδούλου (1909-1917) που αγωνίστηκε προ ενενήντα ετών με αυτοθυσία για την πόλη των Σερρών όσο και στον αείμνηστο Μάξιμο Ξίδα (1984-2003) που βρήκε το ναό σε μουσειακή κατάσταση και φρόντισε κατά τα έτη 1990-1993 να τον ξανακάνει κόσμημα και καύχημα της πόλεως Σερρών, διοργάνωσε στις 2-11-2004, ημέρα της εβδομάδος Κυριακή, μια ιδιαίτερη εκδήλωση (γιορτή) με αρχιερατική λειτουργία, μνημόσυνο και σχετική ομιλία για την ιστορία του ναού στην αίθουσα της ΔΕΠΚΑ, με ομιλητή τον υποφαινόμενο.

Από ποιους, με ποια αρχιτεκτονική μορφή και πότε κτίστηκε αρχικά ο Ναός των Μεγάλων Ταξιαρχών δε γνωρίζουμε. Ο ναός υπήρχε από τη βυζαντινή εποχή στο ίδιο μέρος έξω από την πύλη του φόρου σε απόσταση 100 περίπου μέτρα.

Προϋπήρχε της Τουρκοκρατίας, αφού απογορευόταν κατ' αυτήν να κτίσουν καινούργιο ναό. Ο Παπασυναδινός διηγείται στο *Χρονικόν* του (παρ. 42β-43α) ότι στις 23 Φεβρουαρίου του 1631-32, κατά το Σάββατο των ψυχών, κατέστρεψαν οι Τούρκοι το ναό Ταξιάρχη (τουρκικά Ταξιάρχ κλισέ) στην τοποθεσία κηροπουλάδες των Σερρών. Τότε συνέτριψαν όλες τις εικόνες, ακόμα και την αργυροκαπνισμένη εικόνα του Ταξιάρχη. Τον χάλασαν, έκαμαν πολλά κακά μέσα, τον βεβήλωσαν, τον μετέτρεψαν για λίγο σε μωαμεθανικό τέμενος, διότι ο Τούρκος μουεζίνης (χότζας) με τις φράσεις του «λα-ιλά αλλάχ μωχάμεντου ρεσουλάχ», που σημαίνει 'ο Θεός είναι μεγάλος και ο Μωάμεθ προφήτης του', κάλεσε στο ναό των Μεγάλων Ταξιαρχών τους πιστούς τού Μωάμεθ και προσευχήθηκαν σ' αυτόν. Χωρίς λόγο επέφεραν πολλές καταστροφές σ' αυτόν και στα ιερά σκεύη του. Τον βεβήλωσαν τελώντας μέσα σ' αυτόν ισλαμική τελετουργία. Παρέμεινε βεβηλωμένος, έρημος και αχρησιμοποίητος από τους χριστιανούς ο ναός.

Αιτία της εισβολής των Τούρκων στο ναό έγιναν μερικοί χριστιανοί που μάλωναν μεταξύ τους ποιος θα γίνει πρωτόγερος. Ο Παπασυναδινός (παρ. 43α-43β) γράφει ότι με την τότε καταστροφή του Ναού των Ταξιαρχών «μεγάλον χάρισμα έχασεν η Μακεδονία, όπου ήταν των πτωχών ιατρός. Διότι πολλοί κουφοί και βουβοί και δαιμονισμένοι υγιέναν ου μόνον [από] το ημέτερον γένος αλλά πολλά μάλλον εκ των Αγαρινών». Μετά από δέκα χρόνια τον ξαναεγκαινίασαν διότι ήταν βεβηλωμένος και τον ξαναχρησιμοποίησαν ως χριστιανικό ναό.

Στη μεγάλη πυρκαγιά στις 28-6-1849 καήκε εξ ολοκλήρου. Ξανακτίστηκε το 1850. Το πληροφορούμεθα από την ενεπίγραφη πλάκα που ήταν στο υπέρθυρο του ναού και δημοσιεύθηκε από τον Γ. Λαμπάκη. Έγραφε: «Αύτη η εκκλησία των Παμμεγίστων Ταξιαρχών αποτεφρωθείσα κατά το έτος 1849 αύθις ανηγέρθη- διά προτροπής του Σεβασμιωτάτου αγίου Σερρών Κυρίου Ιακώβου συνδρομή μεν- και δαπάνη πολλών φιλοχρίστων πολιτών τε και αλλοδαπών επι-μελεία δε και επιστασία του Κυρίου Γιαννούλη Δεσποτίδου- εν έτει σωτηριώων [1850]»³⁵¹. Παρέμεινε στη μορφή του 1850 για 63 χρόνια και ξανακάηκε κατά σύμπτωση και πάλι στις 28 Ιουλίου του 1913 από τους Βουλγάρους. Υπολογίστηκε η αξία του στις 5.500 χρυσές λίρες.

³⁵¹ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 154, αριθ. 142. Λαμπάκη, *ό.π.*, σ. 59, αριθ. 63.

24.2.2.2. Ανοικοδόμηση ως μητροπολιτικού ναού

Ξανακτίστηκε το 1914 πρώτος απ' όλους τους πυρποληθέντες ναούς της πόλεως Σερρών πολύ πρόχειρα για να χρησιμοποιηθεί προσωρινά ως μητροπολιτικός ναός. Έγινε χαμηλός και μικρός στις διαστάσεις, ανεπαρκής στη χωρητικότητα. Το δάπεδό του βρισκόταν περίπου δύο μέτρα βαθύτερα της στάθμης της πόλεως. Το 1926 με την υπ' αριθ. 119/18-3-1926 άδεια της Νομαρχίας Σερρών ανεγέρθηκε το κωδωνοστάσιο του τότε ναού και μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με το υπ' αριθ. 105/26/1947 έγγραφο του Γραφείου Σχεδίου πόλεως Σερρών κατασκευάστηκε η περίφραξη του προαυλίου του ναού με λιθοδομή και κιγκλίδωμα συνολικού ύψους 2,60 μ.

Το νέο πολεοδομικό σχέδιο της πόλεως Σερρών, μετά από το 1913, προέβλεπε και παραχώρησε στο κέντρο της πόλεως, βορείως της πλατείας Ελευθερίας, στη θέση του τέως κινηματογράφου Αλέξανδρος, οικόπεδο 900 τ.μ. για την ανέγερση νέου καθεδρικού μητροπολιτικού ναού, αλλά οι υπεύθυνοι λόγω ελλείψεως οικονομικών δίστασαν να αρχίσουν εκεί την ανέγερση μεγάλου ναού χωρίς να διαθέτουν μεγάλο χρηματικό ποσό. Γι' αυτό ακριβώς πούλησαν το παραχωρηθέν οικόπεδο το 1957 στον κ. Σίρη, ο οποίος το έδωσε με αντιπαροχή στον πολιτικό μηχανικό κ. Δεσποτίδη και ανήγειρε την υπάρχουσα εκεί πολυκατοικία. Με τα χρήματα εκείνα (περίπου 600 χρυσές λίρες) κατόπιν συσκέψεως των αρμοδίων αποφασίστηκε να γκρεμίσουν τον επανεγερθέντα το 1914 ναό, το κωδωνοστάσιο και την περίφραξη του οικοπέδου του ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών και να ανεγείρουν στον ίδιο χώρο, σε βυζαντινό ρυθμό, τον νέο καθεδρικό μητροπολιτικό ναό των Σερρών.

Τη μελέτη των αρχιτεκτονικών σχεδίων του ναού εκπόνησαν οι εξ Αθηνών αρχιτέκτονες μηχανικοί, σύζυγοι Φαίδων και Έθελ Κυδωνιάτη, αλλά τη σύνταξη της μελέτης και την επίβλεψη της εκτελέσεως του έργου συνέχισε ο μηχανικός Σόλων Κυδωνιάτης.

Στη διενεργηθείσα μειοδοτική δημοπρασία της 9-11-1958 ανατέθηκε το έργο αντί του ποσού των 1.037.000 δραχμών, με έκπτωση 17%, στον εργολάβο κ. Νικόλαο Αγαγιώτη με επιβλέποντα πολιτικό μηχανικό το δημόσιο υπάλληλο του πολεοδομικού της Νομαρχίας Σερρών κ. Κωνσταντίνο Οικονόμου. Η εγκατάσταση του μειοδοτήσαντος εργολήπτη έγινε στις 2-1-1959 κατόπιν τελέσεως αγιασμού και θεμελιώσεως από το μητροπολίτη Κωνταντίνο Μεγκρέλη με την παρουσία πολλών Σερραίων. Προχώρησε το έργο αλλά, λόγω εξαντλήσεως του αναφερθέντος παραπάνω χρηματικού ποσού των 1.250.000 δραχμών, περιορίστηκε μόνο στην ανέγερση του ανατολικού τμήματος του ναού. Ανεγέρθηκε με σιδηρούν οπλισμένο σκυρόδεμα από θεμελίωσις μέχρι της οροφής ο σκελετός του Αγίου Βήματος με τα εκατέρωθεν θολωτά παρεκκλήσια μέχρι τους ανατολικούς πεσσούς του κεντρικού τρούλου αυτού. Συμπληρώθηκε ο ναός με προσωρινή ξυλόστεγη σκεπή και ημιτελής χρησιμοποιείτο από το 1960 για τις ιερές ακολουθίες. Δυσμενείς ήταν οι συν-

θήκες της παραμονής του εκκλησιάσματος στο ναό. Από μακριά ο ναός φαινόταν σαν βομβαρδισμένος από την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Για την αποπεράτωση του ναού επινοήθηκαν πολλοί τρόποι συγκεντρώσεως χρημάτων από δωρεές κινητής και ακινήτου περιουσίας, από προσφορές των κρατικών και δημοτικών υπηρεσιών, οργανισμών, τραπεζών, συλλόγων, από οργανώσεις συναυλιών, λαχειοφόρων κληρώσεων, εκθέσεων εργασιών, διανομής κουμπάρδων κατ' οίκον, αποστολής εγγράφων προς τα σχολεία και όλες τις δημόσιες του νομού Σερρών υπηρεσίες, αλλά και με παντός είδους εράνων από δραστήριες ερανικές επιτροπές. Πάντες συνέδραμον γενναία από του υστερήματός των. Δόθηκαν ακόμη 300.000 δρχ. επιχορηγήσεις από το κράτος, 800.000 δρχ. από το Δήμο Σερρών, 150.000 δρχ. από τη Νομαρχία Σερρών, 50.000 δρχ. από τις Ένοπλες Δυνάμεις και 40.000 δρχ. από τα κρατικά λαχεία.

Μητροπολιτικός Ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών

Δωρητές ακινήτων περιουσιών, κατοικιών και οικοπέδων προς το ναό υπήρξαν οι δασκάλες Ευφροσύνη Σαρρή, Ειρήνη Σοφianoπούλου-Κορέντη, καθώς και οι αδελφοί Νικόλαος και Δημήτριος Μαγκατζή. Ο καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ιατρός Κάρολος Αλεξανδρίδης δώρισε 200.000 δρχ. και 350 ομολογίες και μικρότερα ποσά μερικοί άλλοι.

Η αποπεράτωση του ναού έγινε επί της αρχιερατείας του Κωνσταντίνου Καρδαμένη. Κατά την διεξαχθείσα μειοδοτική δημοπρασία της συνέχισης της οικοδόμησης του ναού τελευταίος μειοδότης αναδείχτηκε η Τεχνική Εταιρεία

των Κωνσταντίνου Σγουρού και Θεοδώρου Αθανασιάδη. Επιβλέποντες αρχιτέκτονες-μηχανικοί της ολοκλήρωσης της οικοδομής του ναού παρέμειναν οι ίδιοι.

Ολόκληρος ο σκελετός του ναού, ύψους 22,5 μ., μήκους 36,30 μ. και πλάτους 26 μ., αποπερατώθηκε με σιδηρούν οπλισμένο σκυρόδεμα υπερυψωμένος της στάθμης των πέριξ οδών περίπου 1-2 μ. Χρησιμοποιήθηκε και πάλι ημιτελής ο ναός χωρίς σοβάδες για τις εκκλησιαστικές ακολουθίες, αλλά έσταξε από την οροφή και αδυνατούσε να θερμανθεί με θερμάστρες το χειμώνα.

Κάτωθεν του ναού, υπογείως σε όλη την έκταση αυτού πλην του εξωνάρθηκα, σε βάθος τριών και πλέον μέτρων κτίστηκαν όλοι οι βοηθητικοί χώροι, ήτοι: α) η αίθουσα δεξιώσεων, β) οι αποθήκες, γ) το αρχείο του ναού όπου αναρτώνται στους επενδεδυμένους με σανίδια τοίχους οι παλαιές ιστορικές εικόνες του ναού, των δεσποτικών, θεομητορικών και όλων των αγίων του εκκλησιαστικού έτους που τοποθετούνται για τιμητική προσκύνηση στα προσκυνητάρια του ναού στις εκάστοτε γιορτές, δ) χώρος εγκατάστασης κεντρικής θέρμανσης και ε) κοιμητήριο των μητροπολιτών Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνου Μεγκρέλη και Κωνσταντίνου Καρδαμένη.

Προ του ναού δυτικά εκτείνεται η πλατεία αυτού, η οποία προέρχεται από τα καταστήματα της εκεί άλλοτε αγοράς που κήκταν και διανεμήθηκαν ως οικόπεδα σε ιδιώτες το 1924. Οι εκκλησιαστικές επιτροπές φρόντισαν κατά καιρούς να αγοράσουν τα οικόπεδα από τους ιδιοκτήτες: Φίλιππο Βαργεμέζη το 1927, τις αδελφές Αθηνά και Ξανθούλα Χατζηαϊβάτζιου το 1930, του Γεωργίου Γούλα και των κληρονόμων τού αδελφού του Περικλή το 1937 συνολικού εμβαδού περίπου 650 τ.μ. Με την υπ' αριθ. 98/5-4-1969 πράξη του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού παραχωρήθηκαν τα αγορασθέντα οικόπεδα δωρεάν στο Δήμο Σερρών με τους όρους να διαμορφωθούν προ του ναού εντός διετίας σε πλατεία αφού απαλλοτριωθεί και μέρος των γύρω οικόπεδων. Η έκτασή της ανήλθε στα 1.000 περίπου τ.μ. Με δαπάνες του Δήμου το 1986 διαμορφώθηκε η σημερινή πλατεία προ του ναού που τον εξυπηρετεί άριστα σε όλες τις θρησκευτικές, εθνικές και κοινωνικές εκδηλώσεις³⁵².

Η διακόσμηση και επίπλωση του ναού έγινε μετά πολλής προσοχής, συνδυασμένης με το σύνολο μιας αρίστης εμφάνισης του ναού. Από ομοιόμορφα λευκά ανάγλυφα μάρμαρα με κομψές παραστάσεις σταυρών, παγωνιών και άλλων σχεδίων είναι το τέμπλο, ο άμβωνας και το δεσποτικό, έργα των γλυπτών αδελφών Α. και Ν. Σκαρή. Το τέμπλο τοποθετήθηκε το 1977 με εράνους του 1976-77, ενώ ο δεσποτικός θρόνος με δωρεά του μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνου Καρδαμένη. Αξιόλογα είναι τα από λευκό μάρμαρο κιγκλιδώματα του σολέα και τα τέσσερα ανάγλυφα προσκυνητάρια με κομψή διακόσμηση δικεφάλου αετού, που κατασκευάσθηκαν από τον γλύπτη

³⁵² Θωμαΐδης Ζ., *Ο ιερός Μητροπολιτικός Ναός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μιχαήλ και Γαβριήλ Σερρών*, σ. 375-380.

Νικόλαο Μυλωνά, του μεσαίου κλίτους το 1998 και των ακραίων κλιτών το 2003.

Επιβλητικοί είναι επίσης οι επτά πολύφωτοι σε σχήμα πυραμίδας πολυέλειοι με δαπάνες του ναού, πλην του κεντρικού προ του αρχιερατικού θρόνου που είναι δωρεά του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων Στρατού επί μεράρχου της Χ Μεραρχίας Σερρών στρατηγού Μπονάνου.

24.2.2.3. Η αγιογράφηση του ναού

Η αγιογραφία του ναού άρχισε με τους αγιογράφους Κ. Κωτικώστα και Δ. Γιαννακούδη στο Άγιο Βήμα από το 1979. Διεκόπη και συνέχισε στον κυρίως ναό και στον πρόναο από το 1984 και εξής, κατόπιν μειοδοτικού διαγωνισμού που κατακυρώθηκε με την υπ' αριθ. 15/15-10-1985 απόφαση της εκκλησιαστικής επιτροπής στους αδελφούς Ιωάννη και Δημήτριο Γιαννακούδη με 20.000 δρχ. το τ.μ.

Προηγήθηκε η αγιογράφηση του τρούλου και επακολούθησε επί μία και πλέον δεκαετία (1984-1995) όλου του υπολοίπου ναού. Οι αγιογραφίες της οροφής (τρούλου κ.λπ.) και των υψηλά ευρισκομένων μερών του ναού καθώς και όσες δεν φέρουν επιγραφές αφιερώσεων έγιναν με δαπάνες του ναού και με κρατικές επιχορηγήσεις. Όσες έγιναν με προσφορές ευσεβών επωνύμων πιστών στη μνήμη των προσφιλών οικείων των ή σε δέηση των ιδίων (όπως π.χ. η αείμνηστος Σοφianoπούλου που προσέφερε 400.000 δρχ.), αναγράφονται τα ονόματά των στην αφιερωμένη υπ' αυτών εικόνα.

Οι αγιογράφοι τήρησαν πιστά την ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση όσον αφορά το δογματικό, το λειτουργικό και το ιστορικό περιεχόμενο των αγιογραφιών και την ταξιθέτηση της αγιογράφησης του ναού. Αγιογραφήθηκαν δεκάδες μεγάλες σύνθετες ωραιότατες τοιχογραφίες της Παλαιάς και κυρίως της Καινής Διαθήκης και εκατοντάδες μορφές αγίων, προφητών, οσίων, μαρτύρων, σχεδόν ολοκλήρου του εκκλησιαστικού εορτολογίου.

Ως ναός αφιερωμένος στους Παμμεγίστους Ταξιάρχες απεικόνισαν στην τοιχογραφία τους αγγέλους σε τριάντα περίπου εικόνες, σκηνές και παραστάσεις από διάφορα γεγονότα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης που προκαλούν την εντύπωση και το δέος των παρατηρούντων αυτές. Παντού παρίστανται άγγελοι, όπως στον Παντοκράτορα, στην προσκομιδή, στη φιλοξενία του Αβραάμ, στους τρεις παιδιάς εν καμίνω, στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, στη Γέννηση του Χριστού, στην προσευχή της Γεσθημανής, στις Μυροφόρες προ του κενού τάφου του Χριστού, στην Ανάληψη, στην Κοίμηση της Θεοτόκου και σε πολλά γεγονότα της ζωής των Αποστόλων, αλλά ιδιαίτερα στην καθημερινή παρουσία των αγγέλων στο έργο της Πρόνοιας του Θεού.

Σε ανάμνηση της αγιογράφησης του ναού δεξιά όπως εισερχόμεθα στον πρόναο δίπλα από το νότιο κλιμακοστάσιο αναγράφεται: «Εις δόξαν Θεού ο πάνσεπτος ούτος και ιερός Μητροπολιτικός των Παμμεγίστων Ταξιαρχών Να-

ός ιστορήθη κατά τα έτη 1984-1995 υπό αγιογράφων Ι. και Δ. Γιαννακούδη, ευλογία του Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Μαξίμου, επιστασία του πρωτοπρεσβυτέρου Αναστασίου Πάππου Προέδρου του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, συνεργατών αυτού των Α. Μερκούρη, Γ. Σταμάτη, Π. Αρβανιτίδη, Π. Τσιακίρη, Γ. Ιλανίδη, Ζ. Θωμαΐδη, Χ. Οικονόμου και Γ. Βακάλου, μελών αυτού, αναλώμασι δε και δαπάναις των ευσεβών ενοριτών ων τα ονόματα εν βίβλω ζωής».

Η διάταξη της αγιογράφησης στο ναό είναι καθορισμένη σε τρεις κύκλους, το δογματικό στον τρούλο και των πέριξ αυτού, το λειτουργικό στο Άγιο Βήμα και το ιστορικό στον κυρίως ναό σύμφωνα με τις αποφάσεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου. Γενικά σ' όλο το ναό υπάρχουν πέντε σειρές τοιχογραφίες: α) κάτω, πάνω από τα στασίδια, β) ψηλότερα, μέχρι τα παράθυρα, γ) πάνω ψηλά από τα παράθυρα, δ) στην οροφή πάνω από τις κολόνες των καμαρών, ημιθολίων κ.λπ. και ε) στον κεντρικό τρούλο και στα τόξα. Ο ναός γιορτάζει και πανηγυρίζει στη Σύναξη των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ και λοιπών ασωμάτων δυνάμεων στις 8 Νοεμβρίου.

24.2.3. Ναός του Αγίου Παντελεήμονος Σερρών

24.2.3.1. Κοιμητηριακός βυζαντινός ναός άλλοτε, σήμερα ενοριακός

Είναι γνωστός ως ναός του βυζαντινού νεκροταφείου του Αγίου Παντελεήμονος που ήταν άλλοτε και ρωμαϊκό νεκροταφείο της πόλεως Σερρών. Τούτο επιβεβαιώνεται από τις ανακαλυφθείσες στον περίβολο και εντός αυτού ενεπίγραφες επιτύμβιες πλάκες της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής. Από την πρώτη εποχή βρέθηκε μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια πλάκα διαστ. 0,58Χ0,39Χ0,10-0,15 μ. Είναι φθαρμένη από το χρόνο η αετωματική επίστεψη της. Έχει ανάγλυφη ροζέτα ημικυκλικό στεφάνι και την επιγραφή «ΜΩΜΩ ΔΙΟΝΥΣΙΩ ΤΩ ΑΝΔΡΙ ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ». Αφιερώθηκε από τη Μωμώ στον άνδρα της Διονύσιο χάριν μνήμης³⁵³. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει ότι βρήκε το 1895 στο ναό μία επιτύμβια πλάκα της βυζαντινής εποχής με την επιγραφή «ΜΝΗΣΘΙΤΗ- ΚΡ ΤΩΝ ΔΟΥΛ-ΩΝ ΣΟΥ ΛΑΖΑΡΩΝ ΠΤΡ»³⁵⁴ [Μνήσθητι Κύριε τον δούλον σου πατέρα ή πρεσβύτερον Λάζαρον] και συμπεραίνει ότι «ο τόπος [της ευρέσεως] αυτής οδηγεί ημάς εις τον ορισμόν της θέσεως του Βυζαντινού και μεταγενεστέρου νεκροταφείου», το οποίο κατά τις μαρτυρίες των επιζώντων λειτουργούσε μέχρι το 1945.

24.2.3.2. Ιστορικές πληροφορίες

Ο ναός βρίσκεται σε οικοπέδο 2.020 τ.μ. στη δυτική πλαγιά της Ακροπόλεως, έξω από τα βυζαντινά τείχη της πόλεως Σερρών στην οδό Αναστασίου

³⁵³ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 99, αριθ. 25.

³⁵⁴ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 32-33.

Χρυσάφη 36. Κτίστηκε στη βυζαντινή εποχή και ανακαινίσθηκε όπως φαίνεται στις δύο εντοιχισμένες ενεπίγραφες πλάκες κατά τα έτη 1738 και 1838.

Από τη διασωθείσα φωτογραφία των τοίχων του πυρποληθέντος ναού το 1913 φαίνεται ότι η αρχιτεκτονική του ήταν όμοια με τους ναούς των Αγίων Αντωνίου–Μαρίνης, Αγίας Παρασκευής και Αγίων Αναργύρων, που ξανακτίστηκαν κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Απ' αυτό συμπεραίνουμε ότι η τελευταία προ του 1913 ανακαίνιση του ναού έγινε το 1838.

Οι πληροφορίες του Παπασυναδινού για το θάνατο των εφημερίων της ενορίας του Αγίου Παντελεήμονα, του παπα-κυρ-Ιωάννου Μπαρπερούδη το 1621 και του παπα-κυρ-Αργυρού Μπροσταντζόγλου το 1628³⁵⁵, φανερώνουν ότι ο ναός το 17^ο αιώνα λειτουργούσε ως ενοριακός και κοιμητηριακός της πόλεως Σερρών. Πότε ακριβώς πρωτοκτίστηκε αγνοούμε. Ήταν βασιλική τρίκλιτος με δύο σειρές των έξι κίωνων εκάστη, με ξυλόστεγη σαμαρωτή στέγη.

Σε διδακτήριο του προαυλίου λειτουργούσαν μέχρι το 1913 νηπιαγωγείο και εξατάξιο δημοτικό σχολείο.

24.2.3.3. Ανοικοδόμηση του ναού

Ο Ιερός Ναός Αγίου Παντελεήμονος

στο αριστερό προσκυνητάρι για να σταματήσει η χολέρα που μάστιζε την πόλη.

Τό 1935 η εκκλησιαστική επιτροπή από τις κυρίες Ευθ. Κικοπούλου, Μ. Ζωγράφου, Ασημ. Γούναρη και Θεοδ. Κακαβούτη πρωτοστάτησε στην ανοικο-

Στην πυρκαγιά του 1913 κάηκαν τα πάντα και υπολογίσθηκαν προς αποζημίωση 6.000 χρυσές λίρες. Παρέμεινε ερείπιο είκοσι δύο χρόνια (1913-1935).

Μέσα στα ερείπια τέλεσαν το 1913 Θεία Λειτουργία και λιτανεία με την εικόνα του Αγίου

Χαραλάμπους που βρίσκεται

³⁵⁵ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 26α και 35α.

δόμηση του ναού πάνω στους ίδιους τοίχους. Μετέφεραν ξυλεία από τον Λαϊλιά και την τοποθέτησαν όπως φαίνεται εσωτερικά στη στέγη αυτούσια, χωρίς πολλή επεξεργασία. Τις κολόνες τις επένδυσαν με σοβά. Η ανοικοδόμηση προχωρούσε αργά με έναν τεχνίτη πληρώνοντάς τον κάθε εβδομάδα από τις εισφορές των πιστών και από τα έσοδα της παράκλησης που γινόταν κάθε Πέμπτη απόγευμα. Γι' αυτό και διήρκεσε δεκαπέντε χρόνια, 1935-1950. Ξανακτίστηκε στις ίδιες εξωτερικές διαστάσεις 27X15,2 μ. και στον ίδιο αρχιτεκτονικό ρυθμό τρίκλιτη, με σαμαρωτή δίριχτη ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη που τη στήριξαν πάνω στους ίδιους πλατείς ενός μέτρου τοίχους και σε 12 ξύλινους στύλους. Παραλείφθηκε ο γυναικωνίτης πάνω από τον εξωνάρθηκα και έκλεισαν την αφιδωτή είσοδό του. Ο νάρθηκας στηρίζεται σε έξι χονδρούς πεσσούς και σχηματίζει πέντε τόξα. Ο ναός φωτίζεται από 14 ορθογώνια δίφυλλα σιδηρά με άχρωμα τζάμια παράθυρα (αντικατασταθέντα στις 6-5-1991) και από δύο στρογγυλούς φεγγίτες στα αετώματα. Αφιδωτές με πορώδεις μαρμάρινους παραστάτες είναι οι είσοδοί του δυτικά και νότια. Εξάκογχο είναι το Άγιο Βήμα. Απλή, μαρμάρινη, μονόστυλη η Αγία Τράπεζα. Εγκαινιάστηκε στις 28-9-1986 από τον μακαριστό μητροπολίτη Σερρών και Νιγρίτης Μάξιμο.

Το τέμπλο από το 1935 είναι κτιστό, διακοσμημένο με γύψινες ανάγλυφες γιρλάντες κλήματος αμπέλου στην κορυφή, με διπλά τόξα γύρω από τις εικόνες και ροζέτες κάτω απ' αυτές βαμμένες με χρυσό χρώμα.

Ο Ιερός Ναός Αγίου Παντελεήμονος

Οι εικόνες α-γιογραφήθηκαν

με δωρεές από το 1935 και εξής. Ως κειμήλια του ναού φυλάσσονται μια εικόνα της Παναγίας και της Αγίας Μαρίνης διαστάσεων 0,30X0,20 μ. του 17^{ου} αιώνα στο Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης και ένα Ευαγγέλιο αφιερωμένο στον πατριάρχη Ιεροσολύμων Σοφρώνιο, έκδοσης Βενετίας 1811, στο σκευοφυλάκιο του ναού.

Ξυλόγλυπτος είναι ο δεσποτικός θρόνος του 1940 και το παραθρόνιο του 1958. Τα ξυλόγλυπτα καλλιτεχνικά στασίδια, ο άμβωνας, το παγκάρι, τα ανα-

λόγια, ο επιτάφιος και τα προσκυνητάρια είναι έργα του 1985-1992 του εργαστηρίου Ελευθεριάδη με δαπάνες του ναού και με δωρεές ευσεβών Σερραίων «ων τα ονόματα εν τη βίβλω ζωής». Η Πλατυτέρα των Ουρανών στην κόγχη του Αγίου Βήματος και οι άγιοι αγιογραφήθηκαν από τους κ. Πριζνόβαλη και Κωτικώστα προ του 1970. Ο υπόλοιπος ναός αγιογραφήθηκε κατά τα έτη 1985-1988 από τον Σπυρίδωνα Δρούγιο.

Με δωρεά του Γεωργίου Κατσαρίδη κτίστηκε το 1961 το εξάγωνο και διακοσμημένο με αγιογραφίες στο κάτω μέρος, ύψους 12 μ. περίπου, κωδωνοστάσιο του ναού. Οι δύο καμπάνες του κτυπούν με αυτόματο ηλεκτρονικό σύστημα κωδωνοκρουσίας από τις 17-7-1993.

Το 1985 ανεγέρθηκε το γραφείο του ναού διαστάσεων 8Χ4 μ. και το 1987 η αίθουσα δεξιώσεων 8Χ16 μ. Περιφράχθηκε το προαύλιο με τοίχους αντιστηρίξεως και εξωραϊστηκε.

24.2.3.4. Ενοριακός ναός

Ο ναός ήταν παρεκκλήσι του Ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών μέχρι το 1984. Με τις ενέργειες του αιμνήστου μητροπολίτου Μαξίμου υπογράφηκε το υπ' αριθ. 14/22-1-1985 προεδρικό διάταγμα αναγνωρίσεώς του σε ενοριακό ναό. Πρώτος εφημέριος αυτού διορίστηκε ο παπα-Στυλιανός Κουκουλάς.

Στην ενορία του υπάγονται ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Χρυσοπηγής, που ανακαινίσθηκε εξ ολοκλήρου το 1998, και το όμορφο παρεκκλήσι του Αγίου Συμεών του Στυλίου στους πρόποδες της Ακροπόλεως. Δίπλα και δεξιά από τη μεγάλη σκάλα, σε ανάμνηση του ναού του Αθανάτου Χριστού, ανεγέρθηκε ομώνυμο παρεκκλήσι διαστάσεων 2,5Χ1,75 μ.

Δύο παλαιές εικόνες του ναού αυτού, της Θεοτόκου «ΜΗΡ ΘΟΥ Η ΑΜΑΡΤΩΛΩΝ ΣΩΤΗΡΙΑ» και του Χριστού με την επιγραφή «ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΜΒΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΥΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ΖΠΛΣ [1628]», βρήκε ο Παπαγεωργίου το 1892 στο Ναό του Αγίου Παντελεήμονος, όπου τελούνταν άλλοτε εκ παραδόσεως αρχιερατική Θεία Λειτουργία τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων.

Ο ναός πανηγυρίζει την ημέρα του Αγίου Παντελεήμονος, στις 27 Ιουλίου. Γιορτάζει στις 10 Φεβρουαρίου του Αγίου Χαραλάμπους σε ανάμνηση της σωτηρίας των Σερραίων από τη χολέρα του 1913. Διάφορες συντεχνίες των Σερρών, μικροπωλητές, επισιτιστές (μάγειροι, σερβιτόροι) κ.λπ. γιορτάζουν σε καθιερωμένη ημέρα στο ναό, π.χ. οι εθελόντριες αδελφές νοσοκόμες του τμήματος Σερρών γιορτάζουν την ημέρα του Αγίου Ιωάννου του Ελεήμονα στις 12 Νοεμβρίου.

24.2.4. Ναός της Αγίας Παρασκευής

24.2.4.1. Ιστορικές πληροφορίες για την αρχαιότητά του

Σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά του Ναού των Αγίων Θεοδώρων, στην οδό Ίωνος Δραγούμη, νυν Μητροπολίτου Κωνσταντίνου, αριθ. 32 βρίσκεται ο Ναός της Αγίας Παρασκευής.

Ο Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής

Την αρχική ίδρυση του ναού δεν μπορούμε να την καθορίσουμε διότι δεν έχουμε προγενέστερες του 1500 μ.Χ. πληροφορίες. Από απόσπασμα ενός κώδικα καταγραφής του πληθυσμού της πόλεως Σερρών του 1494-1503 πληροφορούμεθα ότι στην ενορία της Αγίας Παρασκευής έμειναν δώδεκα με δεκαπέντε χριστιανικές συγγενικές οικογένειες, περίπου εβδομήντα άτομα.

Αποκλείεται να πρωτοκτίστηκε ο ναός στους πρώτους δύο αιώνες της Τουρκοκρατίας, τον 15^ο και 16^ο αιώνα, διότι οι πολιτικές, κοινωνικές και προπαντός οι οικονομικές συνθήκες δεν επέτρεπαν ανέγερση νέου ναού. Πιθανόν να πρωτοκτίστηκε στην εποχή των Παλαιολόγων, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Κτίστηκε σε προνομοιούχο θέση, στο κέντρο της περιτειχισμένης βυζαντινής πόλης, κοντά στον μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων, δίπλα από την κεντρική βασιλική οδό³⁵⁶.

Ο Παπασυναδινός στο *Χρονικόν* του³⁵⁷ το 1600-1642 αναφέρει το θάνατο των εφημερίων του Ναού της Αγίας Παρασκευής του παπα-κυρ-Ιωάννη Μουρ-

³⁵⁶ Καραναστάσης Τ., «Σημειώσεις για την ιστορία του ναού της Αγίας Παρασκευής στις Σέρρες», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 1 (1992), 152-171.

³⁵⁷ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 18α.

μούρη το 1615 και του παπα-κυρ-Δημήτρη Καργούδη το 1623, τον οποίον διαδέχθηκε ως εφημέριος στην ως άνω ενορία στις 12-8-1623.

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα ο ναός ήταν χωρίς αγιογραφίες και κατάντησε σαν αχούρι. Ο Παπασυναδινός κατέβαλε τα μισά έξοδα και παρακίνησε τους ενορίτες του να συνδράμουν στο υπόλοιπο για την αγιογράφιση του ναού με την επίβλεψή του. Δεν άφησε τον αγιογράφο να ζωγραφίζει στο ναό ό,τι ήθελε, αλλά του υποδείκνυε σύμφωνα με την εκκλησιαστική παράδοση. Κατά το χρονικό διάστημα 1629-1642 εικονογραφήθηκε ο ναός με τις παραστάσεις του μαρτυρίου της Αγίας Παρασκευής και με πολλές εικόνες από γεγονότα της Αγίας Γραφής. Από τη Γένεση της Παλαιάς Διαθήκης εικονογράφησε την εξαήμερο δημιουργία του κόσμου, την πλάση των πρωτοπλάστων, την πτώση και την εκδίωξη αυτών από τον παράδεισο, τη ζωή αυτών και των απογόνων τους μέχρι του κατακλισμού, καθώς και την ιστορία του παγκάλου Ιωσήφ με όλες τις λεπτομέρειές των. Από την Καινή Διαθήκη εικονογράφησε τα σεπτά Πάθη του Κυρίου και τις παραβολές του Τελώνου και Φαρισαίου, του ασώτου υιού, του καλού Σαμαρείτου και της Μέλλουσας Κρίσης. Εικονογράφησε παραστάσεις των μετά θάνατον τιμωριών των αμαρτωλών στην κόλαση, του πόρνου, του κλέπτου, του φονιά, του αδίκου και άρπαγα επαγγελματία που εξαγρίωσαν τους Σερραίους, διότι νόμισαν ότι παρουσίαζε ως βασιλέα τους μετά θάνατο στην κόλαση το σουλτάνο. Απειλήσαν να γκρεμίσουν το ναό από τα θεμέλια και να τον καύσουν ολόκληρο. Τρόμαξε ο Παπασυναδινός από την επιθετικότητα τους και κατέφυγε στο μητροπολίτη των Σερρών Δανιήλ. Για να μην επέμβουν οι Τούρκοι στις διενέξεις των χριστιανών διατάχθηκε ο αγιογράφος να σβήσει τις παραστάσεις που τους έθιγαν και καθησύχασαν³⁵⁸. Από την πληθώρα των εικονογραφιών συμπεραίνουμε ότι ο ναός τότε ήταν μεγάλος.

Από τις φορητές εικόνες του ναού σώζεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης μόνο η Δίκη του Χριστού του 1893. Σ' αυτή εικονίζονται αριστερά οι Γραμματείς και οι Φαρισαίοι με τον Άννα και δεξιά ο ένθρονος Πιλάτος με πολλούς άλλους να συνεδριάζουν καθισμένοι στο διοικητήριο. Όλοι κρατούν ανοικτά γραμμένα ειλητάρια. Ο Χριστός καθήμενος στο εδώλιο του κατηγορουμένου έχει αναγραμμένη δίπλα του την απόφαση της καταδίκης³⁵⁹.

Ο μητροπολίτης Γαβριήλ (1735-1745) αναφέρει στον μητροπολιτικό Κώδικα Σερρών, σ. 261, ότι ο προκάτοχός του Στέφανος ενοικίασε την ενορία του Ναού της Αγίας Παρασκευής σε κληρικούς και λαϊκούς³⁶⁰.

Στη μεγαλομάρτυρα Αγία Παρασκευή ήταν αφιερωμένος πάντοτε ο ναός αυτός και όχι, όπως ισχυρίσθηκε ο Βούλγαρος ιστορικός Hr. Cantev, στη νεο-

³⁵⁸ Παπασυναδινού, *ό.π.*, παρ. 185β-189α.

³⁵⁹ Γκερέκου-Κανλή, *ό.π.*, σ. 101.

³⁶⁰ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 268.

μάρτυρα Επιβατινή Αγία Παρασκευή, της οποίας το ιερό λείψανο, όπως αναφέρει ο Παπασυναδινός³⁶¹, βρίσκεται στο μοναστήρι των Τριών Ιεραρχών στο Ιάσιο της Ρουμανίας. Κατά την επίσκεψή μου στο Ιάσιο προσκύνησα το ιερό λείψανο της Αγίας Παρασκευής της Επιβατινής.

24.2.4.2. Η προηγούμενη αρχιτεκτονική μορφή του

Πότε και από ποια αιτία καταστράφηκε ο παλαιότερος ναός και ξανακτίστηκε δεν γνωρίζουμε. Δεν κήκε στη μεγάλη πυρκαγιά του 1849, αλλά μάλλον τον έφθειρε ο πανδαμάτωρ χρόνος και οι πλημμύρες του χειμάρρου των Αγίων Αναργύρων που κατέκλυζε την περιοχή εκείνη τακτικά επειδή η στάθμη της κοίτης του είναι ψηλότερα.

Ανακαινίσθηκε εξ ολοκλήρου στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Από το τοπογραφικό σχέδιο των Σερρών και φωτογραφίες του πυρπολυθέντος ναού φαίνεται ότι ο παλαιός κυρίως ναός ήταν μεγάλος με δύο σειρές κιόνων, τρίκλιτος με πλατύτερο και ψηλότερο το μεσαίο κλίτος. Ήταν βασιλικού ρυθμού με ξύλινη σαμαρωτή δίριχτη στέγη με μικρά απότμηση δυτικά.

Στη δυτική πλευρά είχε πέντε τοξωτά ανοίγματα. Το μεσαίο ήταν μεγαλύτερο. Για το φωτισμό του γυναικωνίτη υπήρχαν στο αέτωμα ένα ορθογώνιο παράθυρο και χαμηλότερα δύο ορθογώνιοι φεγγίτες. Στο μέσον κάτω απ' αυτούς υπήρχε ένα άνοιγμα σαν πολεμίστρα. Στους τοίχους βόρεια και νότια υπήρχαν δύο σειρές μεγάλων τοξωτών παραθύρων που φώτιζαν τον κυρίως ναό. Ανατολικά πάνω από το αγίασμα υψωνόταν μεγαλοπρεπέστατο κωδωνοστάσιο. Ομοιάζε με τους ναούς των Αγίων Αναργύρων, του Παντελεήμονος και του Αγίου Αντωνίου. Πιθανόν να ανακαινίσθηκαν εκ θεμελίων κατά το πρώτο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα από τους ίδιους μαστόρους.

24.2.4.3. Η ανοικοδόμηση του ναού

Ο ναός κήκε εξ ολοκλήρου από τους Βουλγάρους το 1913. Έμειναν μόνο οι τοίχοι του, οι οποίοι παρ' ότι δεν είχαν στατικά προβλήματα γκρεμίστηκαν, διότι στη νέα ρυμοτομία της πόλεως η οδός Ίωνος Δραγούμη, με το νέο όνομα Μητροπολίτου Κωνσταντίνου, που αντικατέστησε την παλαιά κεντρική βασιλική οδό διήρχετο πάνω από τα ερείπια του ναού. Το 1927 έκτισαν εκ θεμελίων το σημερινό ναό δεξιότερα της νέας οδού σε μονόκλιτη βασιλική με μολυβδοσκέπαστο μικρό τρούλο. Παρέμεινε στη θέση του μόνο το αγίασμα. Αντί του ενός κωδωνοστασίου κτίστηκαν δύο μικρότερα πάνω στη δυτική πλευρά της στέγης του ναού. Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 14,60 X 5,20 μ. Έχει φαρδείς τοίχους και μεγάλα δοκάρια από μπετόν στην οροφή για τη στήριξη του τρούλου και των κωδωνοστασίων. Η κόγχη του Αγίου Βή-

³⁶¹ Παπασυναδινού, *Χρονικόν*, παρ. 77α-80β.

ματος έχει άνοιγμα 1,90 και βάθος 0,85 μ. Είναι ο πρώτος πυρπολημένος ναός που ξανακτίστηκε στις Σέρρες μετά το 1913 χωρίς να γίνει όμως ενοριακός.

Στις 6-5-1928 η τοπική εφημερίδα *Ελεύθερος Πολίτης* χαιρέτιζε το ευοίωνο γεγονός και επαινούσε το ζήλο και την ευλαβική συνεισφορά και προσπάθεια των κατοίκων στην ανέγερση του ναού και της παρακειμένης αίθουσας διαλέξεων. Σύμφωνα με την εντοιχισμένη στο υπέρθυρο του ναού ενεπίγραφη πλάκα ο σημερινός ναός κτίστηκε το 1927 επί αρχιερατείας του Κωνσταντίνου Μεγκρέλη με δαπάνες των απανταχού Σερραίων και του μεγάλου ευεργέτη Σχοινά με τη μέριμνα των επιτρόπων Δ. Παπακωνσταντίνου, Κύρου Κύρου, Πασχ. Στεφάνου και Ν. Αστερίου από τον εργολήπτη και σχεδιαστή Κ. Π. Παναγιώτου.

Προ της αποπεράτωσης του ναού ανεγέρθηκε δυτικά αυτού μεγάλη αίθουσα (διαστ. 10,65X9,05 μ.) ομιλιών και κατηχητικών σχολείων που ενώθηκε με το ναό και διεύρυνε το χώρο αυτού για τους εκκλησιαζομένους. Η θεμελίωση της αίθουσας έγινε στις 23-4-1934. Νότια της αίθουσας κτίστηκε το γραφείο (6X2,5 μ.)³⁶². Σε βάθος 3,50 μ. όπισθεν του Αγίου Βήματος βρίσκεται το αγίασμα της Αγίας Παρασκευής και του Αγίου Στυλιανού (διαστ. 3,50X3,50 μ.). Από την ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα στο υπέρθυρο της εισόδου πληροφορούμεθα ότι το «Αγίασμα-Αγίας Παρασκευής και Αγίου Στυλιανού ανεγέρθεν επί αποτεφρωθέντος τοιούτου κατά τη μεγάλην πυρκαϊάν του 1913 δαπάναις Κύρου Ι. Κύρου και της συζύγου αυτού Άννης κατά το έτος 1919». Άνωθεν αυτού κτίστηκε οκτάγωνο θολωτό νεότερο κτίσμα (1,52 εκάστη πλευρά, διαστ. 3,50X3,50 μ.) ως αγίασμα της Ζωοδόχου Πηγής. Από την ενεπίγραφη πλάκα στο υπέρθυρο πληροφορούμεθα ότι «Το Αγίασμα τούτο ανηγέρθη εν έτει 1939 δαπάναις των κ.κ. Παναγιώτου και Μαρίας Μαρίνου εξ Αθηνών και Δήμου Σερρών, δημαρχεύοντος του Γεωργίου Μόσχου».

Ο ναός από της ανοικοδομήσεώς του παραμένει ως παρεκκλήσι. Τον διαχειρίζετο ο *Θρησκευτικοεθνικός Σύλλογος Αναγέννησις* Σερρών για την εξυπηρέτηση των κατηχητικών σχολείων όλων των βαθμίδων στην αίθουσα και για τον εκκλησιασμό του τέως γυμνασίου θηλέων, νυν 3^{ου} γυμνασίου Σερρών.

Ο μακαριστός μητροπολίτης Μάξιμος από το 1998 ανέθεσε τη διαχείριση του ως άνω ναού και του υπαγομένου σ' αυτόν εξωκκλησίου των Δώδεκα Αποστόλων και της Μεταμορφώσεως σε εκκλησιαστική επιτροπή της μητροπόλεως με πρόεδρο τον ίδιο. Στην αρχιερατεία του άρχισε η αγιογράφηση του ναού. Ο νέος μητροπολίτης μας κ. Θεολόγος συνέχισε τον εξωραϊσμό του ναού. Διαπλάτυνε το Άγιο Βήμα, ανακαίνισε εξ ολοκλήρου τους χώρους του παλαιού αγιάσματος και συμπλήρωσε όλη την τοιχογραφία με τον ίδιο αγιογραφικό οίκο. Επεξέτεινε το ναό σε όλη την αίθουσα και διάνοιξε τρούλο στο μέσον της αίθουσας. Το υπόλοιπο μέρος της αίθουσας μαζί με το παλαιό

³⁶² Τζανακάρης Β., *Εικονογραφημένη ιστορία των Σερρών*, Σέρρες 1991, τ. Α, σ. 392-394.

γραφείο ενώθηκαν και διαμορφώθηκαν σε μία ευρύχωρη ξεχωριστή αίθουσα υποδοχής.

Στο ναό φυλάσσονται ως κειμήλια: α) Οστούν από το αριστερό χέρι της Αγίας Παρασκευής τοποθετημένο εντός ασημένιας ειδικής θήκης σχήματος παλάμης. 2) Θυματήρι αργυρού με την επιγραφή «Αφιέρωμα Γεωργίου Βικτορίας Μάλιου, 29 Μαΐου 1929. γ) Δισκοπότηρο αργυρού διακοσμημένο στη βάση με σκαλισμένες τις εικόνες του Χριστού, της Παναγίας, του Τιμίου Προδρόμου με ρωσική επιγραφή. δ) Δισκάριο αργυρού διακοσμημένο με μπορντούρα στη βάση και αντεστραμμένα φύλλα. Φέρει την επιγραφή «Αφιέρωμα Περιστέρη Κωστοπούλου».

Τελείται Θεία Λειτουργία κάθε Παρασκευή, αλλά από το 1998 καθιερώθηκε να γίνεται από το Νοέμβριο μέχρι το Πάσχα Θεία Λειτουργία και τις Κυριακές από 10.30 π.μ. μέχρι 12.00 για να εξυπηρετεί τους μη δυναμένους να εκκλησιαστούν στους άλλους ναούς πριν από τις 10.30 π.μ.

24.2.5. Άγιος Νικόλαος της Ακροπόλεως Σερρών

24.2.5.1. Εισαγωγή

Η πόλη των Σερρών είχε πέντε ναούς προς τιμήν του Αγίου Νικολάου: α) Ο Άγιος Νικόλαος των Μποσταντζήδων. Άγνωστο πότε κτίστηκε, πάντως προ του 1600 διότι αναφέρεται από τον Παπασυναδινό. Κήκε το 1871 και ξανακτίστηκε το 1872. Ανακαινίσθηκε το 1834 και κήκε εντελώς το 1913 από τους Βουλγάρους. β) Ο Άγιος Νικόλαος πλησίον του Ναού της Αγίας Φωτεινής, δίπλα από το 3ο δημοτικό σχολείο. Ήταν ωραιότατος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο, με θαυμάσιες τοιχογραφίες του 11^{ου} αιώνα. γ) Ο Άγιος Νικόλαος (μικρός ναός) κάτω από την Ακρόπολη. Στην αυλή του κτίστηκε το 1795 το παλαιό νοσοκομείο. δ) Ο Άγιος Νικόλαος ο Ορφανοτρόφος. Ήταν έξω από το δυτικό τείχος της πόλεως, στην περιοχή μεταξύ 1ου γυμνασίου Σερρών και του Ιερού Ναού του Αγίου Παντελεήμονος. Το 19^ο αιώνα ήταν κατεστραμμένος. ε) Ο Άγιος Νικόλαος της Ακροπόλεως, περί του οποίου γίνεται λόγος³⁶³. Για τους τέσσερις πρώτους ναούς προς τιμήν του Αγίου Νικολάου βλ. την ενότητα 24.1.

24.2.5.2. Τα ερείπια του ναού προ της ανοικοδομήσεώς του

Ο Άγιος Νικόλαος είναι βυζαντινός διώροφος ναός. Αναφέρεται ως ερειπωμένος: α) από τον Τούρκο περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί το 1668, β) από το Γάλλο καπουτσίνο Robert de Dreux το 1669 και γ) από τον Γάλλο πρόξενο της Θεσσαλονίκης Cousinéry το 1814.

---

³⁶³ Σαμσάρη, *Το Κάστρο των Σερρών*, σ. 62-65.

Περιγραφή των ερειπίων κάνει ο γυμνασιάρχης Πέτρος Παπαγεωργίου³⁶⁴. Γράφει ότι σώζονταν τότε λίγα λείψανα του εσωνάρθηκα, ο ραγισμένος τρούλος που στηριζόταν στις τέσσερις αψίδες και ολόκληρο το Άγιο Βήμα με τις τρεις κόγχες. Από τις εικονογραφίες σώζονταν στο Άγιο Βήμα οι εικόνες του Αγίου Μοδέστου, του Ιωάννου Θεολόγου και μερικές άλλες που ήσαν τόσο φθαρμένες, ώστε μετά δυσκολίας διακρίνονταν. Τα εναπομείναντα ερείπια των τοίχων χαρακτηρίζονται ως αριστούργημα από την άποψη της συναρμο-λόγησης των πλίνθων μετά των κροκάλων λίθων.

Η διακόσμησή των και ο χαριέστατος ρυθμός στις πλευρές των εξωτερικών τοίχων του ναού είναι όμοια με τους ναούς των Δώδεκα Αποστόλων και της Αγίας Αικατερίνης της Θεσσαλονίκης. Αυτά όλα «πείθουσι ότι ο ναός αυτός των Σερρών, ήτο περικαλλές μνημείον του ΙΑ αιώνος, ει μη του Ι».

Ο Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου Ακροπόλεως

Ο Κ. Γ. Ζησίου γράφει στο βιβλίο του *Χριστιανικά Μνημεία Μακεδονίας* ότι «κατεφθαρμένος ίσταται έτι ο ναΐσκος του Αγίου Νικολάου του Ι΄ πιθανώς αιώνος ίδρυμα».

Το Σεπτέμβριο του 1926 ο καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ανδρέας Ξυγγόπουλος έκανε ανασκαφές στα ερείπια του ναού με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας και έφερε στο φως νέα στοιχεία. Μας γράφει πολλές λεπτομέρειες για το ναό, ότι σώζονταν τότε πάνω από το έδαφος τα ερείπια ολόκληρης της ανατολικής πλευράς του, το μεγαλύτερο μέρος του τοίχου της βορείας πλευράς και μέρος του νοτίου τοίχου κοντά στο Άγιο Βήμα.

³⁶⁴ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 17-18.

Ο κυρίως ναός αποτελείτο από ένα τετράγωνο (διαστ. 4,0X4,40 μ.) καλυπτόμενο από τρούλο που στηριζόταν στις τρεις πλευρές, βόρεια, δυτικά και νότια, πάνω σε τρεις αβαθείς τυφλές καμάρες που άνοιγαν στο πάχος των τοίχων και ανατολικά σε ένα τόξο που τον χώριζε από το Άγιο Βήμα. Στις δύο πλευρές του κυρίως ναού, βόρεια και νότια, υπήρχαν προς τα έξω από μία τρίπλευρη κόγχη. Παρόμοια κόγχη υπήρχε και στο στενό χώρο του ιερού Βήματος. Καλυπτόταν από μία αβαθή καμάρα. Ο νάρθηκας ήταν εντελώς κατεστραμμένος, αλλά από μερικά υπολείμματα του βορείου τοίχου διαπιστώθηκε ότι αποτελείτο από τρία διαμερίσματα που χώριζαν με τόξα και καλύπτονταν με ημισφαιρικές οροφές. Ο ναός ήταν τρίκογχος, μονόκλιτος με τρούλο, συνηθισμένος τύπος ναού της Μακεδονίας και χρησίμευε κατά τους βυζαντινούς χρόνους για τον εκκλησιασμό των στρατευμάτων του φρουρίου. Εξωτερικά οι τοίχοι αποτελούνταν από κροκάλες πέτρες, λίγους πωρολίθους και πλίνθους που σχημάτιζαν ζώνες γύρω από όλες τις πλευρές του μνημείου. Η επίστεψη των τοίχων είχε δύο σειρές οδοντωτούς πλίνθους. Αν και απλός ήταν ωραίος ο διάκοσμος³⁶⁵.

Κατά την ανασκαφή του 1926 αποκαλύφθηκε η κρύπτη (το υπόγειο) του ναού, ύψους 2,5 μ., με είσοδο από την ανατολική πλευρά. Έχει το ίδιο σχήμα και την ίδια δαίρεση με τον επάνω ναό. Στο κάθε αντίστοιχο τμήμα υπήρχαν αβαθείς καμάρες και δύο τυφλές κόγχες στις πλευρές δεξιά και αριστερά. Σ' αυτές στεγάζονταν κτιστοί τάφοι, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν για την ταφή των αποθνησκόντων ή φονευομένων ανδρών της φρουράς του κάστρου. Βρέθηκαν λείψανα τάφων και ανθρώπινα οστά. Η κρύπτη είχε κοιμητηριακό σκοπό.

Δεν βρέθηκαν γλυπτά μαρμάρια υπολείμματα στην ανασκαφή. Αντί μαρμάρων βρέθηκαν πήλινα κομμάτια με εγκοπή στο μέσον για τζάμι, που προέρχονταν από κάποιο στρόγγυλο φεγγίτη, και μια διακοσμημένη πήλινη πλάκα με εγχάρακτες παράλληλες εναλλασσόμενες σειρές μικρών κύκλων και οκτακτινών αστέρων, πράγματα πρωτότυπα σ' αυτού του τύπου τους ναούς.

Η ζωγραφική του καταστράφηκε στους αιώνες που ήταν σε ερειπώδη κατάσταση ο ναός. Το 1926 διατηρούνταν στη μεσαία κόγχη του Ιερού Βήματος λείψανα της παραστάσεως της Θείας Μεταλήψεως και Μεταδόσεως των Αποστόλων. Στην κόγχη της προθέσεως εικονίζετο ξαπλωμένος μέσα σε δισκάριο ο Χριστός σαν παιδί (αμνός) και επάνω ένας άγγελος. Στην κόγχη του διακοσμητικού εικονίζετο η Παναγία με τον Χριστό προ του στήθους. Δίπλα, έξω από την κόγχη, σωζόταν η εικόνα του Αγίου Μοδέστου ολόσωμη. Ευλογούσε με το δεξί του χέρι και κρατούσε κλειστό το Ευαγγέλιο με το αριστερό. Στον κυρίως ναό σώζονταν ίχνη μόνον εικονογραφίας. Στη βόρεια κόγχη πιθανόν να εικονιζόταν η σύνθεση των Μυροφόρων προ του μνημείου του Ιησού Χριστού.

³⁶⁵ Ξυγγόπουλου, *ό.π.*, σ. 22-45.

Επίσης σώζονταν στα επιχρίσματα των τοίχων μερικά διακοσμητικά διαφόρων χρωμάτων με την τεχνοτροπία και τα θέματα της εποχής των Παλαιολόγων.

24.2.5.3. Πότε κτίστηκε ο ναός

Η χρονολογία της ανεγέρσεως του ναού δεν είναι εύκολο να καθορισθεί με βεβαιότητα. Ο αείμνηστος Ξυγγόπουλος τον τοποθετεί στο πρώτο ήμισυ του 14^{ου} αιώνα και μάλιστα προ του 1345, με τα εξής επιχειρήματα: Ο ΒΑ τοίχος της κόγχης του Ιερού Βήματος απέχει μόλις 0,70 μ. από το τείχος της πόλεως που περνά δίπλα από το ναό. Γι' αυτό η κόγχη έχει μια στροφή προς νότο, που σημαίνει ότι πρώτα κτίστηκε το τείχος και μετά ο ναός. Το τείχος εκεί κτίστηκε προ του 1345.

Ο τρόπος της τοιχοδομίας του ναού, με κροκάλες πέτρες και ανάμεσα σ' αυτές πλίνθους που σχηματίζουν εξωτερικά διάφορες ζώνες, πυκνότερες στο κάτω μέρος και αραιότερες στο επάνω, με τυφλά τόξα, με διπλή οδοντωτή σειρά πλίνθων στην επίστεψη, είναι όμοιος με τους ναούς των αρχών του 14^{ου} αιώνα της Θεσσαλονίκης, του Αγίου Νικολάου του Ορφανού και άλλων. Γι' αυτό καταλήγει ότι «εκτίσθη κατά το πρώτον ήμισυ του 14^{ου} αιώνας και πάντως προ του 1345, οπότε οι Σέρβοι κατέλαβον τας Σέρρας». Ο Παπαγεωργίου και ο Ζησίου τον χαρακτηρίζουν από άλλες ενδείξεις ως μνημείον του 11^{ου} ή του 10^{ου} μ.Χ. αιώνα.

Ο Δ. Σαμσάρης στον *Τουριστικό οδηγό του νομού Σερρών*³⁶⁶ αναφέρει ότι γίνεται μνεία σε απόσπασμα πρακτικού (1339-1342) «περί πύργου του Αγίου Νικολάου», αλλά πρόκειται για τον πύργο που ήταν κοντά στο Ναό του Αγίου Νικολάου των Μπροσταντζήδων πλησίον του σημερινού οικημάτος του Ι.Κ.Α.

24.2.5.4. Η αναστήλωση του ναού

Το ιστορικό της αναστηλώσεως του ναού το αναφέρουν ο Ν. Ε. Πέτροβιτς και ο Ευάγγελος Ασπιώτης³⁶⁷. Ο νέος ναός άρχισε να ανοικοδομείται πάνω στα παλαιά ερείπια το 1935 με την πρωτοβουλία τριών κυριών της πόλεως Σερρών, της Μαρίας Μαρούλη του γένους Κουζά, της Ευτέρπης Ζιώγα και της Πηνελόπης Πολυμέρη.

Τον αναστήλωσαν χωρίς την επίβλεψη της αρχαιολογικής υπηρεσίας και γι' αυτό κατά τι άλλαξαν το αρχικό του αρχιτεκτονικό σχέδιο. Πάντως με την εμπειρία του λαϊκού μάστορα Λαζάρου Φωτιάδη και του Αρβανιτίδη, πατέρα του δασκάλου Νικολάου Αρβανιτίδη, κατόρθωσαν να προχωρήσουν με

³⁶⁶ Σαμσάρης, *Τουριστικός Οδηγός Νομού Σερρών*, σ. 57.

³⁶⁷ Πέτροβιτς Ν.Ε., «Λαογραφικά σύμμεικτα Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 1 (1953), 104. Ασπιώτης Ευ., «Το ιστορικό της ανεγέρσεως του επί της Ακροπόλεως των Σερρών Βυζαντινού Ναού του Αγίου Νικολάου», *Σερραϊκά Χρονικά* 9 (1982), 129-146.

μεγάλη επιτυχία τη μικτή, με πέτρες και πλίνθους πλινθοδομή. Ξεκίνησαν εκ του μηδενός, χωρίς καμιά κρατική επιχορήγηση με τις δωρεές των Σερραίων και μας άφησαν ένα πολύ ωραίο μνημείο βυζαντινής τέχνης στις Σέρρες. Απέσπασαν τα συγχαρητήρια του Αν. Ορλάνδου, καθηγητού του πανεπιστημίου και ειδικού επί των αναστηλώσεων του Υπουργείου Παιδείας.

Ο διακεκριμένος αρχαιολόγος Γεώργιος Μπακαλάκης σε άρθρο του στο *Μακεδονικό Ημερολόγιο* που αναδημοσιεύθηκε και στο *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* με τίτλο «Σιρινών» γράφει ότι ικανοποιήθηκε όταν επισκέφθηκε την Ακρόπολη Σερρών: «Τις προσδοκίες μου ικανοποίησε τελευταία ένα από πολλές απόψεις ενδιαφέρον για την νεοελληνική ζωή περιστατικό. Επάνω στο ανατολικό φρύδι του λόφου της μεσαιωνικής ακρόπολης έχει ανοικοδομηθεί από τα θεμέλιά της, με το ευλαβικό ενδιαφέρον μιας ομάδας Σερραίων στα 1930, η χαριτωμένη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Κάποιος πρακτικός τεχνίτης που η μοίρα του και μικρασιατική μπόρα τον έρριξε στις Σέρρες κατάφερε να κρατήσει το ρυθμό του κτιρίου, έχοντας για οδηγό μονάχα τα θεμέλιά του».

Την εκκλησία διακόσμησαν οι ζωγράφοι Δ. Κεντάκας και Γ. Παραλής με τοιχογραφίες σε βυζαντινή τεχνοτροπία. Η βουλγαρική κατοχή διέκοψε την προσπάθειά τους, αλλά μετά την απελευθέρωση συνέχισαν και αποπεράτωσαν την ανέγερση το 1948. Αμέσως προχώρησαν στην αγιογράφηση του τρούλου και της κόγχης του ναού με τον πρακτικό ζωγράφο Μιχάλη Κοντικώστα. Μετά το θάνατο της Ευτέρπης Ζιώγα η επιτροπή συμπληρώθηκε με την Ελένη Κυπαρισσιάδου. Ο σύζυγός της, ιατρός Παναγιώτης Βαλσάμου Κυπαρισσιάδης, συνέδραμε και βοήθησε σημαντικά την επιτροπή. Συνέλεξε, από τις εκσκαφές που έκαναν με σκαπτικό μηχάνημα στον περιβόλο του ναού, πολλά κεραμοειδή όστρακα για τον Γ. Μπακαλάκη.

Για την αγιογράφηση του ναού κάλεσαν τους πτυχιούχους της Σχολής Καλών Τεχνών Γ. Παραλή και Δημήτριο Κεντάκα. Αγιογραφήθηκαν με αντίγραφα έργα, μεταξύ άλλων: α) του Πανσελήνου από το Πρωτάτο του Αγίου Όρους (οι Ευαγγελιστές, ο Αναπεσών, ο Νιπτήρας, η Βαϊοφόρος, η προσευχή στο όρος των Ελαιών και η Ψηλάφηση του Θωμά), β) της Αγίας Λαύρας (οι Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος), γ) της Μονής του Οσίου Λουκά Λειβαδειάς (η Γέννηση, η Βάπτιση του Χριστού), δ) της Μονής Δαφνίου Αττικής (η Κοίμηση της Θεοτόκου). Αγιογράφησαν τον κτήτορα της Μονής Προδρόμου Σερρών Άγιο Ιωάννη, το μάρτυρα των Σερρών Νικήτα και πολλούς αγίους και μάρτυρες. Στην αγιογράφηση αυτή συνέβαλαν οικονομικά ογδόντα περίπου Σερραίοι δωρητές. Ο Δήμος Σερρών διάνοιξε το χώρο του προαυλίου για θερινές παραστάσεις και τον έστρωσε με πλάκες.

Είναι ένα θαυμάσιο βυζαντινό κόσμημα. Εγκαινιάσθηκε από τον μακαριστό μητροπολίτη Μάξιμο στις 8-10-1994. Ο νέος μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης κ. Θεολόγος αξιοποίησε το ωραιότατο αυτό βυζαντινό ιερό μνημείο

καθιερώνοντας να γίνεται Θεία Λειτουργία κάθε Κυριακή. Ο εκκλησιασμός στο ναό αυτό σου προκαλεί αυθόρμητα ανάταση ψυχής.

24.2.6. Ναός της Αγίας Φωτεινής

24.2.6.1. Ο παλαιός ναός

Βρίσκεται στο προαύλιο του 3ου δημοτικού σχολείου Σερρών, νοτιοδυτικά του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Αναγράφεται στην εντοιχισμένη πλάκα «Παρεκκλήσιον Αγίας Φωτεινής της Σαμαρείτιδος».

Ήταν παλαιός βυζαντινός ναός που καταστράφηκε κάποτε από σεισμό. Σύμφωνα με δύο άλλοτε εντοιχισμένες στο υπέρθυρο επιγραφές «1728 ΙΙΝΔ. ΕΚΤΗ S» «IC XC NI KA 1728» (εντός σταυρού) ξανακτίστηκε το 1728. Δύο άλλες επιγραφές «ΣΤΑΥΡΕ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ 1874», «ΤΟΥΤΟΝ ΤΟΝ ΟΙΚΟΝ ΣΤΕΡΕΩΣΟΝ ΚΥΡΙΕ 1874», καθώς και μία άλλη «ΔΗΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΚΑΙ ΚΤΟΙΤΟΡΟΝ ΤΟΝ ΑΝΑΚΑΙΝΗΣΑΝΤΟ», αναφέρουν ότι ανακαινίσθηκε το 1874³⁶⁸.

Ο Παπαγεωργίου βρήκε το ναό το 1890 χαμηλότερα του δρόμου σε αρκετό βάθος. Ήταν κτισμένος πάνω στα θεμέλια παλαιότερου ναού, που λόγω του βάθους του ονομαζόταν στα τουρκικά Μπατίκ κλισέ (χαμηλή εκκλησία).

Οι έξι κολόνες του με τα κιονόκρανά τους μεταφέρθηκαν από τον παρακείμενο καταστραφέντα από σεισμό και μη ανοικοδομηθέντα βυζαντινό ναό του Αγίου Νικολάου³⁶⁹. Μία από αυτές ανασύρθηκε τό 1993 κατά τη θεμελίωση του νέου διδακτηρίου του παρακειμένου 3ου δημοτικού σχολείου.

Διασωζόταν κάποτε στον καταστραφέντα ναό της Αγίας Επίσκεψης Σερρών ένα χάλκινο σκεύος (μπακρατσάκι) με την επιγραφή «ΒΑΚΟΥΦΙ ΤΟ ΤΙΣ ΑΓΙΑΣ ΦΟΤΙΔΑΣ 1755»³⁷⁰.

Στο δάπεδο του Ναού των Αγίων Θεοδώρων υπήρχε μια πλάκα με την εξής ανορθόγραφη επιγραφή: «Διά ενθήμισιν του νηρου- όπου γεμήζι η εκκλησία νή-ρό και πι-γένη τον κατήφορου στήν αγία Φοτίδα τρέχει Εν ετι 1871»³⁷¹. Την έγγραψαν σε ανάμνηση της κατασκευής του αποχετευτικού έργου των αναβλυζόντων υδάτων εντός και εκτός του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Με το κατασκευασθέν το 1871 έργο τα νερά κατευθύνονταν στην εξώπορτα και με αγωγό καλυμμένο με πλάκες κατηφόριζαν και έτρεχαν προς το ναό της Αγίας Φωτίδας-Φωτεινής. Το ίδιο πρόβλημα προέκυψε και κατά την αναστήλωση του ναού των Αγίων Θεοδώρων το 1992.

Ο ανακαινισθείς το 1874 ναός κάηκε εξ ολοκλήρου το 1913 με όλα τα κτήματα που είχε, τις οκτώ κατοικίες, τα δεκαπέντε δωμάτια, τον κλίβανο και τα καταστήματα. Υπολογίστηκαν στον πίνακα αποζημίωσης της μητροπόλεως

³⁶⁸ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 56, αριθ. 49-50.

³⁶⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 29.

³⁷⁰ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 194-195, αριθ. 272-275, 279.

³⁷¹ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 44, αριθ. 6.

Σερρών 3.500 χρυσές λίρες Τουρκίας³⁷². Από φωτογραφία του πυρποληθέντος το 1913 ναού συμπεραίνουμε ότι ήταν τρίκλιτη βασιλική με δύο σειρές μεγάλες μαρμάρινες κολόνες, που τις αναφέραμε παραπάνω. Ήταν ξυλόστεγος κεραμοσκεπής με οκτώ μεγάλα παράθυρα στον κυρίως ναό, όπου υπήρχε και πηγάδι αγιασμού³⁷³.

Στο προαύλιο ήταν το διδακτήριο του 11ου κεντρικού νηπιαγωγείου Σερρών, στο οποίο από το 1911 στεγάστηκαν η Αστική Σχολή και βραδύτερον το 3ο δημοτικό σχολείο Σερρών. Στη ρυμοτόμηση της πόλεως του 1914 οικοπεδοποιήθηκε ο ναός και κληρώθηκε το οικόπεδό του στην οικογένεια της Ειρήνης Στεφάνου, η οποία το παραχώρησε για την ανέγερση του παρεκκλησίου. Το 1993 γκρεμίστηκε το παλαιό διδακτήριο του 3ου δημοτικού σχολείου και κτίστηκε σύγχρονο, αλλά κατέλαβε και το προαύλιο του παρεκκλησίου.

24.2.6.2. Το σύγχρονο παρεκκλήσι

Το μονόκλιτο σήμερα παρεκκλήσι, κυρίως ναός και Άγιο Βήμα (διαστ. 7,60Χ4Χ5 μ.) κτίστηκαν το 1930. Ο μεταγενέστερος νάρθηκας (4,20Χ4,10 μ.) χωρίζεται με τέσσερις κιονίσκους. Το δάπεδό του είναι μισό μέτρο ψηλότερα. Οι εξωτερικές διαστάσεις του όλου ναού είναι 12Χ4,55 μ. Φέρει ξύλινη κεραμοσκεπή, ενιαία δίριχτη σε δύο επίπεδα στέγη που δίδει την ψευδαισθηση ότι το παρεκκλήσι είναι ρυθμού τρίκλιτης βασιλικής. Το απλό ξύλινο τέμπλο, με παραστάσεις κλημάτων αμπέλου και περιστεριών που κρατούν με το ράμφος τους τις κανδύλες, προκαλεί το ενδιαφέρον. Το Άγιο Βήμα (διαστ. 1,60Χ4 μ.) έχει τρεις κόγχες και μαρμάρινη Αγία Τράπεζα.

Ο φωτισμός από τα έξι παράθυρα (διαστ. 1,25Χ0,90 μ.) και τη θύρα της εισόδου (1,50Χ2,50 μ.) είναι επαρκής. Λόγω της υγρασίας όλοι οι τοίχοι στο κάτω μέρος εσωτερικά σε ύψος 1,10-1,60 μ. είναι επενδεδυμένοι με ξύλο και το δάπεδο με πλακάκια. Το κωδωνοστάσιο προεξέχει του νοτίου τοίχου και υπερυψούται της στέγης φέρον ένα μέτριο κώδωνα. Η μοναδική τοιχογραφία του είναι η «Πλατυτέρα των Ουρανών ΜΡ ΘΟΥ» στην κόγχη του Αγίου Βήματος. Όλες οι φορητές εικόνες είναι νεότερες, από το 1930 και εξής. Το παρεκκλήσι υπάγεται στην ενορία του Ναού των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου και πανηγυρίζει την Κυριακή της Σαμαρείτιδος προς τιμήν της Αγίας Φωτεινής και στις 26 Φεβρουαρίου προς τιμήν της Αγίας Φωτίδος.

24.2.7. Ναός της Αγίας Κυριακής και του Αγίου Μηνά

24.2.7.1. Ο παλαιός Ναός της Αγίας Κυριακής

Βρίσκεται στην οδό Ευθαλίας Αδάμ, δεξιά όπως ανεβαίνουμε στο 3ο γυμνάσιο Σερρών. Στο προαύλιο του ναού κατά τη διάνοιξη της οδού Ευθαλίας

³⁷² *Αι βουλγαρικοί ωμότητες*, σ. 158, 164.

³⁷³ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 228.

Αδάμ βρέθηκε, το 1963, μια ανάγλυφη απλή αλλά προσεγμένη επιτύμβια πλάκα με κομψές αναλογίες. Έχει αετωματική επίστεψη με πτερυγία και ροζέτα στο μέσον και κάτω απ' αυτή μέσα σε έγκυκλο τετράγωνο ένα ανάγλυφο μισοστρόγγυλο στεφάνι με κρεμασμένες ταινίες και ένα τσαμπί σταφυλιού. Στο κάτω μέρος φέρει την επιγραφή «ΔΙΟΥΛΑΣ ΔΙΟΥΛΑ - ΤΩ ΠΑΤΡΙ, ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ».

Επίσης βρέθηκε ένα άβαφο πήλινο δοχείο με τρία κιλά χάλκινα βυζαντινά νομίσματα. Φαίνεται ότι προ της ανεγέρσεως του αρχικού ναού στο χώρο αυτό εκτεινόταν το ρωμαϊκό νεκροταφείο.

Ο ναός επ' ονόματι της Αγίας Κυριακής υπήρχε από τη βυζαντινή εποχή, αλλά άγνωστο παραμένει πότε για πρώτη φορά κτίστηκε και πότε καταστράφηκε και ξανακτίστηκε νεότερος ναός πάνω στα παλαιά θεμέλια. Μια ενεπίγραφη πλάκα που βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του ναού αναφέρει ότι ξανακτίστηκε το 1837. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει ότι ο ναός της Αγίας Κυριακής «εκτίσθη επί παλαιότερου κατ' επιγραφήν επί του δυτικού τοίχου έτει 1837»³⁷⁴.

Ο δε αείμνηστος Κάρολος Αλεξανδρίδης, καθηγητής πανεπιστημίου, αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι ήταν οικογενειακός τους ναός, επειδή τον έκτισε ο πατέρας του. Τον ίδιο τον βάπτισαν στα εγκαίνια του Ναού της Αγίας Κυριακής το 1887³⁷⁵. Ο ναός ανοικοδομήθηκε το 1837 και μετά από πενήντα χρόνια, λόγω της φθοράς, ο πατέρας του Καρόλου Αλεξανδρίδη με δαπάνες του έκανε γενικές επιδιορθώσεις, γι' αυτό τον θεωρούσε έκτοτε ως οικογενειακό τους ναό.

Ο Λαμπάκης³⁷⁶ βρήκε στο ναό πέντε φορητές εικόνες της δεκαετίας του 1850-1860, ήτοι: α) του Ι. Χ. Ο ΤΩΝ ΟΛΩΝ ΘΕΟΣ, β) της Θεοτόκου με την επιγραφή: «Διά συνδρομής και δαπάνης Αικατερίνης Νικολάου 1858 χειρ Μιχαήλ», γ) του Αγίου Βλασίου με την επιγραφή: «Διά συνδρομής και δαπάνης του ευλογημένου ρουφετίου των εν Σέρραις Βακάλιδων εις μνημόσουνον αυτών εν έτει 1850- Ιακώβου Νικολάου χειρ», δ) των Αγίων Μηνά, Βίκτορος και Βικεντίου με την επιγραφή: «Διά χειρός Αθανασίου Ζωγράφου υιού Χρήστου εκ Κωμοπόλεως Κρουσόβου. Διά συνδρομής και δαπάνης του ευλογημένου ρουφετίου Χαλβατζίδων εις μνημόσουνον των γονέων και αδελφών αυτών 1852 εν μηνί Ιαν. 20» και ε) της αξιόλογης εικόνας της Γεννήσεως του Χριστού με κάποια δυτική τεχνοτροπία και την επιγραφή: «Διά συνδρομής και δαπάνης του ρουφετίου βογιατζήδων εις μνημόσουνον αυτών 1852 χειρ Ιακώβου Γιακούμ Ν. Μελενικίου»³⁷⁷.

³⁷⁴ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 31.

³⁷⁵ Αλεξανδρίδη Κ., «Απομνημονεύματα», *Πανσερραϊκό Ημερολόγιο* 2 (1976), 21.

³⁷⁶ Λαμπάκης, *ό.π.*, σ. 62-63, αριθ. 79-83.

³⁷⁷ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 105, αριθ. 32 και σ. 205, αριθ. 311-316.

Τρεις επαγγελματικοί σύνδεσμοι των Σερρών αφιέρωσαν τις τρεις τελευταίες εικόνες.

Σε έγγραφο της Ιεράς Μονής Προδρόμου διαπιστώνεται ότι ολόκληρη η συνοικία είχε το όνομα της Αγίας Κυριακής: «Μία οικία εν τη συνοικία της Αγίας Κυριακής»³⁷⁸.

24.2.7.2. Ο σύγχρονος Ναός των Αγίων Μηνά και Κυριακής

Ο ναός κήκε το 1913 και υπολογίστηκε η αξία του για αποζημίωση στις 2.500 χρυσές λίρες. Ο χώρος του οικοπεδοποιήθηκε και διανεμήθηκε σε ιδιώτες. Η ανοικοδόμησή του ήταν πολύ δύσκολη, διότι αρνούσανται οι ιδιοκτήτες αυτών να παραχωρήσουν τα οικοπέδα.

Ο Ιερός Ναός Αγίων Μηνά και Κυριακής

Ο αγώνας της ανεγέρσεως άρχισε με ιδιωτική πρωτοβουλία κατόπιν αποκαλύψεως του Αγίου Μηνά στην αείμνηστη Ελένη Βαλαλά, της οποίας ο τάφος βρίσκεται όπισθεν του Αγίου Βήματος. Πληροφορίες των απογόνων της αναφέρουν ότι άκουγε κατ' επανάληψη μέσα από μια λάμψη εντολές του Αγίου Μηνά για την ανοικοδόμηση του ναού. Αμφιταλαντεύθηκε στην αρχή και δίσταζε να τις ανακοινώσει, αλλά η εμμονή του αγίου την έπεισε να απευθυνθεί στα υποδειχθέντα πρόσωπα για την ανέγερση του ναού. Η ακλόνητη πίστη της και η βαθιά ευσέβειά της την ενδυνάμωναν στην αποστολή της.

³⁷⁸ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 61.

Παρεξηγήθηκαν από μερικούς οι διηγήσεις των οραμάτων της και της έφεραν πολλά εμπόδια στην επανέγερση του ναού, αλλά με τη βοήθεια των Αγίων Μηνά και Κυριακής άλλαξε ριζικά η δύσκολη κατάσταση. Οι αρνούμενοι πεισματικά να παραχωρήσουν τα οικοπέδα ως εκ θαύματος άλλαξαν γνώμη και τα παραχώρησαν δωρεάν.

Στην αρχή στήθηκε ο ναός ως ξύλινη παράγκα. Γίνονταν λειτουργίες σ' αυτόν. Με τη συμμετοχή και άλλων ευσεβών χριστιανών άρχισε το 1939 η κανονική ανέγερση του ναού. Την ξυλεία της στέγης την προσέφερε δωρεάν η οικογένεια Ιωάννη Μπεσίρη. Παραβρέθηκε στη θεμελίωση ως εκ θαύματος ο μητροπολίτης Σερρών και Νιγρίτης Κωνσταντίνος Μεγκρέλης, παρ' όλα τα εμπόδια που συνάντησε.

Αφιερώθηκε ο ναός και προς τιμήν του Αγίου Μηνά με την επέμβαση του ιδίου του Αγίου Μηνά. Οι μεταναστεύσαντες στις Σέρρες Σαρτσοβίτες, κατά προτροπήν του αγίου, μετέφεραν από τον αφιερωμένο στον Άγιο Μηνά ναό της πατρίδας των την πολιούχο εικόνα του.

Ο ναός είναι βασιλικού ρυθμού τρίκλιτος με τρούλο, εσωτερικών διαστάσεων 11,50Χ8,10 μ. εκτός του νεοανεγερθέντος νάρθηκα. Οι διαστάσεις του κυρίως ναού είναι 9,50Χ8,10 μ. και του Αγίου Βήματος 1,80Χ8,10 μ.

Η παρακειμένη αίθουσα στην αρχή ήταν απλή παράγκα, αλλά χρησιμοποιείτο ως αίθουσα φροντιστηρίου για τους υποψηφίους ιερείς.

Κατά την ανέγερση του Ναού των Μεγάλων Ταξιαρχών το 1958 χρησιμοποιήθηκε ο Ναός των Αγίων Μηνά και Κυριακής για τις λειτουργικές και μυστηριακές ανάγκες της ενορίας των Μεγάλων Ταξιαρχών. Σήμερα ο ναός είναι παρεκκλήσι της ενορίας των Μεγάλων Ταξιαρχών.

24.2.7.3. Το παρεκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας

Ανατολικά του ναού των Αγίων Μηνά και Κυριακής, προ της πυρπολήσεως της πόλεως των Σερρών από τους Βουλγάρους το 1913, βρισκόταν σε απόσταση τριάντα περίπου μέτρων ο Ναός της Αγίας Βαρβάρας και της Παναγίας Δοχειακής και σε διακόσια πενήντα και πλέον μέτρα νοτιοανατολικά ο Ναός των Τριών Παίδων.

Οι ναοί αυτοί κάηκαν και δεν ξανακτίστηκαν. Διατηρήθηκαν του μεν πρώτου ναού ένα προσκυνητάρι στο προαύλιο της οικίας του Γεωργίου Κεραμιδά και του δευτέρου ένα παρεκκλήσι των Τριών Παίδων σε ιδιωτικό οικόπεδο, το οποίο ο τότε ιδιοκτήτης του το γκρέμισε το 1973 και πούλησε το οικόπεδο. Για να διατηρηθούν τα εναπομείναντα κειμήλιά τους έκτισαν στον βόρειο τοίχο του Ναού των Αγίων Μηνά και Κυριακής προσκολλημένο ένα στρόγγυλο παρεκκλήσι διαμέτρου 2,10 μ. Το 2008 με την πρωτοβουλία του σεβασμιότητας Θεολόγου συνδέθηκε το παρεκκλήσι με εσωτερική θύρα απ' ευθείας με το Ναό των Αγίων Μηνά και Κυριακής. Το παρεκκλήσι αυτό αναπληρώνει σήμερα τους δύο καταστραφέντες και μη ανακαινισθέντες ναούς της πόλεως.

Στο προσκυνητάρι είναι τοποθετημένη η εικόνα της Αγίας Βαρβάρας (διαστ. 1,15X0,90 μ.). Εικονίζεται η αγία ολόσωμη κατά πρόσωπο. Κρατά ποτήριο στο δεξί χέρι και σταυρό στο αριστερό. Φέρει καστανό μανδύα και γκρι ένδυμα. Το φωτοστέφανο, το Άγιο Ποτήριο, ο σταυρός και τα χέρια τής αγίας είναι ασημοκαλυμμένα.

Σε μικρό προσκυνητάρι δίπλα είναι τοποθετημένη η εικόνα των Τριών Παίδων εν Καμίνω (διαστ. 0,45X0,35 μ.). Εικονίζονται οι Τρεις Παίδες μέσα στη φωτιά και ένας άγγελος να τους ευλογεί από ψηλά.

Το παρεκκλήσι τοιχογραφήθηκε με πολλή επιτυχία από τον αγιογράφο Νικόλαο Γκόλλα κατά το έτος 2009 με τις εξής εικόνες:

α) Στους τοίχους της πλευράς της θύρας όπως εισερχόμεθα στο παρεκκλήσι εικονίζονται εκατέρωθεν ολόσωμοι δύο άγγελοι κρατούντες έκαστος στο χέρι εξαπτέρυγο. Στα διακονικά οράρια αυτών αναγράφει τον Τρισάγιον Ύμνον: Άγιος, άγιος, άγιος («Δέησις Βασιλείου Γκαρέτσα»).

β) Στο θόλο του παρεκκλησίου εικονίζεται η Αγία Βαρβάρα με τέσσερις αγέλους γύρω, όπως εικονίζεται ο Παντοκράτωρ Χριστός στους κεντρικούς τρούλους των ναών («Δέησις Ευγενίας και Βαρβάρας Σαμπαλίδου»).

Αριστερά στον τοίχο εικονίζονται:

γ) Το μαρτύριο της Αγίας Βαρβάρας (2,10X1,40 μ.): Στην αριστερή πλευρά εικονίζεται το μαρτύριο της Αγίας Βαρβάρας μπροστά σε ένα οικοδόμημα. Η αγία γονατιστή δέχεται με μεγάλη αντοχή, υπομονή και καρτερικότητα αλλεπάλληλα κτυπήματα από τους βασανιστές με ρόπαλα στο νεανικό της σώμα («Δέησις οικογενείας Γκαζάκη και εγγονού Αλεξάνδρου Σουπίδη»).

δ) Η Αγία Βαρβάρα υποβάλλεται στο μαρτύριο της καύσεως του σώματός της στη φωτιά, αλλά δεν καίγεται.

ε) Η Αγία Βαρβάρα διά ξίφους τελειούται (1,50X0,14 μ.): Εικονίζεται η στιγμή κατά την οποία ο πατέρας της εξαγριωμένος σηκώνει το ξίφος του για να την αποκεφαλίσει («Δέησις Αθηνάς Κατσαβάκη»).

στ) Οι Άγιοι Τρεις Παίδες εν Καμίνω (1,50X1,50 μ.): Εικονίζονται σε μικρές διαστάσεις ανατολικά της εισόδου. Ίστανται μέσα στις δυνατές φλόγες χωρίς αυτές να τους πειράζουν. Στέκονται μέσα στο πυρακτωμένο καμίνι όρθιοι με υψωμένα τα χέρια προς το Θεό. Στρέφουν το βλέμμα σε έναν άγγελο που βρίσκεται κοντά τους («Δέησις Νικολάου και Άννης Χριστίδου»). Η εικόνα αυτή μας θυμίζει τον καταστραφέντα και μη ανεγερθέντα Ναό των Τριών Παίδων που βρισκόταν τριάντα μέτρα δυτικά του Ναού των Αγίων Θεοδώρων.

Προς λεπτομερέστερη ενημέρωση βλ. ενότητα 24.1.

24.2.8. Ναός των Δώδεκα Αποστόλων Σερρών

Στην αυλή του Α΄ γυμνασίου Σερρών υπάρχει ένας μικρός ναός προς τιμήν των Δώδεκα Αποστόλων. Ξαναχτίστηκε το 1962 με την πρωτοβουλία του αιεμνήστου θεολόγου καθηγητή του Α΄ γυμνασίου Γεωργίου Τσάνταλη.

Στον ίδιο περίπου χώρο, προ της πυρπολήσεως της πόλεως των Σερρών από τους Βουλγάρους στις 28-6-1913, υπήρχε από αιώνων ναός προς τιμήν των Δώδεκα Αποστόλων. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει το 1892³⁷⁹ ότι βρισκόταν παλαιός βυζαντινός ναός έξω από το δυτικό τείχος της πόλεως πλησίον της πύλης του φόρου και είχε αγίασμα.

Πάνω στον παλαιό αυτό ναό ξανακτίστηκε το 1868 ο πυρποληθείς το 1913 ναός. Τη χρονολογία της ανεγέρσεώς του, το 1868, την πληροφορούμεθα από μια εντοιχισμένη ενεπίγραφη πλάκα που υπήρχε προ της πυρπολήσεώς του στον νότιο τοίχο του ναού, που είχε χαραγμένο το σημείο του σταυρού και την επιγραφή «ΙΣ ΧΡ ΝΙΚΑ 1868 Μαΐου α».

Πότε πρωτοκτίστηκε ο ναός αυτός δεν γνωρίζουμε³⁸⁰. Ήταν ενοριακός ναός από τη βυζαντινή εποχή. Αναφέρεται στο *Χρονικόν* του Παπασυναδινού ότι στις αρχές του 17^{ου} αιώνα εφημέριός του ήταν «ο παπά κύρ Δημήτριος ο καστρινός ο Τζουκαλάριος και είχε την ενορίαν τους Αγίους Αποστόλους».

Κατα τον Λαμπάκη δεν ήταν μεγάλος και αξιόλογος ναός. Στο Άγιο Βήμα, σε βάθος από τρεις έως πέντε βαθμίδες μεταξύ προθέσεως και Αγίας Τράπεζας, υπήρχε αγίασμα. Στον πίνακα της μητροπόλεως Σερρών για αποζημίωση των πυρποληθέντων ναών του 1913 υπολογιζόταν η αξία του στις 2.000 χρυσές λίρες.

Το σημερινό παρεκκλήσι κτίστηκε το 1962 στη νότια πλευρά του παλαιού κλειστού γυμναστηρίου του 1ου γυμνασίου και εξυπηρετούσε τον εκκλησιασμό των μαθητών. Οι μαθητές ίσταντο μέσα στο κλειστό γυμναστήριο και παρακολουθούσαν τη Θεία Λειτουργία και τις άλλες ακολουθίες, τον Ακάθιστο Ύμνο κ.λπ., που τελούνταν στο παρεκκλήσι με την παρουσίαση του λειτουργού ιερέως από τη δυτική θύρα, που χρησίμευε και ως Ωραιά Πύλη. Όσοι διατέλεσαν μαθητές στο Α΄ γυμνάσιο κατά τη δεκαετία 1960-1970 θα ενθυμούνται τους γενομένους εκκλησιασμούς στο παρεκκλήσι αυτό. Όταν, μετά το θάνατο του αιμνήστου συναδέλφου Γεωργίου Τσάνταλη, υπηρετούσα με απόσπαση στο ως άνω γυμνάσιο το 1966-1967, φρόντισα με τις εισφορές ευσεβών χριστιανών για την κατασκευή της μαρμάρινης Αγίας Τράπεζας, του μεταλλικού τέμπλου και των φορητών εικόνων αυτού, καθώς και μερικών εκ των ανηρηθέντων στους τοίχους. Καθιερώθηκε έκτοτε να τελείται Θεία Λειτουργία στη γιορτή των Δώδεκα Αποστόλων, στις 30 Ιουνίου. Στον νότιο τοίχο εξωτερικά του παρεκκλησίου σε εντοιχισμένη ενεπίγραφη πλάκα αναγράφεται: «Ανηγέρθη επί Γυμνασιάρχου Ασημακοπούλου Κωνσταντίνου δαπάναις καθηγητών, μαθητών και γονέων 1962». Για τη συντήρηση του ναού ενδιαφέρθηκε η αντιδήμαρχος κα Δέσποινα Ιλιανίδου επί της δημαρχίας του κ. Μωυσιάδη.

³⁷⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 31.

³⁸⁰ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 196, αριθ. 282.

24.2.9. Ναός της Παναγίας Ηλιόκαλης ή Λιόκαλης (Μετόχι της Μονής Εικοσιφοινίσσης)

24.2.9.1 Εισαγωγή

Σ' ένα αξιοθαύμαστο τοπίο, ανατολικά της πόλεως των Σερρών, δίπλα από τα Κιόσκια με τα πολλά πλατάνια, το χείμαρρο των Αγίων Αναργύρων, στο συνοικισμό Καντακονόζι και πλησίον του Α' νεκροταφείου της πόλεως βρίσκεται ο Ναός του Μετοχίου της Μονής Εικοσιφοινίσσης προς τιμήν της Παναγίας της Ηλιόκαλης (Ηλιοκάλλεως). Είναι έξω από τα βυζαντινά τείχη της πόλεως και πέραν του χειμάρρου των Αγίων Αναργύρων. Καταλάμβανε μεγάλη έκταση με τους τεράστιους λαχανόκηπους. Μια ερειπωμένη πέτρινη γέφυρα στο χείμαρρο συνέδεε άλλοτε την Ηλιόκαλη με την πόλη.

24.2.9.2. Το όνομα της μονής

Η προσωνυμία του ναού, Ηλιόκαλλος, προέρχεται από την υμνολογία της Εκκλησίας, η οποία ονομάζει την Παναγία σε ύμνο της Κοιμήσεώς της, στις 15 Αυγούστου, «ηλιοστάλακτον θρόνον» και στον παρακλητικό κανόνα «την καθαρωτέραν λαμπηδότων ηλιακών».

Ξεκίνησε το όνομα του ναού ως Παναγία η Ηλιόκαλλος και επικράτησε στη δημοτική γλώσσα ως Ηλιόκαλ(λ)η, που σημαίνει όμορφη σαν τον ήλιο ή καλή σαν τον ήλιο, και ως Λιόκαλη, που το εκλάμβαναν μερικοί ότι η Παναγία είναι η 'λιο' (η πιο) καλή στις αρετές από όλες τις γυναίκες του κόσμου. Στο πέρας των αιώνων παραποιήθηκε η λέξη Ηλιόκαλλος στην προφορά και γ' αυτό τη συναντούμε σε έγγραφα και επιγραφές ως Ηλιούκαλις (γενική Ηλιοκάλλεως), της Κυρίας Ηλιόκαλης, Ελεούκαλις, Λιόκαλη και Ιλεούκαλις γράφεται σε μια εικόνα³⁸¹.

Ο ναός αποκαλούνταν άλλοτε και τέμενος της Μαρίας της Παρθένου. Σε ενεπίγραφη πλάκα με έμμετρη ποίηση καλούνταν οι χριστιανοί να προσκυνήσουν «εν τω τεμένει τούτω Μαρίαν την παρθένον,/ μήτηρ γαρ ελέους» διότι «ουδείς θερμώς προστρέχων κατησχυμένος στρέφει/ αλλά πλουσίως φέρει το δώρημα». Ο Π. Παπαγεωργίου το 1894 τον ονομάζει «ναόν τιμώμενον επί τω Γενεσίω Παναγίας της Λιόκαλης»³⁸². Είναι γνωστό βυζαντινό όνομα από μονές και ναούς της Κωνσταντινουπόλεως, της Ηπείρου κ.λπ.

Διαπιστώνουμε από κώδικες της Μεγάλης Εκκλησίας και σιγίλλια των πατριαρχών Μαξίμου Γ' (1474), Μητροφάνους Γ' (1567), Καλλινίκου Β' (1700), Αγαθαγγέλου (1828), Γρηγορίου ΣΤ' (1837), Γερμανού Δ' (1853) και Κυρίλλου

³⁸¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 66 κ.εξ.

³⁸² Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 67.

Ζ' (1857) ότι η Ιερά Μονή Παναγίας Ηλιοκάλλ(λ)ου ήταν σταυροπηγιακή³⁸³. Αναγνωρίζεται επανειλημμένα ως μετόχι της Μονής Εικοσιφοινίσσης.

24.2.9.3. Ανακαινίσεις του ναού της Ηλιοκάλης

Πότε, από ποιον ιδρύθηκε και πότε περιήλθε στη δικαιοδοσία της Μονής Εικοσιφοινίσσης δεν γνωρίζουμε. Κτήτοράς της θεωρήθηκε ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (1517-1537), αλλά μάλλον ήταν ανακαινιστής της, διότι ο ναός της Ηλιοκάλης Σερρών αναφέρεται το Σεπτέμβριο του 1323 σε χιλανδαρινό έγγραφο³⁸⁴ και το 1326 ως σταυροπηγιακή μονή στο χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου³⁸⁵.

Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος, που ανακαίνισε την Μονή της Εικοσιφοινίσσης και της Μεγίστης Λαύρας του Αγίου Όρους, ανακαίνισε και το ναό της Ηλιοκάλης Σερρών. Κακώς αναγράφονται οι ανακαινίσαντες αυτήν ως κτήτορες.

Ανακαινίστηκε: α) το 1785 «διά του ηγουμένου Θεοφάνους», β) το 1805 «διά συνδρομής του ηγουμένου Σοφρωνίου»³⁸⁶, γ) το 1836 επισκευάσθη (και όχι εκτίσθη) «διά εξόδων μεν και αδράς δαπάνης μονής. της Εικοσιφοινίσσης δι' επιμελείας και επιστασίας. κυρίου Ακακίου»³⁸⁷.

Ο καταγόμενος από τις Σέρρες Ακάκιος ήταν ηγούμενος στην Εικοσιφοίνισσα (1830-1831), αλλά παραιτήθηκε και προτίμησε να είναι προϊστάμενος στο μετόχι της Ηλιοκάλης Σερρών. Ανακαίνισε εκ βάθρων τον ετοιμόρροπο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ηλιοκάλης και ανήγειρε τριάκοντα κελιά στο προαύλιο του ναού (1832-1835).

Στο μετόχι της Ηλιοκάλης ήταν το στρατηγείο της επανάστασης των Σερραίων το 1821. Οι Τούρκοι το λεηλάτησαν και το καταστρέψαν. Έπρεπε να ανακαινισθεί.

Ο Ακάκιος είχε πολλά σωματικά και πνευματικά προσόντα. Ήταν δυνατός στο σώμα, δραστήριος, πεπειραμένος, ικανός να φέρνει σε πέρας κάθε δύσκολη αποστολή. Ήταν πολύ αυστηρός στα ήθη, θερμός τηρητής των ιερών ακολουθιών, φίλος της μοναστικής τάξης. Παρέμεινε στην Ηλιοκάλη από το 1832 μέχρι το 1835. Τον επανεξέλεξαν ηγούμενο της Εικοσιφοινίσσης, αλλά παραιτήθηκε το 1836 και επανήλθε στην Ηλιοκάλη. Προσέφερε πολλές υπη-

³⁸³ Παπαδοπούλου Κ., «Εκθεσις παλαιογραφικών και φιλολογικών ερευνών εν Θράκη και Μακεδονία», *Επετηρίς ΕΦΣΚ* 17 (1886), Παράρτημα, σ. 13-64.

³⁸⁴ Αρχείο Μονής Χιλανδαρίου, έγγραφο υπ' αριθ. 92.144. Petit-Korablev, "Actes de Chilandar", σ. 194.

³⁸⁵ Γλαβίνας Απ., «Το μοναστήρι της Εικοσιφοίνισσας (ιστορία έγγραφα, βιβλιογραφία)», *Επετηρίς ΕΘΣ* 2 (1994), 17.

³⁸⁶ Γλαβίνας, *ό.π.* Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 206, αριθ. 317-320. Πασχαλίδη-Στράτη, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας*, σ. 106-115.

³⁸⁷ Παπαγεωργίου *ό.π.*, σ. 67. Καφταντζή, *ό.π.*, τ. Α, σ. 206-209.

ρεσίες σ' αυτή. Δώρισε αξιόλογα ιερά σκεύη, άμφια, αργυρές κανδύλες, θήκες αγίων λειψάνων και πολλά άλλα στο ναό. Τον ξανακάλεσαν ως ηγούμενο στην Εικοσιφοίνισσα, αλλά επειδή έπασχε από φυματίωση παραιτήθηκε και πέθανε το 1842.

Στο μετόχι της Ηλιόκαλης Σερρών στέλνονταν συνήθως ως ηγούμενοι δοκιμασμένα, δραστήρια και αξιόλογα πρόσωπα, συνήθως οι προηγούμενοι της Μονής Εικοσιφοίνισσης, όπως οι: α) Ακάκιος 1831-1835, β) Ανδρόνικος 1837-1839, γ) Χατζηνανανίας 1860, δ) Αζαρίας 1861 και άλλοι³⁸⁸.

Ο ναός και τα 30 κελιά κήκαν από τους Βουλγάρους στις 28-6-1913. Η ζημία στην Ηλιόκαλη υπολογίστηκε στις 7.000 χρυσές λίρες Τουρκίας. Ο σημερινός ναός φέρει την παρακάτω επιγραφή στο υπέρθυρό του:

«ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΝΑΟΣ / ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΗΛΙΟΚΑΛΛΕΩΣ / ΜΕΤΟΧΙΟΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΕΙΚΟΣΙΦΟΙΝΙΣΣΗΣ ΠΑΓΓΑΙΟΥ / ΥΠΟ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΕΣΙΡΗ / ΚΑΙ ΣΥΖΥΓΟΥ ΑΥΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥΛΑΣ / ΕΝ ΕΤΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩ 1938 ΕΠΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΑΡΤΕΜΑ»

Ο νέος ναός κτίστηκε ημιτελής στα ίχνη του παλαιού ναού στο πλάτος, αλλά πολύ μικρότερος στο μήκος. Είναι ιδιόμορφος ναός, διότι το πλάτος τού κυρίως ναού είναι διπλάσιο από το μήκος. Έχει μεγάλο ανοικτό υπόστεγο ως εξωνάρθηκα. Πάνω από την είσοδο, ψηλά στη στέγη, υψώνεται σε δύο κολόνες ένα πρόχειρο κωδωνοστάσιο. Στο ευρύχωρο προαύλιο του ναού ανοικοδομήθηκε ένα μόνο κελί. Τελείται κάθε Παρασκευή στις 4 μ.μ. παράκληση από απεσταλμένο μοναχό ιερέα της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσης.

24.2.9.4. Ιστορικά γεγονότα των Σερρών στην Ηλιόκαλη

α) Στις 30 Μαρτίου 1808 επισκέφθηκε την Ηλιόκαλη ο νεομάρτυρας των Σερρών Άγιος Νικήτας, μοναχός της σκήτης της Αγίας Άννας του Αγίου Όρους. Φιλοξενήθηκε στην ιερά μονή το βράδυ της Μ. Δευτέρας και την επομένη συνελήφθη από τους Τούρκους έξω από το τζαμί του Αχμέτ πασά (Αγίας Σοφίας). Μετά από πολλές ανακρίσεις και δυσβάστακτα μαρτύρια πέντε ημερών, τον απαγχόνισαν κοντά στο Ναό των Μεγάλων Ταξιαρχών Σερρών την εσπέρα του Μ. Σαββάτου, παραμονή του Πάσχα του 1808. Ο ηγούμενος της Ηλιόκαλης Κωνσταντίνος παρακολούθησε την ομολογία του Αγίου Νικήτα όλη την εβδομάδα των ανακρίσεων και των βασάνων και έγραψε επιστολή στο Άγιον Όρος περί του μαρτυρίου του. Από αυτή την επιστολή πληροφορούμεθα το μαρτύριο του Αγίου Νικήτα.

β) Στη Μονή της Ηλιόκαλης οργανώθηκε από τους Φιλικούς Σερραίους τον Απρίλιο του 1821 η επανάσταση των Σερρών. Ο Νικόλαος Κασομούλης στα *Ενθυμήματά* του γράφει ότι ο πατέρας του «εδιορίσθη να προκαταλάβη το

³⁸⁸ Τσιάκας Κ., *Ιστορία της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσης*, Δράμα 1958, σ. 131-135, 145-146.

μοναστήριον Ηλιόκαλην έξωθεν των Σερρών και να συλλέξη στρατιώτας, παλαιούς φυγάδας να τους βαστά έως να έλθει η ώρα. Πρόθυμος ο πατήρ μου εις τα τοιαύτα, άφησε την δουλειάν του, και τίποτε άλλο δεν φρόντιζεν παρά να οχυρώση [το μοναστήριον] και πόθεν μέλλουν να κινηθούν»³⁸⁹.

Οι Τούρκοι ερεύνησαν τη μονή και κατάσχεσαν τα όπλα. Δεν βρήκαν όμως το μπαρούτι, επειδή ήταν κρυμμένο μέσα στις στάμνες του νερού που είχαν στο νεροχύτη. Ληλάτησαν και κατέστρεψαν κτήματα της μονής. Προγραμματίσαν να σφάξουν και τους κατοίκους των Σερρών.

24.2.9.5. Κειμήλια και κτήματα του ναού

Ο ναός της Ηλιόκαλης ως μετόχι της Εικοσιφοινίσσης είχε άλλοτε αξιόλογα κειμήλια και περιουσία. Αναφέρεται ότι η κόρη του Γεωργίου Λογοθέτη Κομνηνή δώρισε το 1533 στο ναό της Ηλιόκαλης έναν Κώδικα του 14^{ου} αιώνα.

Ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς σημειώνει στον παλαιογραφικό έρανο για τη Μονή Εικοσιφοινίσσα (σ. 29) σπουδαίους κώδικες της Ηλιόκαλης. Ο Π. Παπαγεωργίου και ο Δαμασκηνός Μοσχόπουλος επεσήμαναν «παρ' ιδιώτη εν Λιόκαλη» πέντε χειρόγραφες μεμβράνες με κείμενο της Καινής Διαθήκης του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα.

Για την πανήγυρη της Γεννήσεως της Θεοτόκου, αναφέρει ο Ευάγγελος Στράτης, μεταφέρθηκαν από τη Μονή της Εικοσιφοινίσσης στο Ναό της Ηλιόκαλης δύο αξιόλογες βυζαντινές εικόνες (διαστ. 1,22Χ0,43 μ.) του Χριστού και της Παναγίας, που ήταν πανομοιότυπες με τα έργα του Πανσελήνου. Ο Σερραίος προηγούμενος της Εικοσιφοινίσσης Ακάκιος, όπως αναφέραμε, δώρισε πολλά κειμήλια και σκεύη στο ναό.

Είχε επίσης πολλά κτήματα. Τριάντα κελιά στον περίβολο και πολλά χωράφια και λαχανόκηπους στο συνοικισμό Μποσταντζήδων (νότια της περιοχής της πλατείας του Ι.Κ.Α.) Σερρών³⁹⁰. Για να εξοφλήσουν τα χρέη της Μονής Εικοσιφοινίσσης το 1890-1900 τους ενοικίαζαν 53 χρυσές τουρκικές λίρες το χρόνο.

24.2.9.6. Πανηγύρεις του ναού

Μεγάλη πανήγυρη γινόταν στο Ναό της Ηλιόκαλης στις 8 Σεπτεμβρίου στη γιορτή των Γενεθλίων της Θεοτόκου. Προσέρχονταν χιλιάδες προσκυνητές

³⁸⁹ Κασομούλης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά*, τ. Α, σ. 135. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 143.

³⁹⁰ Αγαθαγγέλου Μητροπολίτου, *Εικοσιφοινίσσα. Ιερά Μονή του Παγγαίου. Ιστορία και περιγραφή αυτής*, Δράμα 1915, σ. 65. Μοσχόπουλος Δ., *Η ιερά μονή της Εικοσιφοινίσσης μετά των σχετικών προς τα περί αυτής πόλεων και χωρών. Μελέτη τοπογραφική και ιστορική*, Κωνσταντινούπολις 1896, σ. 50.

από όλο το νομό. Το ισνάφι των λαχανοκηπουρών είχε την επιστασία. Συνήθιζαν κατ' αυτήν τη γιορτή να σφάζουν ένα μοσχάρι μπροστά στο ναό. Το μαγείρευαν και το διένειμαν στους πανηγυριώτες. Γλεντούσαν με ζουρνάδες και νταούλια μία μέρα και δύο νύχτες³⁹¹. Ο ναός γιόρταζε τρεις φορές το χρόνο: α) στην Κοίμηση της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου, β) στο Γενέσιον της Θεοτόκου στις 8 Σεπτεμβρίου και γ) στα Εισόδια της Θεοτόκου στις 21 Νοεμβρίου. Από τον εικοστό αιώνα επικράτησε περισσότερο η πανήγυρη της 8ης Σεπτεμβρίου, διότι είναι η καλύτερη εποχή ανάπαυλας για κηπουρούς και γεωργούς³⁹².

24.3. Ναοί διασωθέντες από την πυρκαγιά του 1913

24.3.1. Ναός των Αγίων Αναργύρων

24.3.1.1. Οι ενεπίγραφες πλάκες του ναού

Βρίσκεται ανατολικά της πόλεως Σερρών, στο συνοικισμό Καντακονόζι.

Ιστορικές πληροφορίες για το ναό έχουμε από τις εντοιχισμένες ενεπίγραφες πλάκες. Η πρώτη αριστερά μέσα στο νάρθηκα γράφει:

«ΕΡΩΤΑΣ ΤΙΝΟΣ ΕΣΤΩΣ ΠΡΟ ΤΩΝ ΠΡΟΘΥΡΩΝ-ΑΓΑΣΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ, -ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ ΘΕΟΥ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ- ΔΗΜΗΤΡ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΗ ΠΡΟΘΥΜΙΑ -ΘΕΟΣ ΟΥΝ ΑΥΤΩ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ- ΔΩΗ ΤΗΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΝ ΤΩΝ ΣΩΤΗΡΙΩΝ.

ΕΝ ΠΡΟΠΟΛΕΙ ΞΕΙΝ ΕΙΣΟΡΟΩΝ ΙΕΡΟΝ ΔΟΜΟΝ, ΙΣΘΙ ΝΑΟΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΤΟΝΔΕ Μ ΕΥΚΤΙΜΕΝΟΝ- ΑΡΧΙΕΡΗΟΣ ΕΠΙ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ ΚΥΔΛΙΜΟΙΟ- ΤΗ ΔΗΜΗΤΡΕΩ ΚΗΔΜΟΣΥΝΗ ΠΥΚΙΝΗ- ΑΘΑΝΑΣΙΔΕΩ ΑΝΔΡΟΣ ΤΥΧΘΕΝΤ ΑΓΑΚΛΕΙΤΟΥ-ΗΠΕΙΡΟΥ Δ ΟΣ ΕΗΝ ΗΓΑΘΕΗΣ ΓΕΓΑΩΣ- ΑΩΙΖ [1817]»

Το νόημα της παραπάνω επιγραφής είναι: Σταματάς μπροστά στην εξώθυρα του ναού και ρωτάς: Ποίου έργο είναι ο θαυμάσιος ναός των θείων Αναργύρων; Ο ναός αυτός ανακαινίσθηκε με τη βοήθεια του Θεού και την προθυμία του Δημητρίου Αθανασίου. Ο Θεός με τις παρακλήσεις των Αγίων να δώσει σ' αυτόν να συμπληρώσει τα χρόνια για τη σωτηρία του. Ω ξένη βλέποντας στα προάστια της πόλεως [Σερρών] τον ιερό αυτό ναό γνώριζε ότι είναι ο ναός των Αγίων Αναργύρων, που κτίστηκε λαμπρώς επί της αρχιερατείας του ξακουστού Χρυσάνθου, κατασκευασθείς με την αδιάλειπτη φροντίδα του Αθανασίου που γεννήθηκε στη δοξασμένη Ήπειρο για να κτίζει λαμπρά έργα, 1817.

Η δεύτερη επιγραφή, στην εξωτερική βορειοανατολική γωνία του ναού, είναι ρυθμική ομοιοκατάληκτη σε δεκατρείς στίχους και γράφει:

³⁹¹ Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 236.

³⁹² Χριστοφορίδου Β., «Το μετόχι της Μονής Εικοσιφοίνισσας στις Σέρρες. Παναγία η Ηλιόκαλη», στο *Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, τ. Β, σ. 535.

«ΙΣ. ΧΡ. ΝΙΚΑ- Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΩΚΟΔΟΜΗΘΗ- ΦΑΙΔΡΟΣ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ. ΠΑΝΥ ΜΕΤΕΚΟΣΜΗΘΗ-ΥΠΕΡΜΑΧΙΑ ΓΕΝΝΑΙΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΟΝΟΥ ΚΛΕΙΝΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ- ΠΛΗΡΟΥΣ ΠΕΛΟΝΤΟΣ, ΘΕΙΟΥ ΖΗΛΟΥ ΑΠΕΙΡΟΥ- ΔΑΠΑΝΗ ΝΑΟΥ, Κ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΣΥΝΤΡΕΞΑΝΤΩΝ- ΕΙΣ ΑΙΝΟΝ ΔΟΞΑΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΣΕΠΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ- ΤΩΝ ΕΝΟΙΚΟΥΝΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΩ, ΘΕΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ- ΩΝ ΔΩΗ ΑΥΤΟΙΣ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΜΟΝΑΣ ΑΙΩΝΙΟΥΣ,- ΤΑΣ ΜΗΠΩ ΠΕΠΛΗΡΩΜΕΝΑΣ Τ ΕΚΕΙΝΑΣ ΤΑΣ ΑΪΔΙΟΥΣ.-

ΕΝ ΕΤΕΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ ΟΚΤΑΚΟΣΙΟΣΤΩ ΔΕΚΑΤΩ ΚΑΙ ΕΒΔΟΜΩ- ΕΠΙΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ΤΕ ΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, ΤΟΥ ΤΗΛΑΥΓΩΣ ΙΘΥΝΟΝΤΟΝΤΑ ΕΝ ΤΩ ΘΕΙΩ ΔΟΜΩ.

ΠΟΝΗΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΓΡΑΦΩΝ»

Άγνωστο πότε ακριβώς πρωτοκτίστηκε ο ναός. Ο Παπασυναδινός τον αναφέρει στο *Χρονικόν* του (παρ. 22α) ότι το 1619 «ο παπά κύρ Δημήτριος ο καστρινός ο Τζουκαλάριος και είχε ενορίαν τους Αγίους Αναργύρους». Η πρώτη επιγραφή γράφει ότι «Ανακαινίσθηκε Θεού τη βοηθεία» το 1817, ενώ η δεύτερη χρησιμοποιεί τη συνηθισμένη διατύπωση «Ωκοδομήθη φαιδρός εκ βάθρων» που αναγράφεται σε κάθε γενική ανακαινιση ναού.

Η χαμηλότερη από το δρόμο κατά τρία μέτρα στάθμη του δαπέδου του ναού και η αποκάλυψη της θεμελιώσεώς του σε βάθος άλλων οκτώ μέτρων είναι ενδείξεις ότι ο ναός προϋπήρχε, αλλά άγνωστο πότε και πώς καταστράφηκε και ξανακτίστηκε πάνω στα ίδια θεμέλια το 1817.

Μια δεύτερη επιγραφή στο νάρθηκα μας πληροφορεί ότι πενήντα ακριβώς χρόνια αργότερα, το 1867, ο ναός κάηκε και ξανακτίστηκε εκ θεμελίων στα χρόνια της αρχιερατείας του Νεοφύτου Σερρών και της επιτροπείας του Χρυσάφη Χατζηκωνσταντίνου, με γενναίες δαπάνες και συνδρομές των ανδρών και γυναικών της συνοικίας του Καντακονόζι:

«ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙ ΤΗΣ -ΘΕΟΣΤΕΠΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ- ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ- ΚΑΙ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΙΝ, ΚΥΡΙΟΥ ΝΕΟΦΥΤΟΥ -ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ Χ(ΑΤΖΗ)ΚΩΝ-ΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΧΡΥΣΑΦΗ, ΔΙΑ ΔΑΠ(ΑΝ)ΗΣ ΚΑΙ ΓΕΝ-ΝΑΙΑΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΘΕΟΦΙΛΩΝ ΑΝΔΡΩΝ ΤΕ- ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΤΑΚΟΝΟΖΛΗΔΩΝ, ΑΝΗΓΕΡΘΗ, ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ Ο ΠΕΡΙΚΑΗΣ ΟΥΤΟΣ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ -ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ, ΩΝ ΤΟΥ-ΤΩΝ ΘΕΟΣΕΒΩΝ ΚΤΙΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΑΙ-ΩΝΙΟΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΙΜΝΗΣΤΟΝ. ΣΕΡΡΑΣ-ΤΗ 30 ΜΑΙΟΥ 1867»

Ο Παπαγεωργίου τον χαρακτηρίζει «Περικαλλή Ναό των Αγίων Αναργύρων όστις ανακαινισθείς έτει 1867 κοσμεΐται εν τω νάρθηκι υπό εξ κίωνων». Διασώθηκε από την πυρκαγιά του 1913 και διατηρείται στη μορφή της ανοικοδομήσεως του 1867³⁹³.

³⁹³ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 68.

24.3.1.2. Περιγραφή του ναού

Η αναπαλαίωση του ναού το 1998, που έγινε με τις ενέργειες του εφημερίου του ναού Φιλίππου Καρκάνη, απεκάλυψε ότι ο κυρίως ναός είναι κτι-

Ο Ιερός Ναός Αγίων Αναργύρων

σμένος με πέτρα ποταμίσια και σειρές τούβλων, ενώ ο νάρθηκας είναι κτισμένος μόνο με τούβλα. Ξεχωρίζουν τα ανοίγματα των τεσσάρων εισόδων και των δεκατριών παραθύρων με τους κιβωτιοσχήμους κυβολίθους από μάρμαρο και πωρόλιθο. Είναι ρυθμού τρίκλιτης βασιλικής με σαμαρωτή ξύλινη στέγη διαστάσεων 24X14 μ. και ύψους 8 μ. Στο μέσον της οροφής εσωτερικά δημιουργείται χαμηλός τυφλός τρούλος χωρίς να προεξέχει της στέγης.

Έχει πλακόστρωτο δάπεδο και 12 κολόνες, ύψους 6 μ. Το ξύλινο ταβάνι έχει γεωμετρικά εντυπωσιακά σχήματα. Ο άλλοτε εξωνάρθηκας είχε έξι κολόνες με κιονόκρανα που σχημάτιζαν πέντε αψίδες. Κλείστηκε και το βόρειο μέρος του διαμορφώθηκε σε γραφείο. Προ του νάρθηκα υπάρχει πρόπυλο (2,90X3 μ.) με δύο κιονίσκους. Το πάνω μέρος του νάρθηκα αποτελεί το γυναικωνίτη με είσοδο και από τη βόρεια πλευρά.

Το εξάγωνο πενταώροφο, είκοσι μέτρων περίπου ύψους, εντυπωσιακό κωδωνοστάσιο του 1892 με δύο καμπάνες έχει ευλυγισία στις θύελλες και ταλαντεύεται σαν τα δένδρα. Το 1988 στο οικόπεδο των 1.769 τ.μ. του ναού κτίστηκε σύγχρονη αίθουσα δεξιώσεων εμβαδού 136 τ.μ.

Το Άγιο Βήμα (2,60X14 μ.) έχει τρεις κόγχες. Η τετάρτη βορείως μετατράπηκε σε θύρα. Η ακατέργαστη πλάκα της Αγίας Τράπεζας φέρει ιερά λείψανα από τον εγκαινιασμό της και την επιγραφή «ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ ΝΙΚΟΛΑ»³⁹⁴.

Το τέμπλο (73 τ.μ.) είναι ξυλόγλυπτο, επίχρυσο βυζαντινής τεχνοτροπίας, του 1867 με τέσσερις σειρές εικόνων. Σύγχρονοι και όμοιοι του τέμπλου είναι ο θρόνος και ο άμβωνας. Τα προσκυνητάρια, τα αναλόγια και τα στασίδια αντικαταστάθηκαν. Έχει πέντε κρυστάλλινους πολυελαίους και τέσσερα μεγάλα μανουάλια (γιντέκια), δυο μαρμάρινα και δυο μπρούντζινα με την επιγραφή:

«ΟΙΚΟΔΟΜΗΘΗΚΑΝ ΤΑ ΜΑΝΟΥΑΛΙΑ- ΔΙΑ ΕΞΟΔΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ- ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ. ΣΕΡΡΑΣ 1871- ΕΠΗΤΡΟΠΕΥΩΝ ΔΕ Χ-ΔΗΝΑΣ ΧΡΥ- ΣΑΦΗ- ΤΗ 10 ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΚΕΦΑΛΑ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟ- ΝΙΚΕΟΥ»

Σε ασημένια λειψανοθήκη φυλάσσονται ιερά λείψανα των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού, Μοδέστου, Αθανασίου Χριστιανουπόλεως και του οσίου Ιωάννου της Ρίλα. Άξιος προσοχής είναι ο εντοιχισμένος στο ναό επιτάφιος.

Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης φυλάσσονται η εικόνα του Αγίου Χαραλάμπους του 1803, σκεύη του ναού του 1823 και άλλα.

Από τις εκατό περίπου φορητές εικόνες του ναού αρκετές είναι αξιόλογες, του 19^{ου} αιώνα.

24.3.1.3. Αγιογραφίες του ναού

Η αγιογράφηση του ναού αναφέρεται στο υπέρθυρο ως εξής: «Ο παρών Ιερός Ναός των Αγίων και θαυματουργών Κοσμά και Δαμιανού ανηγέρθη εκ βάθρων και καθωραΐσθη διά ζωγραφιών από του έτους σωτηρίου 1867 μέχρι του 1870 μηνί Απριλίου 3 επί του πανιερωτάτου μητροπολίτου Σερρών κ. Νεοφύτου. Διά κοινής μεν συνεισφοράς των ενοριτών Καντακονοζίου και άλλων ευσεβών Χριστιανών, δι' αόκνου δε προσπαθείας και επιμελούς επιστασίας του επιτροπεύσαντος αυτού κ. Χατζηδεΐνα Χρυσάφου. Διά χειρός δε Χρίστου και αυταδέλφων Ησαΐου και Κοσμά».

Ο κυρίως ναός είναι όλος τοιχογραφημένος με εκατοντάδες πρόσωπα αγίων και σύνθετες παραστάσεις της Καινής Διαθήκης. Ελκύεται και εκπλήσεται ο επισκέπτης από την ποικιλία των αγιογραφιών. Το κατανυκτικό περιβάλλον του ναού, η παλαιότητα του τέμπλου με τις βυζαντινές φορητές εικόνες και τη θαυμάσια τοιχογραφία του σε μεταφέρουν ψυχολογικά σε καθολικό παλαιού μοναστηριού. Ο ναός εμπνέει αυτοσυγκέντρωση για προσευ-

³⁹⁴ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 168.

χή. Χρήζει ειδικής μελέτης και εκδόσεως βιβλίου της τοιχογραφίας του για να γίνει πανελληνίως γνωστός.

24.3.2. Ιερός Ναός της Ευαγγελιστρίας Καμενικίας Σερρών

24.3.2.1. Εισαγωγή

Η Άνω και η Κάτω Καμενίκια ήταν αξιόλογα προάστια, χωριά, στο δυτικό άκρο της πόλεως των Σερρών από την εποχή του Βυζαντίου. Βρίσκονταν τρία χιλιόμετρα περίπου δυτικά των Σερρών στο δρόμο προς το Σιδηρόκαστρο. Επί Τουρκοκρατίας η Κάτω Καμενίκια ονομαζόταν Κριστιάν (χριστιανική) Καμενίκια³⁹⁵.

Το 1890 ιδρύθηκε η «Αδελφότης Καμενικίων ο Ευαγγελισμός», η οποία ίδρυσε την Αστική Σχολή και το παρθεναγωγείο Καμενικίας. Η Αδελφότητα ζήτησε με επιστολή της στις 25-5-1894 τη βοήθεια του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Αθανασίου για την ανέγερση του διδαστηρίου της Σχολής. Ο Ανδρέας Τσούφλης διέθεσε πεντακόσιες λίρες το 1895³⁹⁶.

24.3.2.2. Το ιστορικό του Ιερού Ναού της Ευαγγελιστρίας

Στο υπέρθυρο της νότιας μεσαίας θύρας υπήρχε με έκτυπα ανάγλυφα γράμματα η επιγραφή «ΑΝΗΓΕΡΘΗ- Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ- ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙ-ΣΤΡΙΑΣ ΤΩ 1881 -ΜΑΡΤΙΟΥ». Ως χριστιανικό προάστιο των Σερρών, όπως ονομαζόταν, θα είχε κάποιο ναό από πολλά χρόνια για να εκκλησιάζονται οι κάτοικοί του. Πιθανόν ο ναός της Ευαγγελιστρίας να υπήρχε και να ανακαινίσθηκε το 1881. Συνήθιζαν τις γενικές ανακαινίσεις να τις χαρακτηρίζουν σαν ανέγερση ναού. Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς πρωτοκτίστηκε ο ναός της Ευαγγελιστρίας. Σώζεται στο ναό μια εικόνα από το 1817, αλλά δε γνωρίζουμε αν προέρχεται από προγενέστερο εκεί ναό ή από κάποιον άλλο³⁹⁷.

Πολλές επισκευές αναφέρονται για τη συντήρησή του: α) Το 1933 επιδιόρθωσαν τις αψίδες με μαρμαροκονίαμα (Καθολ. σ. 41). β) Το 1944 ανακεράμωσαν τη στέγη και περιέφραξαν το προαύλιό του με τοίχο. γ) Το 1948 γκρέμισαν ένα ετοιμόρροπο οίκημα δίπλα από το ναό (πράξ. 2/23-8-1948). Στο υπ' αριθ. 5/31-9-1959 πρακτικό αναφέρεται: «Έχει ανάγκη άμεσης επισκευής ο ναός, διότι ο τοίχος του είναι ετοιμόρροπος και η στέγη του στηρίζεται σε δύο σεσαθρωμένους ξύλινους στύλους. Προς τον σκοπόν τούτον έχουν κατασκευασθή και αι σχετικαι κολόνας εκ σιδηροπαγούς τσιμεντοκο-

³⁹⁵ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 65: «Και Κάτω Καμενίτσα επί του πεδιώδους μέρους, Τουρκιστί λεγομένη Κριστιάν (των εκεί πλειόνων οικούντων χριστιανών). Καμενίτσα μετά του νέου ναού Μαρίας της Ευαγγελιστρίας».

³⁹⁶ Βλάχου, *Η παιδεία*, σ. 41. Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 171.

³⁹⁷ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως Σερρών*, τ. Α, σ. 185, εικ. 242.

νιάματος από αφιερώματα των ευσεβών ενοριτών, που παραμένουν όμως αχρησιμοποίηται». Γίνονταν τακτικά πρόχειρες επιδιορθώσεις και γενικές υδροβαφές για τον καλλωπισμό του ναού (πράξ. 1/11-3-1958, 11/7-3-1960, 12/10-3-1960, 15/10-8-1961, 24/30-5-1962).

Το 1960 αποφασίστηκε να προβούν σε γενική επισκευή του ναού. Προέκυψαν όμως πολλές δυσκολίες στην έγκριση των σχεδίων από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Δεν είχε βάσεις το οικοδόμημα του ναού και έπρεπε να κατεδαφισθεί για να τον ξανακτίσουν εκ θεμελίων.

Ήταν μικρός ναός, περίπου 200 τ.μ., φθαρμένος από το χρόνο, επικίνδυνος για την ασφάλεια του εκκλησιάσματος και ανεπαρκής για τον πληθυσμό της ενορίας. Με την εγκατάσταση πολλών προσφυγικών οικογενειών στην Κάτω Καμενίκια αυξήθηκε αλματωδώς ο πληθυσμός το 1922-1923. Δημιουργήθηκαν οι νέοι συνοικισμοί της Νίκαιας και των Καλυβιών. Στον εμφύλιο πόλεμο 1946-1949 εγκαταστάθηκαν και άλλες προσφυγικές οικογένειες από τα γύρω χωριά των Σερρών. Ιδρύθηκαν οι νέοι συνοικισμοί των εργατικών κατοικιών και της Κοινωνικής Πρόνοιας. Τότε στην ενορία της Ευαγγελιστρίας υπάγονταν η ενορία του Αγίου Νικήτα και μέρος της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Στην απογραφή του 1951 οι οικογένειες της ενορίας της Ευαγγελιστρίας ανέρχονταν σε 920 και σε έκτακτη καταγραφή του 1959 ανήλθον σε 1.300 (πράξ. 3/2-9-1951). Για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες της πολυπληθούς ενορίας αποφάσισαν να μεγαλώσουν το ναό. Ο αείμνηστος πολιτικός μηχανικός Νίκος Νικολάου συνέταξε δωρεάν μελέτη προϋπολογισμού επισκευής του ναού, αλλά απορρίφθηκε. Εκπονήθηκαν από την αρχή νέα σχέδια και οικονομοτεχνικές μελέτες. Η γραφειοκρατία των υπουργείων ανέστειλε το έργο για τρία χρόνια.

24.3.2.3. Ανακαινίσεις του ναού

Το καλοκαίρι του 1962 επισκευάστηκε μέρος του ναού στο πρώτο στάδιο, αλλά δεν τελειοποιήθηκε (πράξ. 25/11-6-1962, 97/31-12-1984). Έπρεπε να γκρεμισθεί ο παλαιός ναός και να στηριχθεί σε νέες βάσεις η στέγη του (πράξ. 1/30-6-1969). Ανακαινίσθηκε εξ ολοκλήρου ο ναός σε τρία στάδια, το 1962, το 1971 και το 1984.

Το δεύτερο στάδιο ξεκίνησε με τη μελέτη της 30-9-1971 του πολιτικού μηχανικού Δημητρίου Φανουράκη (πράξ. 7/16-6-1969, 9/28-6-1969, 22/1971). Κατόπιν μειοδοτικής δημοπρασίας η αλλαγή όλης της στέγης ανατέθηκε στον εργολάβο Δημήτριο Βαβαλίδη με έκπτωση 13% (πράξ. 22/1-10-1971 και 23/9-10-1971). Γκρεμίστηκαν τα παλαιά κτίσματα του ναού και με οπλισμένο σκυρόδεμα έκτισαν το Άγιο Βήμα, τις κολόνες και όλη τη στέγη του ναού κ.λπ. Διευρύνθηκε στο διπλάσιο το πλάτος του ναού και πρωτοτύπησε ως προς το ρυθμό της βασιλικής, διότι έγινε σχεδόν τετράγωνος. Δεν είχε ιδιόκτητο οικοπέδο ο ναός προς δυσμάς για να επεκτείνουν το μήκος του.

Ο ιερέας Χρήστος Παπαμιχαήλ και ο Σαββατιανός Γαρυφάλλος ως ταμίας διαχειρίστηκαν άψογα τα οικονομικά. Εξοφλήθηκε με έξι καταβολές και παρελήφθη το έργο από τριμελή επιτροπή με υπέρβαση του προϋπολογισμού 234.500 δρχ. (βιβλίο ταμείου ανεγέρσεως του ναού, σ. 5-7, και πράξ. 19/6-7-1971, 20/12-9-1971, 25/-12-1971, 26/19-1-1972, 28/30-3-1972, 29/10-5-1972, 30/13-6-1972, 36/22-12-1972, 31/13-6-1972 και 33/8-8-1972).

Επακολούθησαν με μειοδοτικούς διαγωνισμούς: α) η τοποθέτηση των υαλοπινάκων από τους αδελφούς Κουντουρά, β) η επικεράμωση της στέγης με έκπτωση 4% από τον εμπειροτεχνίτη Ευάγγελο Νάβαλη (πράξ. 14, 15/19-9-1974, 23/30-7-1975), γ) η κατασκευή των μωσαϊκών με έκπτωση 55% από τον Χρήστο Κερατίδη (πράξ. 30/11-5-1976, 31 και 32/9-6-1976), δ) ο εσωτερικός και εξωτερικός ελαιοχρωματισμός και υδροβαφή με έκπτωση 8% από τον Θεοκλή Καρακώστα (πράξ. 36/19-6-1976, 38/5-9-1976, 39/27-9-1976, 42/10-11-1976) και ε) η νέα ηλεκτρική εγκατάσταση με δωρεά του ηλεκτρολόγου εργολάβου Αποστόλου Τσίκα (πράξ. 70/1981).

Στο τρίτο στάδιο της ανακαίνισης του ναού πρωτοστάτησε ο θεολόγος κληρικός-καθηγητής Ιωάννης Μαντζακίδης το καλοκαίρι του 1984. Με τη δωρεάν επίβλεψη της πολιτικού μηχανικού Ελένης Κωνσταντινίδου, την αυτεπιστασία και την προσωπική εργασία του πατρός Ιωάννη και των εθελοντών Ι. Μακρή, Σ. Κανακάρη, Χ. Γραμματόπουλου, οικοδόμου, Κ. Πάνου και Γ. Ελευθεριάδη μετά των υιών του Γεωργίου και Λαζάρου, άρχισε την 1-7-1984 η κατασκευή της νότιας στοάς και του εξωνάρθηκα. Κατεδαφίστηκαν οι αποθήκες του ναού και αγόρασαν μικρό μέρος του γειτονικού οικοπέδου. Άνοιξαν θεμέλια δεκατριών κιόνων και κατασκεύασαν τις στέγες της στοάς και του εξωνάρθηκα με σπλισμένο σκυρόδεμα (πράξ. 97/31-12-1984, 99/3-8-1984). Συνέχισαν την τοιχοποιεία με προσωπική εργασία και το σοβάντισμα με τον Χρήστο Χαρίτο. Μαρμαροστρώθηκε το δάπεδο με έκπτωση 20% από τον Κυριάκο Μπογδάνη (πράξ. 106/18-11-1985). Τελειοποίησαν οικοδομικά το ναό στη σημερινή του μορφή. Για την αγορά των οικοδομικών υλικών διέθεσαν τα χρήματα της λαχειοφόρου αγοράς των κεντημάτων που προσέφεραν οι ενορίτισσες. Τα υπόλοιπα συγκεντρώθηκαν με επώνυμες και ανώνυμες δωρεές.

Αλληπάλληλες ερανικές επιτροπές συγκροτήθηκαν κατόπιν αδειας της ιεράς μητροπόλεως και της νομαρχίας Σερρών μέσα σε 30 χρόνια, από τις 31-10-1955 μέχρι τις 17-6-1985, για τη συγκέντρωση των δαπανών της γενικής ανακαίνισης του ναού. Πολλοί ευσεβείς ενορίτες και ενορίτισσες εργάστηκαν αφανώς με αφοσίωση στους εράνους του ναού, αλλά είναι αδύνατος η καταχώρηση των ονομάτων τους στην παρούσα συνοπτική ιστορία του ναού (πράξ. 3/19-11-1955, 2/28-12-1972, έγγραφα 52028/4-10-1969, 1582/12-7-1976, 103/17-6-1985).

24.3.2.4. Περιγραφή του ιερού ναού

Ο ναός είναι τρίκλιτη βασιλική, αλλά έχει σχήμα σχεδόν τετράγωνο 18,30X 17,80 μ. Το πλάτος των ακριανών κλιτών είναι 4,20 μ., του δε μεσαίου 9,30 μ.

Ο Ιερός Ναός Ευαγγελίστριας

Οι διαστάσεις του Αγίου Βήματος είναι 3,10X18,30 μ. και του εξωνάρθηκα 11,10X3,40 μ. Ο γυναικωνίτης στηρίζεται σε τέσσερις καθέτους ως προς το μήκος του ναού στύλους. Κάτω απ' αυτόν σχηματίζεται ο εσωνάρθηκας. Δύο σειρές λεπτών κίωνων (2X4=8) στηρίζουν σε δύο βαθμίδες τα πλαϊνά του γυναικωνίτη και την οροφή του μεσαίου κλίτους. Ο γυναικωνίτης έχει σχήμα Π. Οι διαστάσεις των πλαϊνών κλιτών είναι 12,70X4,20 μ. και του καθέτου 3,60 X17,80 μ. Ο ναός φωτίζεται από πολλά δίλοβα και τρίλοβα μεγάλα παράθυρα και από τρεις θύρες με κρυσταλλοπίνακες. Προκαλεί κατάνυξη στον εκκλησιαζόμενο. Ο σολέας (διαστ. 9,70X5,30 μ.) με το έμβλημα του δικεφάλου αετού είναι μαρμαροστρωμένος και περιφραγμένος με σιδερένια κάγκελα.

Το τέμπλο καταλαμβάνει όλο το πλάτος του ναού (5X17 μ. περίπου). Αναγράφονται εκατέρωθεν της Ωραίας Πύλης οι επιγραφές: α) «Έργον Γ. και Π. Ελευθεριάδη, Σέρρες 1984», β) «τη συνδρομή ευσεβών χριστιανών», γ) «Δωρεά Δημητρίου Χατζηγιάννου και ευσεβών ενοριτών».

Προκαλεί την προσοχή του εισερχομένου, διότι είναι έργο επιμελημένης λεπτής ξυλογλυπτικής τέχνης. Η Ωραία Πύλη περιβάλλεται από διπλούς ξυλόγλυπτους κίονες και στην κορυφή της σχηματίζονται δύο πύργοι. Πάνω από

την πύλη δεσπόζει η εικόνα του Μυστικού Δείπνου και ψηλότερα ο Εσταυρωμένος. Τα βημόθυρα αποτελούνται από δύο μεγάλες ξυλόγλυπτες καλλιτεχνικά επεξεργασμένες θύρες.

Εξοφλήθηκε με δαπάνες του ναού και δωρεές των: α) κ. Δήμητρας χήρας Κωνσταντίνου Χατζηιωάννου, κατοίκου Αθηνών, 652.000 δρχ., β) Δημητρίου Χατζηιωάννου, γ) Δημητρίου Κολιοπούλου, 50.000 δρχ., δ) του πατρός Ιωάννου Μαντζακίδη, 40.000 δρχ., και άλλων ανωνύμων (πράξ. 90/18-3-1984, 96/18-3-1984, 97/31-12-1984). Κατασκευάστηκε κατά τμήματα στο ξυλουργικό εργαστήριο των αδελφών Ελευθεριάδη αντί 75.000 δρχ. το τετραγωνικό μέτρο.

Ο δεσποτικός θρόνος, το παραθρόνιο, ο άμβωνας, τα δύο αναλόγια, τα προσκυνητάρια και όλα τα στασίδια είναι ξυλόγλυπτα, έργα επιμελημένης τέχνης του ως άνω εργαστηρίου (πράξ. 91/21-12-1982). Ο Επιτάφιος με την ξυλόγλυπτο θήκη είναι δωρεά της Σοφίας χήρας Χρήστου Χαλκίδου και άλλων ανωνύμων δωρητών.

24.3.2.5. Η εικονογραφία του ναού

Οι 14 μεγάλες εικόνες του τέμπλου (διαστ. 1,20Χ0,80 μ.) και οι 26 μικρές ψηλά είναι κατά το πλείστον σύγχρονες. Εκατόν τριάντα περίπου είναι οι παλαιές φορητές εικόνες διαφόρων μεγεθών και χρονολογιών από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, από το 1817 και εξής. Είναι ανηρητημένες σε διάφορα μέρη του ναού και στην αποθήκη³⁹⁸.

Η τοιχογραφία του ναού, περίπου 207 εικόνες αγίων και παραστάσεις γεγονότων της Αγίας Γραφής, είναι πλούσια και αξιόλογη. Οι τοιχογραφίες του Αγίου Βήματος και μερικές του κυρίως ναού αγιογραφήθηκαν το 1979-1982 από τον Γεώργιο Ζλατάνη. Για όλες τις άλλες μας πληροφορεί η κάτωθι επιγραφή: «Ο πάνσεπτος και ιερός ναός της υπεραγίας ενδόξου και αιειπαρθένου Μαρίας της Ευαγγελιστρίας ανιστορήθη κατά έτη 1996-1998 υπό των αγιογράφων αδελφών Βλάχου και Αντων. Λαδιά, ευλογία του Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Μαξίμου, επιστασία δε του πρωτοπρ. Ιορδάνη Θεμελίδου προέδρου του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, συνεργούντων των: Ιωάν. Τσιφλικά, Νικολ. Παπαδοπούλου, Πασχ. Αυγερίδου, Παν. Λιούρα και Γεωργίου Αγγελάκη». Με τη δωρεά του Δημητρίου Χωματίδη αγιογραφήθηκε το βόρειο τμήμα του Αγίου Βήματος και ο Παντοκράτορας του ναού (πράξ. 91/21-12-1983).

Στο Μουσείο της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης φυλάσσονται εινόνες και κειμήλια του ναού της Ευαγγελιστρίας: α) Εικόνα της Ανάστασεως του Κυρίου (διαστ. 0,43Χ0,43 μ.) «Δαπάνη Κωνσταντίνου Χριστοδούλου Αριστείδη Μόσχα 1851», β) πολύμορφος μεγάλη εικόνα με 54 παραστάσεις του 1911, γ)

³⁹⁸ Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Β, σ. 184-187.

βημόθυρα, σταυρός, λυπηρά και τμήματα στέψης από το τέμπλο του ναού του 19^{ου} αιώνα με θαυμάσιες εικόνες, δ) μυροδοχείο του 19^{ου} αιώνα³⁹⁹.

24.3.2.6. Τα άλλα κτίσματα του ναού

α) Ιστορικό ήταν το παλαιό κωδωνοστάσιο του Ναού της Ευαγγελιστρίας, διότι σ' αυτό έγινε η μάχη του μακεδονικού ανταρτικού σώματος του Καπετάν Μητρούση με τους Τούρκους στις 14 Ιουλίου του 1907. Γκρεμίστηκε το 1926. Έπρεπε να διατηρηθεί πάση θυσία ως ιστορικό μνημείο της πόλεως Σερρών. Σε ανάμνηση υπάρχει μια ιδιόμορφου μνημειακού τύπου βρύση με την επιγραφή: «Η πατρίς / ευγνωμονούσα / τώδε τη ομαδί / Μακεδονομάχων / ένθα ηρώεσαν / αρχηγού Μητρούση Γκογκαλάκη / υπαρχηγού / Θεοδώρου Τουρλεντέ / φονευθέντων / τη 14-7-1907 / Νικολάου Παναγιώτου / Ιωάννου Ούρδα / απαγχονισθέντων τη 3-12-1907». Αντικαταστάθηκε το παλαιό κωδωνοστάσιο στην είσοδο του προαυλίου του ναού με μεγαλύτερο και επιβλητικότερο, που δεσπόζει σ' όλη την περιοχή της Καμενικίας. Επενδύθηκε τελευταία με ειδική πέτρα Κοζάνης και έγινε ένα καλλιτέχνημα της πόλεως Σερρών. Το γραφείο του ναού κατασκευάστηκε στο ισόγειο του κωδωνοστασίου το 1982 (πράξ. 91/21-12-1983).

β) Το οικοδόμημα δυτικά του νάρθηκα χρησιμοποιείτο ως αίθουσα δεξιώσεως κατηχητικών σχολείων, μελέτης Αγία Γραφής και δανειστική βιβλιοθήκη. Έχω ιδίαν ανάμνηση του πνευματικού έργου ως κατηχητής και περιοδικός ομιλητής της ενορίας αυτής το 1966-1970. Το οικοδόμημα διαρρυθμίστηκε κατάλληλα το 1983 (πράξ. 69/4-3-1981, 91/21-12-1983). Τελευταία στεγάζεται το συσσίτιο αγάπης της ενορίας.

γ) Η νέα αίθουσα δεξιώσεων (διαστ. 22,70X7,60 μ.) στο βόρειο προαύλιο του ναού, που ανεγέρθηκε με τη πρωτοβουλία του πατρός Ιορδάνη Θεμελίδη, είναι ευρύχωρος, ηλιόλουστος με ωραία εξωτερική και εσωτερική εμφάνιση, διακόσμηση με αγιογραφίες, με σύγχρονη κουζίνα, γραφείο, αίθουσα δεξιώσεων πλήρως επιπλωμένη (πράξ. 104/1985).

δ) Με την πρωτοβουλία του προϊσταμένου του ναού Ιορδάνη Θεμελίδη ανεγέρθηκε στο βόρειο προαύλιο του ναού το 1991 παρεκκλήσι προς τιμήν του Αγίου Χριστοφόρου (διαστ. 4X2,80X3,30 μ.). Είναι μονόκλιτο, μαρμαροκαλυμμένο εξωτερικά με την κόγχη αγιογραφημένη.

ε) Υπήρχε στο προαύλιο του ναού διδακτήριο που λειτουργούσε ως δημοτικό σχολείο. Στην Τουρκοκρατία συντηρείτο με έξοδα του ναού. Λειτουργήσε μέχρι το 1955-1956 ως νηπιαγωγείο του συνοικισμού Ομονοίας (έγγρ. 2/23-8-1948, πράξ. 17/29-8-1954).

Η πνευματική δράση της ενορίας είναι αξιόλογη. Κατηχητικά σχολεία όλων των βαθμίδων και κύκλοι μελέτης Αγίας Γραφής λειτουργούν συνεχώς με

³⁹⁹ Γκερέκου-Κανλή, *ό.π.*, σ. 99.

εποπτικά μέσα διδασκαλίας, κινηματογραφική μηχανή κ.λπ. (πράξ. 86/20-4-1982).

Λειτουργεί και συσσίτιο αγάπης. Είναι ένας ναός με ιστορία και δράση. Εορτάζει και πανηγυρίζει στις 25 Μαρτίου.

24.3.3. Ναός των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου

24.3.3.1. Η αφιέρωση και η αρχαιότητα του ναού

Βρίσκεται στη γωνία των οδών Αντιστάσεως και Αγίου Αντωνίου, πλησίον του χειμάρρου Αγίων Αναργύρων. Είναι αφιερωμένος σε δύο αγίους, στην Αγία Μαρίνα και στον Άγιο Αντώνιο. Σε χρυσόβολο του 1321 και στον Παπασυναδινό μνημονεύεται μόνο ως Ναός της Αγίας Μαρίνης. Γι' αυτό η εικόνα της βρίσκεται κανονικά στο τέμπλο δεξιά του Χριστού, ενώ του Αγίου Αντωνίου τελευταία στην άκρη της ίδιας πλευράς. Τούτο φανερώνει ότι πρώτα ήταν αφιερωμένος προς τιμήν της Αγίας Μαρίνης και βραδύτερον αφιερώθηκε και προς τιμήν του Αγίου Αντωνίου. Στην ονομασία του ναού προηγείτο το όνομα της Αγίας Μαρίνης και έπετο του Αγίου Αντωνίου. Αργότερα, επειδή ο Άγιος Αντώνιος θεωρείτο περισσότερο θεράπων των προσερχομένων στο ναό προς θεραπείαν δαιμονιζομένων, μετεστράφησαν τα ονόματα. Ονομάζεται σήμερα μόνο ως Ναός του Αγίου Αντωνίου, ενώ είναι ναός των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου⁴⁰⁰.

Η χρονολογία της ανοικοδόμησής του είναι χαραγμένη σε δύο εντοιχισμένες εξωτερικά, μαρμάρινες ανάγλυφες με σταυρό πλάκες, όπου στη μία αναγράφεται «Μάρτιος 1826» και στην άλλη, μέσα στις τέσσερις εσοχές του σταυρού, «1826». Άγνωστες μας είναι οι χρονολογίες της αρχικής ανέγερσης και των ανοικοδομήσεων και ανακαινίσεων του ναού προ του 1826.

Ο Παπαγεωργίου⁴⁰¹ μας πληροφορεί το 1894 ότι οι παλαιοί ναοί του Αγίου Αντωνίου και της Αγίας Μαρίνης βρίσκονταν στην ίδια αυλή κοντά στο παραπόρτι των τειχών της πόλεως Σερρών στη συνοικία Ζαπάρ χανέ, στο νομισματοκοπείο, στο μέρος όπου υπάρχει από το 1826 ο σημερινός ναός προς τιμήν και των δύο αγίων.

Η ύπαρξη του παλαιότερου ναού της Αγίας Μαρίνης επιβεβαιώθηκε το 1977 με την ανεύρεση κτισμάτων αρχαιότερων ναών κατά τη θεμελίωση των καινούργιων πελμάτων των δέκα ξυλίνων με μπετόν κίωνων του σημερινού ναού.

Ο ναός αναφέρεται:

α) Στο αυτοκρατορικό χρυσόβουλο του Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου, τον Ιούνιο του 1321, στη γενομένη αγοραπωλησία ενός αμπελιού εκτάσεως έξι

⁴⁰⁰ Κουτσιδής Π. πρωτοπρεσβυτέρου, *Ο ιερός Ναός των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου Σερρών*, σ. 13, 17.

⁴⁰¹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 253.

μοδίων μέσα στην πόλη των Σερρών, που ήταν κοντά στο Ναό της Αγίας Μαρίνης⁴⁰².

β) Στο *Χρονικόν* του Παπασυναδινού (παρ. 28α) μνημονεύονται ως προϊστάμενοι της ενορίας της Αγίας Μαρίνης ο αποβιώσας το 1623 παπα-κυρ-Δημητρώδης Καργούδης και ο ίδιος όταν ανέλαβε, στις 12-8-1623, και την ως άνω ενορία από το μητροπολίτη Σερρών Τιμόθεο.

γ) Στον μητροπολικό Κώδικα Σερρών (σ. 261) το 1736.

24.3.3.2. Περιγραφή του ναού

Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 20,50X12,20 μ. και οι εξωτερικές με τα προσκτίσματα του Αγίου Φανουρίου 22,20X21 μ. Είναι τρίκλιτη βασιλική

Ο Ιερός Ναός Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου

με δίριχτη ξυλόστεγη σκεπή που επισκευάστηκε εξ ολοκλήρου το 1991. Το δάπεδό του βρίσκεται βαθύτερα από το δρόμο περίπου 2 μ. και μαρμαροστρώθηκε το 1996. Οι λιθόκτιστοι με κροκάλες πέτρες τοίχοι του έχουν πλάτος ενός περίπου μέτρου και φέρουν δώδεκα παράθυρα και τέσσερις θύρες. Η βόρεια θύρα διατηρεί την αψίδα της και φαίνεται από την παλαιά ρυμοτομία της πόλης ότι άλλοτε χρησιμοποιείτο ως κεντρική είσοδος. Η οροφή καλύπτεται με σανίδια. Είναι επίπεδη στα πλάγια και θολωτή στο μέσον με τον ανακαινισμένο το 2001 ωραιότατο Παντοκράτορα.

⁴⁰² Miklosich-Muller, *Acta*, τ. 5, σ. 94.

Το Άγιο Βήμα (διαστ. 12,20Χ2,84 μ.) φέρει πέντε κόγχες. Η μονόστυλη μαρμάρινη Αγία Τράπεζα υψώθηκε και έγινε πεντάστυλη το 1995. Το απλό ξύλινο από το 1826 τέμπλο φέρει τρεις σειρές εικόνες, δέκα μεγάλες κάτω, είκοσι πέντε πάνω και δεκατρείς στο αποστολικό. Οι τέσσερις κάτω μεγάλες εικόνες (διαστ. 1,25Χ0,90 μ.) του Χριστού Παντοκράτορος, δωρεά του εκ Λέσβου μητροπολίτου Σερρών Πορφυρίου, της Παναγίας Θεονύμφης κόρης και της Αγίας Μαρίνης είναι έργα του αγιογράφου Κυριαζή του 1827, ενώ του Προδρόμου έργο ενός αγνώστου του 1832. Οι επάνω ανητητημένες 38 εικόνες από το 1816 και εξής συντηρήθηκαν στο εργαστήριο έργων τέχνης της Βασιλικής Ναθαναηλίδου το 2002. Θαυματουργή είναι η Παναγία η Τριχερούσα του 1935.

Μοναδικές ήταν οι τοιχογραφίες της Πλατυτέρας των Ουρανών στην κόγχη του Αγίου Βήματος, του 2002, των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου πάνω από την κεντρική είσοδο στο νάθηκα και στα πλαϊνά των παραθύρων του νοτίου τοίχου που επικοινωνούν με το διπλανό παρεκκλήσι του Αγίου Φανουρίου. Τα τελευταία χρόνια αγιογραφήθηκε σχεδόν όλος ο ναός με ωραιότατες αγιογραφίες.

Ο δεσποτικός θρόνος και ο άμβωνας ήταν ξύλινοι και αντικαταστάθηκαν με μάρμαρο το 1969. Ο γυναικωνίτης (διαστ. 12,20Χ3,90 μ.) είναι άγνωστο πότε ανακαινίσθηκε με σκυρόδεμα. Στηρίζεται σε δύο μικρότερες κολόνες και σχηματίζει μια ημικυκλική εσοχή στο μέσον. Ο νάρθηκας είναι πρόσθετος με τα δύο γραφεία στις άκρες.

Το παρεκκλήσι του Αγίου Φανουρίου κτίστηκε το 1985 προσκολλημένο στη νότια πλευρά (διαστ. 22,50Χ4 μ.) για να διευρυνθεί η χωρητικότητα του ναού, που είναι ανεπαρκής για το εκκλησίασμα της μεγάλης ενορίας του Αγίου Αντωνίου. Είναι όλο τοιχογραφημένο από το κ. Γκόλια το 1986.

Το κωδωνοστάσιο (διαστ. 2,65Χ1,20Χ8 μ.) ανεγέρθηκε το 1868 στον βόρειο τοίχο του ναού και φέρει τρεις κώδωνες. Ο καθαρισμός των σοβάδων κατά τα έτη 1997 και 2001-2 και η αρμολόγηση των λίθων και των μαρμάρων του κάτω μέρους των τοίχων στο Άγιο Βήμα και στον κυρίως ναό εσωτερικά και γενικά εξωτερικά απομάκρυναν την υγρασία και αναπαλαίωσαν το ναό.

Το αρχικό οικόπεδο των 2.202 τ.μ. του ναού περιορίστηκε στα 1.651 τ.μ. κατά τη νέα ρυμοτόμηση της πόλεως το 1914. Παραχωρήθηκε όμως στις 18-2-1925 οικόπεδο 308,4 τ.μ., πίσω από το Άγιο Βήμα, όπου κτίστηκε το 1981 «Φιλοτίμω δαπάνη ευσεβών ενοριτών» αίθουσα δεξιώσεων (διαστ. 14Χ8 μ.). Γίνονται ενέργειες ανεγέρσεως ορόφου πάνω σ' αυτή για πνευματικό κέντρο του ναού.

Στην αυλή υπήρχαν άλλοτε ειδικά κελιά ασύλου δαιμονισμένων, διότι μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα προσέρχονταν στη χάρη των Αγίων Αντωνίου και Μαρίνης δαιμονισμένοι για θεραπεία⁴⁰³.

24.3.3.3. Κειμήλια του ναού

Στα κειμήλια του ναού κατατάσσεται το δεξί χέρι της Αγίας Μαρίνης. Σώζονται δύο ασημένιες καλλιτεχνικά επεξεργασμένες λειψανοθήκες, εξωτερική και εσωτερική. Η πρώτη σε σχήμα κασετίνας φέρει την παράσταση του δεξιού χεριού και την επιγραφή «ΧΗΡ ΔΕΞΗΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ Μ-ΕΓΓΑΛΟΜΑΡΤΙ-ΡΟΣ ΜΑΡΙΝΗΣ-1787» και η δεύτερη σε σχήμα χεριού περιέχει το ιερό λείψανο και φέρει στο κάτω μέρος την επιγραφή «ΧΗΡ ΔΕΞΙΑ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ-ΜΕΓΓΑΛΟ-ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΜΑΡΙ-ΝΗΣ- ΚΤΗΜΑ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ- ΑΓΙΟΥ ΒΟΔΙΝΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ 1787». Το ιερό λείψανο ήταν κτήμα του μητροπολίτου Βοδενών (Εδέσσης) Τιμοθέου που πέθανε το 1800.

Θεωρείται ως πνευματικός θησαυρός του ναού και γι' αυτό σε κάθε κίνδυνο πλημμύρας ή πυρκαγιάς το πρώτο που φρόντιζαν να περισώσουν ήταν αυτό. Ο χείμαρρος των Αγίων Αναργύρων, λόγω της υψηλότερας στάθμης της κοίτης του, τακτικά πλημμύριζε τον βαθύτερα ευρισκόμενο ναό. Στην πλημμύρα της 29-1-1930 ο δεκαεπταετής υιός του εφημερίου του ναού Παπαλαζάρου Λιόντα, Νικόλαος εισήλθε στο ναό και αφού πρόλαβε να πάρει το ιερό λείψανο ανέβηκε στο γυναικωνίτη για να μην πνιγεί. Η στάθμη του νερού πλησίασε μέχρι τους πολυελαίους. Στο ναό φυλάσσονται δύο παλαιά ασημένια αγιοπότηρα και ένα ασημένιο σκαλιστό θυμιατήρι, προερχόμενα από τον παλαιότερο ναό. Το μικρότερο αγιοπότηρο φέρει την επιγραφή «ΚΕ ΤΟΔΕ ΣΛΙ ΤΙΣ ΑΓΙΑΣ ΜΕΦΙΚΕΝ ΕΚ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΗΣ 1817 CERAS» και το μεγαλύτερο μια δυσδιάκριτη επιγραφή.

Στην ενορία των Αγίων Μαρίνης και Αντωνίου υπάγονται το παρεκκλήσιο της Αγίας Φωτεινής και ο Ναός του Αγίου Νικολάου της Ακροπόλεως Σερρών. Ο ναός πανηγυρίζει στις γιορτές α) του Αγίου Αντωνίου 17 Ιανουαρίου, β) της Αγίας Μαρίνης 17 Ιουλίου και γ) του Αγίου Φανουρίου 27 Αυγούστου⁴⁰⁴.

⁴⁰³ Ο Άγιος Αντώνιος ως ασκητής καταπολέμησε τους δαίμονες και η Αγία Μαρίνα νίκησε στη φυλακή το δαίμονα Σατανά. Θεωρούνται αμφότεροι ως προστάτες και ιατροί των δαιμονιζομένων. Υπήρχαν άλλοτε ειδικά κελιά ασύλου τρελών στο βόρειο προαύλιο του ναού, σαν κοιντικό φρενοκομείο, για τη διαμονή αυτών. Υπήρχαν σ' αυτά αλυσίδες με τις οποίες τους έδεσαν όταν ήταν πολύ ανήσυχτοι. Προκαλούσαν οι αλυσοδοσμένοι ασθενείς τον οίκτο των προσκυνητών με τις φωνές τους και το φόβο με τις άγριες όψεις τους. Καφταντζή, *Οι Σέρρες άλλοτε και τώρα*, σ. 238.

⁴⁰⁴ Κουτσίδα, *ό.π.*, σ. 49-52.

24.3.4. Ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

24.3.4.1. Τα αίτια ανεγέρσεως του ναού

Βρίσκεται στο άλλοτε προάστιο Άνω Καμενίκια της πόλεως Σερρών σε οικόπεδο 1.200 τ.μ. περίπου. Κτίστηκε το 1836 σε ανάμνηση της σωτηρίας των κατοίκων των Σερρών από τη σφαγή που προγραμματίσαν οι Τούρκοι στη γιορτή του Ιωάννου του Θεολόγου, στις 8 Μαΐου 1821.

Οι Τούρκοι για να εκδικηθούν τον αρχηγό της επανάστασης της Χαλκιδικής Σερραίο Εμμανουήλ Παπά προγραμματίσαν γενική σφαγή των Ελλήνων στις Σέρρες στις 8-5-1821. Ο Μεχμέτ μπέης για να σώσει το φίλο του Παπαϊωάννη Σακελλάριο του αποκάλυψε το μυστικό. Πληροφορηθείς τούτο ο μητροπολίτης Σερρών Χρύσανθος διαμαρτυρήθηκε έντονα στον καϊμακάμη της πόλεως και τον έπεισε να αποτρέψει τη σφαγή. Σφαγιασθηκαν μόνο τέσσερα άτομα⁴⁰⁵.

Ο εορτάζων την ημέρα εκείνη Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος θεωρήθηκε προστάτης και σωτήρας της πόλεως. Σε ανάμνηση του γεγονότος τούτου οι Καμενικιώτες έκτισαν στην ενορία τους το 1836 με δάνειο ναό προς τιμήν του ως άνω αγίου. Επειδή πιέζονταν τρομερά από τους δανειστές τους παρακάλεσαν την Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου το 1844 να εξοφλήσει το χρέος και να προσαρτήσει το ναό σ' αυτήν. Η μονή με τη συνδρομή των μοναχών εξόφλησε το χρέος των 55.000 γροσίων και προσάρτησε το ναό με πατριαρχικό σιγίλλιο του 1847. Οι Καμενικιώτες μετάνοισαν και ζήτησαν βραδύτερον να τους επιστραφεί ο ναός. Η μονή συγκατατέθηκε με 40.000 μόνον γρόσια αποζημίωση το 1880⁴⁰⁶. Σε ανάμνηση των ως άνω γεγονότων εντοίχισαν στον νότιο τοίχο του ναού, στις 30-5-1930, την παρακάτω επιγραφή αναφέροντας ως κτήτορες τους μοναχούς της Μονής Προδρόμου:

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΕΡΙΔΟΣ ΝΟ-ΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ ΕΝΤΟΙΧΙΖΕΙ ΤΗΝ ΠΛΑ-ΚΑ ΤΑΥΤΗΝ ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΟΤΙ Ο- ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΩΚΟΔΟ-ΜΗΘΗ- ΥΠΟ ΣΕΜΝΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟ-ΔΡΟΜΟΥ ΕΠΕΥΚΑΙΡΙΑ ΔΙΑ-ΣΩΣΕΩΣ -ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΠΟ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΣΦΑ-ΓΗΣ ΠΡΟΚΛΗΘΕΙΣΗΣ ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΑΓΩΝΟΣ ΚΑ-ΤΑ ΤΗΝ 8 ΜΑΪΟΥ 1821. 30 ΜΑΪΟΥ 1930

Στη βυζαντινή εποχή οι κάτοικοι της Άνω και Κάτω Καμενικίας εκκλησιάζονταν στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου της Καμενικίας⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*, σ. 145.

⁴⁰⁶ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 54.

⁴⁰⁷ Αυτό κτίστηκε από τον Θεοδόσιο Μελισσηνό. Είχε τρία μετόχια και νερομύλους κατά μήκος του παρακειμένου χεμάρρου. Ο διάδοχός του Καλλίνικος το κληροδότησε το 1323 στη Μονή Χελανδαρίου του Αγίου Όρους και λειτουργούσε ως μετόχι αυτής. Στην επανάσταση του 1571, οι ιεροσπουδαστές της Ισλαμικής Σχολής Σερρών και οι δερβίσηδες το λεηλάτησαν και το μετέρεψαν σε δικό τους τεκέ. Σώζονται τα ερείπιά

24.3.4.2. Περιγραφή του ναού

Ο ναός είναι βασιλικού ρυθμού, τρίκλιτος με σαμαρρωτή ξύλινη τετράριχτη στέγη. Επεκτάθηκε προς δυσμάς το 1919, οπότε προστέθηκαν ξύλινοι γυ-

Ο Ιερός Ναός Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου

ναικωνίτης σε σχήμα Π και το κωδονοστάσιο. Το 1957 κτίστηκε στη νότια πλευρά το μακρυναρίκι (16,70X2,90 μ.). Το 1966 προστέθηκε σ' αυτό η κουζίνα με το σκευοφυλάκιο και κλείστηκε με τζαμαρία. Το δάπεδο και η στέγη του ναού επισκευάστηκαν το 1968, χωρίς να πειραχθεί το αρχικό ξύλινο καλλιτεχνικό ταβάνι. Το 1980 αντικαταστάθηκε με μπετόν το ξύλινο πάτωμα του γυναικωνίτη. Οι επισκευές έγιναν με τις ενέργειες του εφημερίου του ναού Ανδρέα Κυριακίδη.

Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 22,50X11,50 μ. και οι εξωτερικές με το μακρυναρίκι 24, 40X16,70 μ. Ο ναός έχει δύο εισόδους, από δυτικά και νότια. Φωτίζεται από δεκαοκτώ παράθυρα.

Στο Άγιο Βήμα, εκτός της κεντρικής μεγάλης κόγχης, υπάρχουν και άλλες πέντε μικρές. Η μονόστυλη κτιστή μάρμαρινη Αγία Τράπεζα, λόγω της ανυψώσεως του δαπέδου του Αγίου Βήματος, ανυψώθηκε και έγινε τετράστυλη.

του στη νότια πλευρά του λόφου 121. Σαμσάρης Π., «Άγνωστο βυζαντινό μετόχι της Μονής Χελανδαρίου στις Σέρρες. Η μονή του Αγίου Νικολάου Καμενικαίας», *Μακεδονικά* 26 (1987-1988), 190-219.

Το τέμπλο (διαστ. 11,50X5,50 μ.) είναι ξύλινο και παραμένει το ίδιο από το 1836. Προστέθηκε μόνο εσωτερική επένδυση. Φέρει τρεις σειρές εικόνες, δώδεκα μεγάλες (1,15X0,70 μ.) κάτω και σαράντα τέσσερις μικρές (0,40X0,30 μ.) επάνω. Οι περισσότερες είναι από το 1836, παλαιές και φθαρμένες.

Παλαιές τοιχογραφίες του ναού είναι στην προσκομιδή η Αποκαθήλωση και πάνω από τις κολόνες του μεσαίου κλίτους οι τέσσερις Ευαγγελιστές και οι προφήτες Μωυσής, Δαβίδ, Σολομώντας και Ηλίας. Η Πλατυτέρα της κόγχης του Αγίου Βήματός είναι έργο του Κ. Κωτικώστα του 1971. Οι άλλες ογδόντα και πλέον τοιχογραφίες είναι του 1992, έργα του Τερπινιώτη αγιογράφου Νικολάου Γκόλα.

Τα έπιπλα του ναού, άμβωνας, δεσποτικός θρόνος, προσκυνητάρια, αναλόγια και στασίδια, είναι ξυλόγλυπτα, καλλιτεχνικά έργα του εργαστηρίου Εμμανουήλ Μπόλαρη. Αντικαταστάθηκαν κατά τα έτη 1988-91.

Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητρόπολης Σερρών και Νιγρίτης φυλάσσονται ασημένια εξαπτέρυγα, δισκοπότηρο, δισκάριο, δίσκοι αντιδώρων και οι ξυλόγλυπτες θύρες του τέμπλου. Αξιόλογα κεμήλιά του είναι οι εικόνες, ο χρυσοκέντητος Επιτάφιος και τα ασημένια ιερά σκεύη του 19^{ου} αιώνα.

Το 1998 ανεγέρθηκε η αίθουσα δεξιώσεων βορειοδυτικά του ναού, διαστάσεων 15,60X13,60 μ. Επί Τουρκοκρατίας προ του ναού στα νοτιοδυτικά υπήρχαν δύο οικήματα, στα οποία λειτουργούσε δημοτικό σχολείο. Το προαύλιο περιφράχθηκε, ισοπεδώθηκε και ο προ αυτού χώρος διαμορφώθηκε από το Δήμο Σερρών σε πάρκο με συντριβάνι.

24.3.5. Ναοί του Αγίου Δημητρίου και του Αγίου Γεωργίου του Κρουονερίτη Σερρών (μετόχι της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου του Μενουικέως)

24.3.5.1. Ιστορικές πληροφορίες

Ανατολικά της πόλεως Σερρών και του Ναού των Αγίων Αναργύρων σώζονται δύο βυζαντινοί ναοί προς τιμήν των Αγίου Δημητρίου και Αγίου Γεωργίου, ο οποίος ονομάζεται και Μονή Αγίου Γεωργίου Κρουονερίτου. Είναι μετόχι της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Αναφέρεται στα χρυσόβουλα του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ το 1309 και το 1318, όχι όμως το 1298⁴⁰⁸, και του κράλη της Σερβίας Στεφάνου Δουσάν το 1345. Σε εκδοτήριο γράμμα της 6^{ης} Ιουλίου 1344, το οποίο βρήκε ο Κ. Χόνδρος το 1894, αναγράφεται ότι ανήγειρε τη μονή εκ θεμελίων ο Σακελλάριος Μουρμουράς στα τέλη του 13^{ου} ή αρχές του 14^{ου} αιώνα. Η σύζυγός του Υπομονή, γενομένη μοναχή μετά το θάνατο αυτού, την παραχώρησε με όλα τα υπάρχοντά της στην κυριότητα της Μονής του Τιμίου Προδρόμου με αντάλλαγμα, κατά προτροπή του τότε μητροπολίτη Σερρών Μακαρίου, να δίδεται εφ΄ όρου

⁴⁰⁸ Miklosich-Muller, *Acta*, τ. 5, σ. 98.

ζωής στην οικογένειά της σιτηρέσιο και να μνημονεύεται το όνομα του συζύγου της στις ακολουθίες της ως άνω μονής⁴⁰⁹.

Διαφωνούν οι ιστορικοί για το έτος της αρχικής ανεγέρσεως της μονής επειδή είναι αδύνατος ο ακριβής χρονολογικός προσδιορισμός της. Ο Αν. Ξυγγόπουλος ισχυρίζεται ότι απλώς ανακαινίσθηκε η μονή από τον Σακελλάριο στις αρχές του 14^{ου} αιώνα⁴¹⁰, ενώ ο Συμεών Α. Πασχαλίδης ότι κτίστηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα⁴¹¹. Ο Παπαγεωργίου αναφέρει ότι είδε το 1898 στο προαύλιο της μονής υπολείμματα αρχιτεκτονικών μαρμάρων και θυρώματος από αρχαιότερο κτίσμα ναού.

24.3.5.2. Ο Ναός του Αγίου Δημητρίου

Ο μικρότερος σε διαστάσεις (5,30Χ5,0 μ. εσωτ.) προς βορράν αφιερωμένος στον Άγιο Δημήτριο ναός είναι μονόκλιτος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο με κυλινδρικό τύμπανο που στηρίζεται βόρεια και νότια πάνω σε στενά τόξα. Είναι απλές καμάρες, συμφυείς στους τοίχους. Τον τύπο του μικρού αυτού ναού συναντούμε σε όλη την Ελλάδα, τη Μ. Ασία και τα Βαλκάνια από το 900 μ.Χ.

Το Άγιο Βήμα καταλαμβάνει τη μοναδική εξωτερικά κυλινδρική κόγχη.

Φωτίζεται από τα δύο κάτω και τα τέσσερα στον τρούλο παράθυρα. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες. Σύμφωνα με επιγραφή στον τοίχο του ναού, η τοιχογραφία του είναι έργο του 1868:

«ΟΥΤΟΙ ΘΕΙΟΙ ΚΑΙ ΙΕΡΟΙ ΝΑΟΙ ΤΟΥ- ΤΕ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΖΩΓΡΑΦΗΘΗΣΑΝ ΔΑ-ΠΑΝΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΧΑΤΖΗ ΤΡΙΑΝΤΑ- ΦΥΛΛΟΥ- ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙ-ΤΡΟΠΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΑΤΑΓΟΜΕ-ΝΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΜΕΛΝΙΚΙΤΖΙΟΥ ΕΠΙ-ΣΤΑΣΙΑ ΔΕ ΚΑΙ ΠΡΟΤΡΟΠΗ ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΚΥΡ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ»

24.3.5.3. Ο Ναός του Αγίου Γεωργίου

Ο μεγαλύτερος σε διαστάσεις (12Χ4,80 μ.) προσκολλημένος στα νότια Ναός του Αγίου Γεωργίου είναι του ίδιου τύπου, με παραλλαγή μόνο ότι έχει ένα κεντρικό τετράγωνο, 6Χ4,80 μ. Αυτό έχει γύρω του τρεις ημικυλινδρικές εξωτερικές κόγχες με αψίδες, μία για το Άγιο Βήμα και δύο βόρεια και νότια στον κυρίως ναό για τους χορούς των ιεροψαλτών, όπως και ο Ναός του Αγίου Νικολάου στην Ακρόπολη Σερρών. Στο κεντρικό τετράγωνο υπήρχε τρούλος κανονικός που στηριζόταν στις κόγχες, αλλά άγνωστο πότε και πώς έπεσε. Αντικαταστάθηκε πιθανόν το 1864 από ημισφαιρική οροφή χωρίς να υπάρξει

⁴⁰⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 70-74. Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 31.

⁴¹⁰ Ξυγγόπουλου, *ό.π.*, σ. 69.

⁴¹¹ Πασχαλίδη-Στράτη, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας*, σ. 277.

τύμπανο τρούλου και παράθυρα, αλλά καλύπτεται από τετράπλευρη πυραμιδοειδή στέγη με μαρμάρινες πλάκες. Οι ανισούψεις στέγες των ναών καλύπτονται με λίθινες πλάκες. Ο νάρθηκάς του είναι ιδιόρρυθμος, έχει πλάτος 9,5 μ., ενώ του κυρίως ναού είναι 4,80 μ. Ο αρχιτεκτονικός αυτός τύπος συναντάται στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια από το 1100 μ.Χ. και μας θυμίζει την κουμπελίδικη αρχιτεκτονική των ναών της Καστοριάς.

Πάνω από το διάδρομο που ενώνει τους δύο ναούς υψώνεται το οκτάγωνο λιθοπελεκητό κωδωνοστάσιο, έργο του 1864. Διακρίνεται για την κομψότητά του και τη συμμετρία του. Στο προαύλιο των ναών υπήρχαν αρκετά κελιά για τη διαμονή των μοναχών, των ιερών και των ασθενών που παρέμεναν κοντά στη χάρη του αγίου και άλλων επισκεπτών που παραθέριζαν εκεί το καλοκαίρι.

Σε μια απλωθεσθείσα εντοιχισμένη δυτικά του ναού πλάκα έγραφε:

«Ο ΙΕΡΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ- ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟ 400 - ΕΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ ΚΑΙ ΕΡΗ-ΜΩΣΙΝ ΑΥΤΟΥ ΗΥΔΟΚΗΣΕΝ- Ο ΠΑΝΑΓΑΘΟΣ ΘΕΟΣ- ΙΝΑ ΑΝΑΝΕ-ΩΘΗ -ΚΑΙ ΕΞΩΡΑΪΣΘΗ ΕΦΕΤΟΣ ΤΩ-1864 ΕΠΙ ΗΓΟΥΜΕΝΕΙΑΣ ΤΟΥ- ΓΕΡΩ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΣΥΝΔΡΟ-ΜΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ-ΕΥΣΕΒΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ- ΣΕΡΡΑΣ Μ[ΟΝΗ] ΠΡ[ΔΡΟΜΟΥ] 1864»⁴¹²

Ο ναός για 400 χρόνια ήταν κατεστραμμένος και ερημωμένος, θλιβερό ερείπιο, με τους στερεούς τοίχους μόνο γυμνούς, χωρίς σοβά και κουφώματα θυρών και παραθύρων.

Δύο εκδοχές υπάρχουν για την καταστροφή του. Η μία το 1383, όταν πολιορκήσαν οι Τούρκοι τις Σέρρες. Συνήθιζαν οι εχθροί στις πολιορκίες να καταστρέφουν όλα τα μνημεία τα εκτός των τειχών της πολιορκημένης πόλεως⁴¹³. Η άλλη εκδοχή είναι το 1572, μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου, όταν λόγω της επαναστάσεως των Σερραίων «εδιαγούμισαν οι Αγαρινοί την Μητρόπολιν των Σερρών και επτά εκκλησίας, την δε σεβασμίαν του Προδρόμου μονήν παντελώς ερήμωσαν αυτήν και τα αυτής προάστεια και μετόχια»⁴¹⁴.

Το 1864, με εισφορές της Μονής Τιμίου Προδρόμου και των χριστιανών, κατόπιν εγγράφου αδείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου του 1862, ο ερειπωμένος ναός επιστεγάστηκε, επιχρίσθηκε και ανανεώθηκε. Σύμφωνα με την επιγραφή «ΟΥΤΟΣ Ο ΜΑΡΜΑΡΕΝΙΟΣ ΤΕΜΠΛΟΣ- ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΘΗ ΕΚ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥ- ΜΑΣ ΔΩΡΟΘΕΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ- ΔΙ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ ΗΓΟΥΜΕ-ΝΟΥ ΚΑΙ ΕΙΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ- ΑΥΤΟΥ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΕ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΙΩ- ΒΡΟΝΤΙΝΟΥ 1866 ΙΟΥΛΙΟΥ» το 1868 κατασκευάστηκε το γλυπτό μαρμάρινο τέμπλο, διαστ. 3,14Χ4,5 μ.

Με δαπάνες των Μελιγκιτσέων Χατζή Τριανταφύλλου, του υιού του Αγγέλου και της επιτροπής των ναών αγιογραφήθηκαν οι δύο ναοί ως αναφέρεται

⁴¹² Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως*, τ. Α, σ. 172, αριθ. 199.

⁴¹³ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 57-58.

⁴¹⁴ Ζησίου, *Μακεδονίας χριστιανικά μνημεία*, σ. 112.

σε επιγραφή. Τότε κτίστηκαν στο προαύλιο τα κελιά, που γκρεμίστηκαν αργότερα. Τα παραπάνω έγιναν με πρωτοβουλία, φροντίδα και επιστασία του ηγουμένου της Μονής Προδρόμου Θεοδοσίου (1857-1888).

Αγοράστηκαν ακόμη οι προς βορράν της μονής δύο λόφοι με τους αμπελώνες και τους ελαιώνες για τη συντήρηση των δύο ναών. Ένα τμήμα του ελαιώνα το παραχώρησε δωρεάν η Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης για την ανέγερση του νέου γηροκομείου, της Κωστοπουλείου Στέγης των Σερρών.

24.3.6. Ναός Ιωάννου του Προδρόμου (Προδρομούδι)

24.3.6.1. Μετόχι της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών

Βρίσκεται δίπλα από το ανατολικό βυζαντινό τείχος της πόλεως Σερρών, κοντά στο ναό και το χείμαρρο των Αγίων Αναργύρων. Είναι μετόχι της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου του όρους Μενοικέως Σερρών και συνηθίζεται να λέγεται Προδρομούδι.

Στην εντοιχισμένη στο υπέρθυρο της κεντρικής εισόδου ενεπίγραφη πλάκα γράφει:

«+ΑΥΤΗ Η ΙΕΡΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ- ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΑΝΗ-ΓΕΡΘΗ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΤΕΛΕΙΑ ΔΑΠΑΝΗ ΚΑΙ- ΕΞΟΔΟΙΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΜΑΣ ΣΥΝΑΔΕΛ-ΦΩΝ ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙ-ΝΙΚΟΥ ΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΑ-ΔΕΛΦΩΝ ΤΩΝ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΩΝ- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΒΑΤΣΕΟΓΛΟΥ ΚΑΤΑΓΟΜΕ-ΝΩΝ ΕΞ ΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΩΝ- ΤΟΥ ΤΟΤΕ ΑΟΙΔΗΜΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟ-ΛΙΤΟΥ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΕΦΑ-ΝΟΥ 1819 κατά ΜΑΪΟΝ»

Η χρονολογία 1819, που αναγράφεται και σε άλλες δύο εντοιχισμένες πλάκες, έρχεται σε αντίθεση με την αρχιερατεία (1706-1728) του μητροπολίτη Σερρών Στεφάνου. Θα ήταν μάλλον μακρινοί συγγενείς του, τρίτης γενεάς.

Από άλλη επιγραφή με το μονόγραμμα της Μονής Προδρόμου, που ήταν σε παρακείμενο κτήριο του ναού, με χρονολογία «1817» φαίνεται ότι ανεγέρθηκε στο προαύλιο επειδή υπήρχε ο ναός και προ του 1817.

Ο Παπαγεωργίου⁴¹⁵ γράφει ότι ο ναός βρισκόταν κοντά στη βασιλική πύλη των τειχών της πόλεως και ξανακτίστηκε πάνω στα θεμέλια παλαιότερου ναού που έκτισε ως μετόχι ο κτήτορας της Μονής Προδρόμου μητροπολίτης Ζιχνών Ιωακείμ κατά τα έτη 1318-1329.

Στο τυπικό της ως άνω μονής, στη σελίδα 207, ο Ιωακείμ γράφει: «εντός της πόλεως Σερρών ετέραν ήγειρα μονήν, ναόν τε εκ θεμελίων αυτών εις όνομα και αυτήν του θείου Προδρόμου και Βαπτιστού, ομοίως και Τράπεζαν και προ πάντων τειχίω ταύτην περικυκλώσας - καταγώγιον ανδρών αγίων». Την έκανε μετόχι της Μονής Προδρόμου σαν καταφύγιο για τους προετοιμαζομένους στο μοναχισμό νέους. Η μονή αυτή αναφέρεται με το ίδιο περιεχόμενο και στα χρυσόβουλα: α) του αυτοκράτορα Ανδρονίκου του νεωτέρου το 1329,

⁴¹⁵ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 30.

β) του κράλη της Σερβίας Στεφάνου Δουσάν το 1345 και γ) στο σιγίλλιο του πατριάρχη Καλλινίκου Β΄ το 1698.

Ο ιερομόναχος Χριστόφορος στο *Προσκυνητάριον* της Μονής Προδρόμου⁴¹⁶ δεν παραδέχεται το Προδρομούδι ως συνέχεια της μονής που έκτισε ο Ιωακείμ στις Σέρρες, αλλά ως άλλη μονή την οποία, σύμφωνα με το αφιερωτήριο που καταγράφεται στον Βασιλικό Αρχαίο Κώδικα της μονής, σ. 145, έκτισε ο Κωσταντίνος Χολέβιαρος και τη δώρισε με όλα τα βιβλία, τα σκεύη και την περιοχή της στη Μονή του Προδρόμου το 1342.

Ο Χριστόφορος δέχεται δύο μονές του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες, την πρώτη του Ιωακείμ και τη δεύτερη του Χολεβιάρου, χωρίς να μπορεί να προσδιορίσει πού ακριβώς ήταν, τότε και από ποιον καταστράφηκε η μονή του πρώτου. Επομένως είτε του Ιωακείμ είτε του Χολεβιάρου κτίσμα είναι το Προδρομούδι κτίστηκε στις αρχές του 14^{ου} αιώνα.

Ένας ιερέας του παλατιού του κράλη Στεφάνου Δουσάν (1345-1355) έγραψε σε αφιέρωση ενός μηνολογίου του Φεβρουαρίου προς τη μονή ότι «ανετέθη εν τη καθ' ήμας σεβασμία μονή του Τιμίου Προδρόμου τη κειμένη εις τον των Σερρών κουλάν χάριν μνήμης αυτού». Από την αφιέρωση αυτή πληροφορούμεθα ότι πιθανόν η Μονή του Ιωακείμ να βρισκόταν στην Ακρόπολη των Σερρών και του Χολεβιάρου να ήταν στο σημερινό Προδρομούδι.

24.3.6.2. Περιγραφή και ανακαίνιση του ναού

Ο ναός είναι βασιλική τρίκλιτη, ξυλόστεγη κεραμοσκεπής με τετράριχτη στέγη, εσωτερικών διαστάσεων 14,40X 11 μ., με πρόσθετο τον εξωνάρθηκα. Το μικρό κωδωνοστάσιο βρίσκεται στη νοτιοδυτική γωνία της στέγης του ναού. Έχει τρεις ξύλινες εισόδους και 19 παράθυρα με περιορισμένο φωτισμό. Οκτώ ξύλινες κολόνες, επενδεδυμένες με

Ο Ιερός Ναός Τιμίου Ιωάννου του Προδρόμου

⁴¹⁶ Χριστοφόρου, *Προσκυνητάριον*, σ. 23, 31-32, 51.

σοβά, στηρίζουν την παραδοσιακή με ρόμβους οροφή που φέρει τον Παντοκράτορα στο μεσαίο κλίτος μέσα σε οκτάκτινο αστέρα με ισάριθμα Χερουβείμ.

Στο Άγιο Βήμα με τις πέντε κόγχες ξεχωρίζει η κτιστή Αγία Τράπεζα με το απέριπτο ψηλό ξύλινο κουβούκλιό της. Το απλό σανιδένιο τέμπλο (11Χ4,5 μ.) με τρεις σειρές εικόνων είναι του 1819 και επενδύθηκε εσωτερικά. Ο άμβωνας, ο δεσποτικός θρόνος, καθώς και πολλές φορητές μεγάλες και μικρές εικόνες είναι έργα του 1819-1820. Τα αναλόγια, τα προσκυνητάρια και τα 110 στασίδια αντικαταστάθηκαν στη δεκατία του 1990. Σε επάργυρη λειψανοθήκη (0,20Χ0,25 μ.) φυλάσσονται τα ιερά λείψανα των Αγίων Τρύφωνος, Μοδέστου και άλλων.

Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο⁴¹⁷ εικονίζονται τα αξιόλογα καλλιτεχνικά ξυλόγλυπτα εξαπτέρυγα, ο σταυρός και ένα σεντεφένιο αρτοφόριο του 19^{ου} αιώνα από το Προδρομούδι.

Το 1988-89 με δαπάνες της Μονής του Τιμίου Προδρόμου και ευσεβών χριστιανών ανακαινίσθηκε η στέγη του ναού και του εξωνάρθηκα, επιχρίσθησαν εσωτερικά και εξωτερικά όλοι οι τοίχοι και υποστυλώθηκε ο γυναικωνίτης. Έγιναν ανασκαφές στο προαύλιο σε βάθος 2 μ. και αποκαλύφθηκε η παλαιά αυλή με το πηγάδι.

Ο ναός βρίσκεται χαμηλότερα των παρακειμένων οδών σε βάθος 3-5 μ. Είχε πολλά δικά του κτίσματα στην άλλοτε ευρεία αυλή του, καταπατήθηκαν όμως κατά καιρούς. Διασώζονται σήμερα νότια του ναού δύο κατοικίες. Βορειοανατολικά του ναού βρέθηκαν επιτύμβιες πλάκες και τάφοι από το εκεί νεκροταφείο.

24.3.7. Ναός του Προφήτη Ηλία Σερρών

Βρίσκεται στην ομώνυμη συνοικία νοτιοανατολικά της πόλεως Σερρών. Κτίστηκε το 1883 στην τουρκοκρατούμενη και εβραϊκατοικούμενη τότε συνοικία Αραμπατζή μαχαλά. Οι αλλόθρησκοι αντέδρασαν, αλλά το ταπεινό σχήμα του ναού σαν χαγιάτι μείωσε την αντίδρασή τους.

Για να καταστήσουν την παρουσία του ναού γνωστή από μακριά οι εγκατασταθέντες στην ενορία πρόσφυγες ανήγειραν το 1924-1927 μεγαλοπρεπές κωδωνοστάσιο. Πολλές φορές επιδιορθώθηκε ο ναός εσωτερικά και εξωτερικά. Ανακαινίσθηκε εξ ολοκλήρου στα χρόνια των εφημερίων Δημητρίου Καμπούρη (1967-1984) και Γεωργίου Χίντζιου (1984-).

Το 1978 κτίστηκαν με μπετόν οι ετοιμόρροποι νάρθηκας και γυναικωνίτης και στρώθηκε με μωσαϊκό το δάπεδο. το 1982 ανεγέρθηκε το πνευματικό κέντρο του ναού, διαστάσεων 17Χ7,20 μ. Το 1986 αντικαταστάθηκαν με μπετόν οι ξύλινες κολόνες και η στέγη του. Οι τοίχοι, από πέτρες και χώμα, δια-

⁴¹⁷ Γκερέκου–Κανλή, *ό.π.*, σ. 105.

βρώθηκαν κατά την αλλαγή της στέγης, γκρεμίστηκαν και ξανακτίστηκαν. Το δάπεδο στρώθηκε με μάρμαρο.

Είναι βασιλικού ρυθμού τρίκλιτος με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος, συνολικού ύψους 11 μ. Οι εξωτερικές του διαστάσεις 28X13,50 μ. καλύπτουν εμβαδόν 378 τ.μ. Τα πέντε ζεύγη των κίωνων σχηματίζουν στις κορυφές δέκα τοξοστοιχίες. Δεκαοκτώ τοξωτά και δύο μεγάλα τρίλοβα παράθυρα με πολύχρωμα τζάμια εισάγουν από όλα τα μέρη φυσικό φως στο ναό.

Από τα αξιόλογα έργα ξυλογλυπτικής τέχνης του ναού διακρίνεται το χειροποίητο τέμπλο 70 τ.μ. περίπου (13,5X5,20 μ.) με σπάνιες καλλιτεχνικές θαυμάσιες πρωτότυπες ξυλόγλυπτες παραστάσεις. Έχει βαθιές αυτούσιες τομές χωρίς πρόσθετα κολλημένα τεμάχια. Είναι αριστούργημα τέχνης.

Ο Ιερός Ναός Προφήτη Ηλία Σερρών

Πέντε χρόνια, το 1993-1998, διήρκησε στα εργαστήρια του Παναγιώτη Γεμεντζή στη Θεσσαλονίκη η χειροποίητη κατασκευή του και στοίχισε 42.000.000 δρχ. Εφάμιλλα είναι τα προσκυνητάρια, ο άμβωνας, οι προθήκες του Επιταφίου και του σκευοφυλακίου. Αφιερώματα του 1883 είναι τα δύο μεγάλα μπρούντζινα μανουάλια (γιντέκια) και οι οκτώ μεγάλες φορητές εικόνες του τέμπλου.

Πλούσια και καταπληκτική σε όλες τις λεπτομέρειές της είναι η τοιχογραφία σε όλο το ναό. Εικονίζονται σε αρίστη βυζαντινή τεχνοτροπία 250 περίπου μορφές αγίων, Αποστόλων, προφητών και πολλές άλλες σύνθετες παραστάσεις μαρτυρίων, γεγονότων, θαυμάτων και παραβολών της Αγίας Γραφής.

Στις οροφές των ακραίων κλιτών εικονίζονται σκηνές από τα γεγονότα του περιεχομένου των είκοσι τεσσάρων οίκων του Ακαθίστου Ύμνου. Όλες οι εσωτερικές επιφάνειες του ναού αγιογραφήθηκαν με πολλή προσοχή, υπομονή και καλλιτεχνική επιμέλεια από τον αγιογραφικό οίκο αδελφών Βλάχου και Αντωνίου Λαδιά κατά τα έτη 1990-1995. Εντυπωσιάζουν το θεατή και τον μεταφέρουν στον κόσμο των αγίων και στο πνεύμα της διδασκαλίας της ορθόδοξης Εκκλησίας.

Ο Ιερός Ναός Προφήτη Ηλία Σερρών

24.3.8. Κοιμητηριακός Ναός Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης Σερρών

Βρίσκεται στο Α΄ νεκροταφείο του Δήμου Σερρών στο συνοικισμό Καντακό- νόζι και υπάγεται στην Ιερά Μητρόπολη Σερρών και Νιγρίτης.

24.3.8.1. Ανέγερση του ναού

Αναφέρεται σε εντοιχισμένες πλάκες ότι κτίστηκε το 1888 με πρωτοβουλία, επιμέλεια, αλλά και με δαπάνες του Ιωάννου Παπαμαρκίδη και της συντεχνίας των εμπόρων της πόλης των Σερρών:

«ΤΟΝ- ΝΑΟΝ ΤΟΝΔΕ- ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ -ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΙΣΑΠΟΣΤΟΛΩΝ- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ- ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ- ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΜΑΡΚΙΔΟΥ- ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΤΣΙΑΡΤΣΙΔΙΩΝ -ΚΑΙ -ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΜΑΡΚΙΔΗΣ- ΙΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗ- ΙΔΡΥΣΑΝΤΕΣ- ΤΟΙΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝ. ΟΡΘΟΔ. ΚΟΙΝΟΤ ΣΕΡΡΩΝ- ΔΕΞΑΜΕΝΗΣ- ΕΝΕΘΗΚΑΝ»

Ο Ιωάννης Παπαμαρκίδης ήταν Σερραίος έμπορος. Ανήλθε σε όλα τα κοινοτικά αξιώματα της ελληνικής κοινότητας της πόλεως Σερρών κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Ήταν άτεκνος και διέθεσε ολόκληρη την περιουσία του στο ναό και στα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλεως. Ήταν πολλά χρόνια ταμίας της επιτροπής του νεκροταφείου και διαπίστωσε την ανάγκη ανεγέρσεως κοιμητηριακού ναού. Με δική του πρωτοβουλία και με δικά του κατά το πλείστον έξοδα, αλλά και με τη βοήθεια των εμπόρων της πόλεως Σερρών, ανήγειρε το 1888 τον κοιμητηριακό ναό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

Ο τάφος της συζύγου του σώζεται όπισθεν του Αγίου Βήματος του ναού. Τα έσοδα του ναού διατίθεντο στα εκπαιδευτήρια της πόλεως των Σερρών.

24.3.8.2. Περιγραφή του ναού

Ο ναός είναι λιθόκτιστος, μονόχωρος, με μεγάλο ημιθόλιο και μικρό τρούλο, καμαροσκεπής στα άκρα χωρίς νάρθηκα. Έχει φαρδείς τοίχους με πρόσθε-

Ο Ιερός Ναός Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης

τα εφαπτόμενα στους τοίχους τόξα που στηρίζουν το ημιθόλιο με τον τρούλο στη μέση. Η ανισοϋψής λιθόκτιστη κεραμοσκεπής στέγη φέρει ενσωματωμένο στη δυτική άκρη το μικρό κωδωνοστάσιο. Ο νάρθηκας σε σχήμα Π, με έγχρωμη τζαμαρία, είναι πρόσθετος, ανακαινισθείς με μπετόν το 1965 από το Δήμο Σερρών.

Μυστικοπάθεια εμπνέει ο φωτισμός του ναού, παρ' ότι έχει έξι παράθυρα στον τρουλίσκο και επτά στους τοίχους. Οι είσοδοί του δυτικά και νότια έχουν καφέ μαρμάρινα τοξωτά υπέρθυρα και παραστάδες. Οι μεγάλες ανεπεξέργαστες μαρμάρινες πλάκες του δαπέδου καλύφθηκαν το 1984 με μωσαϊκό. Οι εσωτερικές διαστάσεις του ναού είναι 12,80Χ7,50 μ.

Η κόγχη του Αγίου Βήματος με τους κιβωτιόσημους λίθους εξωτερικά σχηματίζει τρεις αβαθείς αψίδες με παράθυρο στη μεσαία.

Το υψηλό ξυλόγλυπτο τέμπλο, σε σκούρο καφέ χρώμα, τοποθετήθηκε το 1888. Όλα τα άλλα αντικαταστάθηκαν με σύγχρονα ξυλόγλυπτα έργα.

24.3.8.3. Η αγιογραφία του ναού

Φορητές εικόνες

Οι οκτώ φορητές εικόνες του τέμπλου, διαστάσεων 1,30Χ0,70 μ., με ανοιχτά απαλά χρώματα αγιογραφήθηκαν το 1888 από τον Ιωάννη Καλλιπολίτη με δωρεές πιστών. Κάτω απ' αυτές τις εικόνες, σε ρομβοειδή πλαίσια του ξυλόγλυπτου τέμπλου, εικονίζονται ωραίες παραστάσεις από τη ζωή του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και ψηλά στο αποστολικό ο Ιησούς με τους δώδεκα Αποστόλους.

Τοιχογραφία

Παλαιότερες τοιχογραφίες στην κόγχη του Αγίου Βήματος είναι επάνω η Πλατυτέρα των Ουρανών, κάτω οι πατέρες της Εκκλησίας Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος, Ιωάννης ο Χρυσόστομος και Σπυρίδων και στον τρούλο ο Παντοκράτορας. Οι αγιογραφίες της κόγχης αγιογραφήθηκαν από τους Κ. Κωτικώστα και Ιωάννη Γιαννακούδη το 1967 «εις μνήμην πρεσβυτέρας Μαριγούδας και Αλεξάνδρου Μιχαήλ Ιωσήφ», διακόνου και γραμματέως της Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης. Οι τοιχογραφίες αυτές λόγω της υγρασίας καταστράφηκαν και επιδιορθώθηκαν το 1995.

Ολόκληρος ο ναός αγιογραφήθηκε από τον αγιογραφικό οίκο Αδελφών Βλάχου και Αντωνίου Λαδιά κατά τα έτη 1985-1995 ως εξής:

Στην κάτω σειρά του νότιου τοίχου του κυρίως ναού εικονίζονται οι άγιοι: α) Τίμιος Πρόδρομος, β) Νικόλαος, γ) Σπυρίδων, δ) Θεράπων, ε) Ιωάννης Δαμασκηνός, στ) Χαράλαμπος, ζ) Γεώργιος, η) Δημήτριος, θ) Νέστωρ, ι) Θεόδωρος, ια) Μάξιμος ομολογητής, ιβ) Νεομάρτυς Νικήτας, ιγ) Αντώνιος, ιδ) Ιωάννης ο Ρώσσος, ιε) Κοσμάς, ιστ) Στυλιανός.

Στον δυτικό τοίχο εικονίζονται οι άγιοι: α) Παντελεήμων, β) Στέφανος ο νέος, γ) Φανούριος, δ) Μάρτυς Ανδρέας, ε) Απόστολος Παύλος, στ) άγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ, ζ) ο αναπεσών Ιησούς και η) ο Απόστολος Πέτρος.

Συνεχίζουν να εικονίζονται οι αγίες: α) Χριστίνα, β) Ειρήνη, γ) Πελαγία, δ) Μαργαρίτα, ε) Βαρβάρα, στ) Θεοδώρα, ζ) Σοφία με τις τρεις κόρες της Ελπίδα, Πίστη και Αγάπη, η) Μαρίνα, θ) Νίνα, ι) Ζωή, ια) Κωνσταντίνος και Ελένη, ιβ) Αικατερίνη, ιγ) Κυριακή, ιδ) Παρασκευή, ιε) Φωτεινή.

Εντός του Αγίου Βήματος εικονίζονται οι άγιοι: α) Ιωάννης Ελεήμων, β) Αμβρόσιος Μεδιολάνων, γ) Βλάσιος, δ) Πολύκαρπος, ε) Γρηγόριος Νύσσης, στ) Γρηγόριος Παλαμάς, ζ) Φώτιος, η) Νικηφόρος, θ) Διονύσιος, ι) Ελευθέριος, ια) Ανδρέας Κρήτης, ιβ) Αλέξανδρος Κωνσταντινουπόλεως, ιγ) Κύριλλος, ιδ) Ιγνάτιος.

Στη δεύτερη πάνω σειρά του νότιου τοίχου εικονίζονται οι σύνθετες παραστάσεις: α) Σταύρωση του Κυρίου, β) Ίδε ο τόπος όπου έκειτο ο Κύριος. Στα δυτικά εικονίζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου και στα βόρεια οι νεοφανείς μάρτυρες της Λέσβου και η Ανάσταση του Κυρίου.

Στο Άγιο Βήμα εικονίζονται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και στην οροφή η Ανάληψη του Κυρίου και η Ανάσταση της κόρης του Ιαείρου.

Για την αγιοιογράφηση του ναού αναφέρονται τα παρακάτω:

«Εις δόξαν Θεού. Ο ιερός ούτος ναός των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης ανιστορήθη κατά τα έτη (1985-1995)- υπό αγιογραφικού οίκου αδελφών Βλάχου και Αντωνίου Λαδιά- ευλογία και εποπτεία σεβ. Μητροπολίτου Σερρών και Νιγρίτης κ.κ. Μαξίμου- επιστασία του οικον. Χαραλάμπους Αναστασιάδη, προέδρου της Δ/κής και Διαχ/κής επιτροπής, συνεργούντων αυτώ των Βασιλείου Γκαρέτσα, Χρήστου Χατζηαϊβάζη, Γεωργίου Τζανή, Ανδρέου Δράκογλου, Αποστόλου Σταματιάδου και Β. Κοντσογιάννη μελών αυτής. Αναλώμασι και δαπάναις ευσεβών Σερραίων ων τα ονόματα εν τη βίβλω ζωής».

Η ανδρική αυτή σταυροπηγιακή μονή κινδύνεψε να ερημώσει και τράπηκε σε γυναικεία το 1987, παρ' ότι άλλοτε ήταν άβατη για τις γυναίκες. Επανήλθε στην παλαιά της αίγλη και φήμη. Η γυναικεία αδελφότητα έδειξε μεγάλη δραστηριότητα ως προς την αναδιοργάνωση και την αναστήλωση της μονής με την καθοδήγηση της ηγουμένης Φεβρωνίας-Μοναχής.

